

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:

«ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»

ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΣΤΗ ΔΕΣΠΟΤΕΙΑ:

ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

ΣΤΗ ΡΩΜΗ

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιωάννης Ε. Τζαμτζής

Ονοματεπώνυμο: Δημήτριος Σκεύας

A.M.: aw116001

Ιωάννινα 2021

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: PRINCIPATUS.....2

I. AUGUSTUS: Μια μοναρχική *Res Publica*.

- α. Πρώτος μεταξύ ίσων.....2
- β. Η ειρήνη του Αυγούστου.....6
- γ. Μια ρωμαϊκή λίμνη.....16

II. SEVERI: Η Επαρχία στην εξουσία.

- α. Διοίκηση και απολυταρχισμός.....26
- β. Μια αυτοκρατορία των εθνών.....33
- γ. *Limes* και δωρεές.....37

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: DOMINATUS.....47

III. RESTITUTOR ORBIS: Μια ταραγμένη Οικουμένη.

- α. Τάξη στο χάος.....47
- β. Μια κοινωνία σε κρίση.....59
- γ. Νέες απειλές.....62

IV. FLAVIUS CONSTANTINUS: Μια νέα θρησκεία σ' έναν κόσμο που αλλάζει.

- α. Η άλλη Ρώμη.....68
- β. Διαμάχη και σταθερότητα.....82
- γ. Άμυνα σε βάθος.....89

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....93

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....96

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πως και γιατί ένα εξουσιαστικό σύστημα καταρρέει; Ποιες δυνάμεις μπορούν να το καταβάλουν; Είναι εγγενή τα αίτια που θα το οδηγήσουν στην αναπόδραστη του πτώση, ή είναι οι εξωτερικές συνθήκες που θα σταθούν ανυπέρβλητα εμπόδια γι' αυτό; Και εάν τελικά περισωθεί, μεταβληθεί, πόσο σταδιακή ή απότομη η ιστορική αυτή αλλαγή μπορεί να είναι. Τι επιβιώνει και τι πεθαίνει; Η Ρώμη δεν πέθανε μαζί με την Ηγεμονία, αλλά έζησε. Πως;

Αυτά τα ερωτήματα, κι άλλα παρόμοια, γύρω από το φαινόμενο της ρωμαϊκής Οικουμένης οφείλουν να απαντηθούν μέσα από μια ιστορική πορεία, τριμερούς διάκρισης, μέσα από τους αιώνες και τα χρόνια, από τους χρόνους του Αυγούστου και της επικράτησής του έως και το τελευταίο έτος της ηγεμονίας του Κωνσταντίνου. Μια πορεία με ανατροπές, με ποικίλες διαμάχες τόσο εντός των ορίων του ρωμαϊκού Κράτους όσο και πέραν αυτού. Μια πορεία γεμάτη από μεγαλείο, αλλά και φθορά, από ενέργεια και σκληρότητα, βασικό εργαλείο για τη κατανόηση της οποίας αποτελεί εκείνος ο τόσο μικρός χρονικά, αλλά μεγάλος ιστορικά, αιώνας κυκεώνας· ο 3ος μ.Χ.

Προοίμιο μιας νέας εποχής, δίχως μεγαλείο -θα τολμούσε να πει κανείς- αλλά γεμάτης θέληση για επιβίωση έναντι σε τοπικισμούς και βαρβαρότητα. Μια νέα εποχή αναρχίας -αρχικά- αλλά συγκροτημένης αναγέννησης στη συνέχεια. Μια νέα περίοδος σκληρών διωγμών, απηνών αντιποίνων, πανωλεθριών και νικηφόρων αγώνων. Αυτή η νέα εποχή, το πριν αλλά και το μετά της, θα παρουσιασθούν με κριτική διάθεση και στόχο την ανάδειξη των παραγόντων που οδήγησαν στη πτώση αλλά και που συντέλεσαν στην ακμή της νέας, ύστερης Ρώμης, της Δεσποτείας.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: PRINCIPATUS

AUGUSTUS: Μια μοναρχική *Res Publica*.

α. Πρώτος μεταξύ ίσων.

Άκτιο, 31 π.Χ. Τα όνειρα του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας βυθίζονται στα παραγμένα νερά ενός ελληνικού κόλπου. Ο πόλεμος για την διαδοχή του Καίσαρα έχει ουσιαστικά τελειώσει¹. Οι χερσαίες δυνάμεις του Αντωνίου αυτομολούν στον νικητή· ο στόλος της τελευταίας των Πτολεμαίων έχει ηττηθεί κατά κράτος. Ο Αντώνιος και η Κλεοπάτρα διαφεύγουν, ωστόσο ο Ρωμαίος στρατηγός αυτοκτονεί. Η νίκη του Οκταβιανού επισφραγίζεται το θέρος του 30 π.Χ με την κατάληψη της Αιγύπτου, την αυτοκτονία της Κλεοπάτρας και τη δολοφονία του νεαρού Καισαρίωνα, του νόθου υιού του Ιουλίου Καίσαρα και της Αλεξανδρινής βασίλισσας².

Η κυριαρχία του Οκταβιανού στη ρωμαϊκή πολιτική σκηνή είναι πλέον καταφανής· αποβαίνει μόνος εγγυητής της ειρήνης. Ο αιματηρός κύκλος των εμφυλίων πολέμων, που κόστισε τόσο ακριβά στο ρωμαϊκό λαό, κλείνει το 29 π.Χ με τον θρίαμβο του Οκταβιανού. Η Πτολεμαία βασίλισσα και ο ελληνιστικός δεσποτισμός, που εκείνη και ο Αντώνιος πρέσβευαν, εξαλείφθηκαν. Η Ρώμη και η Ιταλία διασώθηκαν χάρη στον θετό «θεϊκό» υιό του Ιουλίου Καίσαρα. Ωστόσο, η εξουσία του νικητή του Ακτίου δεν εδράζεται σε καμία νομική βάση. Η έκτακτη εξουσία που του είχε αποδοθεί, το 43 π.Χ, στο πλαίσιο της Τριανδρίας³ έχει ήδη εκπνεύσει από το 32 π.Χ., ενώ το μόνο τακτικό πολιτικό αξίωμα που κατέχει, αδιάλειπτα από το 31 π.Χ, εκείνο της υπατείας δεν του αποφέρει παρά μόνο πολιτική εξουσία⁴ εδραιωμένη στην Ιταλία και τη Ρώμη. Ακόμη, η *tribunicia potestas*, της

¹ Ειδικότερα για τις συγκρούσεις του Ακτίου, καθώς και της Αλεξάνδρειας -που ακολούθησε- βλ. επίσης W. Eck, *Η εποχή του Αυγούστου*, Αθήνα 2014 (στο εξής= *Η εποχή του Αυγούστου*), σελ. 58-69. Για τη καλύτερη κατανόηση του ιστορικού πλαισίου των ετών 44-31 π.Χ, βλ. επίσης C. S. Mackay, *Αρχαία Ρώμη. Στρατιωτική και πολιτική ιστορία*, Αθήνα 2010 (στο εξής= *Αρχαία Ρώμη*), σελ. 218-231.

² Ι.Ε. Τζαμτζής, *Από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου έως τη δολοφονία του Ιουλίου Καίσαρα (323-44 π.Χ.). Συνοπτική πολιτική και θεσμική Ιστορία*, Αθήνα / Θεσσαλονίκη 2014 (στο εξής= *στο εξής Ο Μεσογειακός Κόσμος*), σελ. 189.

³ Ειδικότερα για την, επονομασθείσα, δεύτερη Τριανδρία (*Tresviri rei pulicae constituendae*) του 43 π.Χ.βλ. επίσης M. Humbert, *Πολιτικοί και Κοινωνικοί Θεσμοί της Αρχαιότητας*, Αθήνα 2012 (στο εξής= *Θεσμοί της Αρχαιότητας*), σελ. 416.

⁴ Ειδικότερα για την υπατεία, και την θέση την οποία αυτή κατείχε στο ρωμαϊκό πολιτικό σύστημα μετά τη συλλανική μεταρρύθμιση, βλ. επίσης M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 407-8, σημ. 1 και J. L. Ferrary, «A propos des pouvoirs d' Auguste», *Cahiers du Centre Gustave Glotz*, 12 (2001), σελ. 101-105.

οποίας ο Οκταβιανός μετέχει σταθερά, ανανεώνεται αυτομάτως κατ' έτος από το 36 π.Χ, χωρίς ωστόσο να είναι δήμαρχος⁵, δεν του αποδίδει παρά πολιτικής υφής εξουσίες.

Η αρχή, βέβαια, του Οκταβιανού είναι οπωσδήποτε στρατιωτική όσο και πολιτική. Η οικονομική του δύναμη τίθεται υπεράνω οποιουδήποτε ανταγωνισμού, ενώ το κύρος που ασκεί στις λεγεώνες της Ρώμης δεν έχει προηγούμενο, μ' εξαίρεση ίσως τις ημέρες του Ιουλίου Καίσαρα. Νομικά, ωστόσο, η θέση του είναι επισφαλής· στερείται νομιμότητας, καθώς δεν εγγράφεται στο πλαίσιο των παραδοσιακών *magistraturae* της *Res Publica*. Μόνο έρεισμα του Οκταβιανού απομένει ο όρκος που ομοθυμαδόν ο λαός της Ρώμης και της Ιταλίας είχε δώσει στο πρόσωπό του, στην κορύφωση του αγώνα κατά του Μάρκου Αντωνίου και της Κλεοπάτρας.

Η επιστροφή στην κατά *Res Publica* νομιμότητα ήταν ακόμη το όνειρο για ορισμένους στη Ρώμη, ωστόσο η πολιτική πραγματικότητα απέτρεπε κάθε τέτοια σκέψη καθώς αυτή θα οδηγούσε νομοτελειακά στην επανέναρξη του κύκλου αίματος και βίας που ταλάνισε τη Κοσμοκράτειρα κατά το μεγαλύτερο μέρος του 1^{ου} αιώνα π.Χ. Η προσωποπαγής εξουσία είχε υποσκάψει το ρεπουμπλικανικό μοντέλο διακυβέρνησης. Πρώτος ο Σύλλας οδήγησε τα στρατεύματα του κατά του ιερού περιβόλου της Ρώμης, του *pomerium*⁶, ενώ ο Πομπήιος ανέλαβε εξαιρετικές εξουσίες στο αγώνα του κατά των πειρατών δίχως να έχει θητεύσει σε κάποιο αρχοντικό αξίωμα και παραμένοντας ένας απλώς ιδιώτης⁷. Το ιστορικό αυτό ευνόησε τον φιλόδοξο «πατέρα» του Οκταβιανού, παρέχοντας του προηγούμενο ώστε να διαβεί τον Ρουβικώνα ως άλλος *imperator* επικεφαλής των νικηφόρων λεγεώνων του και να απαιτήσει να του αποδοθεί η πολιτική ισχύς. Οι μοναρχικές τάσεις του Καίσαρα ήταν έκδηλες αυτές κρίνονται ένοχες για τη δολοφονία του.

Ο Οκταβιανός βρίσκεται μετέωρος. Η κατοχή οποιουδήποτε τακτικού αρχοντικού αξιώματος επί μακρόν μόνο θα υπονόμει τη θέση του, καθιστώντας την αρχή του παράνομη· η όποια σκέψη για εγκαθίδρυση μοναρχίας είχε ήδη απορριφθεί. Το πολιτικό αδιέξοδο θα μεταφραστεί περίτεχνα από τον Οκταβιανό ως παραίτηση από όλες τις έκτακτες εξουσίες, που εντελώς παρανόμως έως τότε κατείχε. Η

⁵ Η κατοχή της δημαρχίας από τον Οκταβιανό δεν καθίστατο δυνατή βάσει του ρωμαϊκού δικαίου, παρότι ο ίδιος καταγόταν από την πληβειακή *gens Octavia*, καθώς μετά την υιοθεσία του από τον Ιούλιο Καίσαρα εντάχθηκε στην πατρικιακή *gens Iulia*.

⁶ Βλ. C. S. Mackay, *Αρχαία Ρώμη*, σελ. 176-177. Ι.Ε. Τζαμτζής, *Ο Μεσογειακός Κόσμος*, σελ. 177-178.

⁷ Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 410-411. Ι.Ε. Τζαμτζής, *Ο Μεσογειακός Κόσμος*, σελ. 181-182.

βούληση του αδιαμφισβήτητου ηγέτη της Ρώμης εκφράστηκε ενώπιον της Συγκλήτου στις 13 Ιανουαρίου του 27 π.Χ.⁷ οι αποφάσεις που λήφθηκαν εκείνη την ημέρα σχηματοποίησαν το νέο πολιτικό οικοδόμημα. Ηγέτης της Ρώμης με τη συναίνεση των πολιτών της, *per consensu universorum*⁸, ο Οκταβιανός αποφασίζει να αποσυρθεί από την ενεργό δράση, έχοντας επιτελέσει το καθήκον του υπερασπιζόμενος την Πολιτεία στο σκληρό πόλεμο κατά της Κλεοπάτρας και του Αντωνίου. Ο εκπεφρασμένος στόχος της πράξης του δεν είναι άλλος από την επαναφορά της *Res Publica* στην κατά τον νόμο κανονικότητα, δηλαδή στην εξουσία της Συγκλήτου και του ρωμαϊκού λαού. Ωστόσο, μια τέτοια ευχή δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί, ακόμη και εάν η πρόταση του Οκταβιανού εκληφθεί ως αληθής. Ο φόβος της διολίσθησης σ' έναν νέο κύκλο βίας και εμφυλίου σπαραγμού, ελλείψει ενός ισχυρού άνδρα, ήταν ορατός και η ρωμαϊκή Σύγκλητος φάνηκε πως δεν διέθετε άλλη επιλογή από την υποχώρηση και τον συμβιβασμό⁹.

Η εξουσία του Οκταβιανού προσλαμβάνει ένα μανδύα νομιμότητας. Η νέα του αποστολή θεσμοθετείται· καθίσταται ο κατ' εξοχήν στρατηγός της αυτοκρατορίας αναλαμβάνοντας τη διοίκηση των, δώδεκα τότε τον αριθμό, μη απόλυτα ειρηνευμένων επαρχιών του Κράτους. Ο κύριος όγκος του ρωμαϊκού στρατού λογοδοτεί σ' αυτόν, ενώ η Σύγκλητος εξακολουθεί να ελέγχει, μέσω των *promagistrati* που προέρχονται από τους κόλπους της, τις λοιπές επαρχίες, στις οποίες ωστόσο δεν σταθμεύουν μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις. Ο Οκταβιανός επιχορηγείται από την συμβιβασμένη επίσημη Πολιτεία με πλήρες και άνευ περιορισμών *imperium* δεκαετούς ισχύος· η δια βίου παραχώρηση μιας τέτοιας εξουσίας δεν αποτελούσε επιλογή καθώς θα αντιτίθετο στην ρωμαϊκή πολιτική παράδοση.

Η μορφή του πολιτεύματος έμοιαζε να παραμένει εξωτερικά η ίδια· η Σύγκλητος και ο λαός της Ρώμης έπεισαν, τουλάχιστον αυτή είναι η επίσημη εκδοχή, τον Οκταβιανό να παραμείνει στην θέση του ως *princeps* της Πολιτείας· κεφαλή και ταυτόχρονα υπηρέτης της *Res Publica*¹⁰. Το φάντασμα της βασιλείας, που λίγα μόλις χρόνια νωρίτερα έμοιαζε να απειλεί θανάσιμα την ρωμαϊκή *libertas*, αποσοβήθηκε. Η πολιτική ευφυΐα του Οκταβιανού απέδωσε τα μέγιστα. Η αποδόμηση του

⁷ Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 432, και C. S. Mackay, *Αρχαία Ρώμη*, σελ. 230.

⁸ Βλ. C. S. Mackay, *Αρχαία Ρώμη*, σελ. 246-447.

¹⁰ Βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World (30 B.C to A.D. 138)*, London 1968 (στο εξής= *A History of the Roman World*), σελ. 9-10.

ρεπουμπλικανικού συστήματος, πραγματοποιούμενη με την οριστική μεταβίβαση βασικών λειτουργιών του Κράτους στην αρχή ενός ανδρός, φάνταζε ως επανόρθωση του. Το προσωπείο του νέου συστήματος είχε στηθεί, ωστόσο η πτώχευση της *Res Publica libera* ήταν πασιφανής. Ακριβέστερα, θα ήταν εύλογο να ειπωθεί πως αυτή είχε ήδη πεθάνει στο διαρκή χορό των εμφυλίων πολέμων μεταξύ των φιλόδοξων *imperatores* που συντάραζαν τον κόσμο της Μεσογείου ήδη από την εποχή του Σύλλα και του Μάριου.

Ο Οκταβιανός αποβαίνει ρυθμιστής του πολιτεύματος έχοντας καταστεί κύριος του στρατού, ωστόσο το υπατικό, στην αρχή και ανθυπατικό εν συνεχεία, *imperium* που κατέχει δεν του εξασφαλίζει οποιασδήποτε φύσης ανώτερη εξουσία από εκείνη ενός άλλου *magistratus*. Η λύση σ' αυτό το θεσμικό κενό δεν αργεί να βρεθεί, καθώς μόλις τρεις ημέρες μετά την πρώτη εκείνη συγκλητική συνεδρίαση το ίδιο κυβερνητικό σώμα της *Res Publica* θα προβεί σε μια ακόμη ρηζικέλευθη ρύθμιση αναγνωρίζοντας στον Οκταβιανό μια νέα αρετή, την *auctoritas*¹¹. Η κατοχή αυτής της νέας αρετής από τον Οκταβιανό και η ταυτόχρονη απόδοση στον ίδιο του τίτλου *Augustus* τον εξυψώνει ηθικά έναντι όλων των υπολοίπων κατεχόντων *imperium* αρχόντων. Εμπλουτισμένη η εξουσία του με το κύρος μιας αφηρημένης, σχεδόν θεϊκής υφής, αυθεντίας υπερβαίνει, ηθικά, το *imperium* κάθε άλλου *magistratus*.¹²

Η νέα πολιτική ταυτότητα του Οκταβιανού οδήγησε στην μεταμόρφωση του· η *auctoritas* τον βοήθησε να αποφύγει την συγκέντρωση έκτακτων εξουσιών, που ως παράνομη μπορούσε να αποβεί μοιραία, ενώ παράλληλα του επέτρεψε να σμιλεύσει ιδανικό του *princeps*, καθιστώντας τον *primus inter pares*. Ο Οκταβιανός εντάσσει τα νέα του αποκτήματα στο όνομά του γινόμενος *Imperator Caesar divi filius Augustus*¹³. Απαρνούμενος το παρελθόν του και στηριγμένος στο *imperium*, την *tribunicia potestas* -την κατοχή της οποίας σπεύδει να επιβεβαιώσει- και το μοναδικά ευφύες εφεύρημα της *auctoritas* είναι έτοιμος να θέσει τις βάσεις στις οποίες θα οικοδομηθεί η αυτοκρατορική Ρώμη¹⁴.

¹¹ Βλ. C. S. Mackay, *Αρχαία Ρώμη*, σελ. 250.

¹² Βλ. P. LeRoux, *Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία*, Αθήνα 2008, σελ. 20, και M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 445.

¹³ Βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 32.

¹⁴ Βλ. M. Humbert, *op. cit.*, σελ. 433-434.

β. Η ειρήνη του Αυγούστου.

Princeps, Pater Patriae, αληθινά το κέντρο της Ρώμης και της αυτοκρατορίας της, ο Αύγουστος, παραμένει ένας απλός *privatus*¹⁵. Το επίτευγμα μοναδικό, η πολιτική μεταμόρφωση του ιδιοφυούς αυτού άνδρα, η ανέλιξη του αλλά και οι προσεκτικοί του βηματισμοί, τον οδήγησαν στο να θέσει τις βάσεις ενός συστήματος, που όμοιο του δεν είχε γνωρίσει έως τότε ο κόσμος. Η Ηγεμονία χαρακτηρίζεται από την ομαλή, και αυτό είναι ένα προσωπικό επίτευγμα του Αυγούστου, ανασκευή του προσώπειου της παλαιάς, παραδοσιακής και ολιγαρχικής, ρωμαϊκής *Res Publica*. Ως καλύτερος τρόπος για να οπτικοποιήσει κανείς την διττή αυτή φύση του συστήματος της Ηγεμονίας, έχει συχνά προταθεί η θεωρία των δύο ομόκεντρων κύκλων, όπου ο εσωτερικός κύκλος περικλείεται εντός ενός μεγαλύτερου. Στο απλό, μα και δυναμικό αυτό σχήμα, ο στενός κύκλος συμβολίζει το παλαιό ρεπουμπλικανικό διοικητικό σύστημα, που έχει μεν ανανεωθεί -στη πρόσοψη του- αλλά ουσιαστικά έχει καταβληθεί τόσο, ώστε να εξαρτάται από τον νεότερο, δυναμικότερα και αισθητά μεγαλύτερο κύκλο, που δεν είναι κάτι άλλο πέρα από την δυναμική, νέα διοικητική διάρθρωση του Αυγούστου και των *legati* του.

Δύο συστήματα, που συνυπάρχουν και συχνά επικαλύπτονται, διαμοιράζονται την ρωμαϊκή επικράτεια. Ο ορισμός γίνεται επί τη βάσει της ειρήνευσης των επαρχιών και είναι εύλογος, καθώς ο Αύγουστος παραμένει επικεφαλής των ρωμαϊκών λεγεώνων, οι οποίες οφείλουν να καθυποτάξουν και να ειρηνεύσουν τις, σε ταραχή ευρισκόμενες επαρχίες του κράτους¹⁶. Ωστόσο, είναι φανερό ο ρωμαϊκός στρατός δεν εδρεύει, τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια της αυγούστειας Ηγεμονίας, αποκλειστικά σε αυτοκρατορικές επαρχίες, δηλαδή σε επαρχίες του κράτους μη ειρηνευμένες, που διατελούν υπό την εποπτεία του *Princeps*. Η επίσημη διαμοίραση των αρμοδιοτήτων, επί των επαρχιών, μεταξύ Συγκλήτου και Αυγούστου, το 27 π.Χ.¹⁷, προέβλεπε πως ο τελευταίος θα αναλάμβανε τις επαρχίες της Γαλατίας, της

¹⁵ Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 435-436.

¹⁶ Βλ. M. Humbert, *op. cit.*, σελ. 410-411, επίσης C. S. Mackay, *Αρχαία Ρώμη*, σελ. 248-250.

¹⁷ Ειδικότερα για το διαμοιρασμό και τις περαιτέρω διευθετήσεις των επαρχιών, αλλά και των πελατειακών κρατών, από τον Αύγουστο βλ. M. Sartre, *Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Οι ανατολικές επαρχίες από τον Αύγουστο μέχρι τους Σεβήρους (31 π.Χ.-235 μ.Χ.)*, Αθήνα 2013 (στο εξής= *Οι ανατολικές επαρχίες*), σελ. 15-30. *Δίων Κάσσιος* 51, 2.1-4: *εὐθὺς οἱ δὲ καὶ μετὰ τοῦθ' ὡμολόγησαν. καὶ ὃς τὰς μὲν πόλεις χρημάτων τε ἐσπράζει καὶ τῆς λοιπῆς ἐς τοὺς πολίτας σφῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐξουσίας παραιρέσει μετήλθε, τοὺς δὲ δὴ δυνάστας τοὺς τε βασιλέας τὰ μὲν χωρία, ὅσα παρὰ τοῦ Ἀντωνίου εἰλήφεσαν, πάντας πλὴν τοῦ τε Ἀμύντου καὶ τοῦ Ἀρχελάου ἀφείλετο, Φιλοπάτορα δὲ τὸν Ταρκονδιμότου*

Ισπανίας και της Συρίας¹⁸. Μια τέτοια, ωστόσο, ενέργεια άφηνε πέραν της διοικητικής του εμβέλειας επαρχίες ζωτικής σημασίας για την αυτοκρατορία, όπως το Ιλλυρικό, η Αφρική και η Μακεδονία. Το γεγονός αυτό δεν στερείται σημαντικότητας, εάν ληφθεί υπόψη πως οι επαρχίες αυτές, συγκεντρωτικά, απορροφούσαν, τουλάχιστο κατά τα πρώτα έτη της αυγούστειας Ηγεμονίας, το εν τέταρτο του ρωμαϊκού στρατού. Η σημασία της παρατήρησης αυτής, ενισχύει την θεώρηση που υποδεικνύει πως οι πολιτικές αλλαγές στη Ρώμη, επί Αυγούστου, δεν ήταν και δεν θα πρέπει να θεωρούνται ραγδαίες.

Ασφαλώς, οι στρατιωτικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας περνούν, τελικώς, στα χέρια του αυτοκράτορα, ήδη επί Αυγούστου. Ωστόσο, αυτό συνέβη μέσα από μια διαδικασία, κάτι που οπωσδήποτε δεν συνέβη άμεσα, αλλά επήλθε εντός της μακρόχρονης παρουσίας του Αυγούστου, ως επικεφαλής, της ρωμαϊκής πολιτικής. Η Μακεδονία, όσον αφορά στις επαρχίες, σύντομα στερήθηκε των λεγεώνων της, ενώ το 11 π.Χ το Ιλλυρικό μετατέθηκε από την Σύγκλητο στον Αύγουστο. Μόνη εξαίρεση, η Αφρική, οι στρατιωτικές δυνάμεις της οποίας παρέμειναν υπό τον έλεγχο των συγκλητικών επαρχιακών διοικητών έως τους χρόνους του αυτοκράτορα Γάιου, του λεγομένου Καλιγούλα¹⁹. Οι στρατιωτικές δυνάμεις των παροπλισμένων, ειρηνευμένων επαρχιών, ήταν σίγουρα μικρής ισχύος αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι ήταν ανύπαρκτες²⁰.

Ωστόσο, θεωρείται δεδομένο πως σε περίπτωση ανάγκης οι επαρχιακές, αστυνομικής κυρίως φύσης, δυνάμεις των συγκλητικών επαρχιών, δεν θα ήταν σε θέση ν' αντιμετωπίσουν την έκρυθμη κατάσταση, δίχως την συνδρομή των λεγεώνων των γειτονικών αυτοκρατορικών επαρχιών· μια συνδρομή που συχνά λάμβανε την μορφή των *vexillationes*, ήτοι στρατιωτικών αποσπασμάτων προερχόμενων από μια ή από περισσότερες λεγεώνες²¹. Η σταδιακή υπαναχώρηση της Συγκλήτου, έως την τελική απόδοση όλων των στρατιωτικών δυνάμεων στα χέρια του Ηγεμόνα, έχει

καὶ Λυκομήδην ἐν μέρει τοῦ Καππαδοκικοῦ Πόντου βασιλεύοντα τὸν τε Ἀλέξανδρον τὸν τοῦ Ἰαμβλίου ἀδελφὸν καὶ τῶν δυναστειῶν ἔπαυσε· καὶ τοῦτον, ὅτι μισθὸν αὐτὴν τῆς ἐκείνου κατηγορίας εἰλήφει, καὶ ἐς τὰ ἐπινίκια παραγαγὼν ἀπέκτεινε. τὴν δὲ τοῦ Λυκομήδους Μηδείῳ τινὶ ἔδωκεν, ὅτι τοὺς τε Μυσοὺς τοὺς ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἀπὸ τοῦ Ἀντωνίου πρὸ τῆς ναυμαχίας ἀπέστησε, καὶ μετ' αὐτῶν τοῖς ἐν τῇ μερίδι αὐτοῦ οὖσιν ἐπολέμησε. Κυδωνιάτας τε καὶ Λαμπαίους ἐλευθέρους ἀφῆκεν, ὅτι τινὰ αὐτῷ συνήραντο· καὶ τοῖς γε Λαμπαίοις καὶ τὴν πόλιν ἀνεστῶσαν συγκατάκτισε. τῶν τε βουλευτῶν καὶ τῶν ἱππέων τῶν τε ἄλλων τῶν κορυφαίων τῶν συμπραζάντων τι τῷ Ἀντωνίῳ πολλοὺς μὲν χρήμασιν ἐζημίωσε, πολλοὺς δὲ καὶ ἐφόνευσε, καὶ τινων καὶ ἐφείσατο.

¹⁸ Βλ. επίσης E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 74.

¹⁹ Βλ. E. Salmon, *ibid.*

²⁰ M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 61-64.

²¹ Βλ. E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 74.

συχνά συνδεθεί με την εκπεφρασμένη, μέσω των συνθηκών, αδυναμία της Συγκλήτου να ελέγξει, ως θα ήθελε, τα φιλόδοξα μέλη της που καταλάμβαναν τις θέσεις των επαρχιακών διοικητών των, εναπομεινάντων, υπό την δικαιοδοσία της επαρχιών. Η νομή και κατοχή, άλλωστε, του ανθυπατικού *imperium*, σε συνάρτηση με την διοίκηση ενός ευμεγέθους στρατού αποτέλεσε στο παρελθόν το ιδανικό σημείο εκκίνησης, στην πορεία αμφισβήτησης της πολιτικής νομιμότητας της Συγκλήτου, για πλείστους πολιτικούς άνδρες της Ρώμης²². Αντίθετα, η διακοπή της στενής επαφής στρατηγού-διοικητή και στρατού, και η ακόλουθη απογύμνωση του εκάστοτε φιλόδοξου άνδρα από την ισχύ που η λεγεώνα του παρείχε, επέφερε αναπόδραστα την τελική του πτώση· σημαίνουν παράδειγμα μιας τέτοιας πορείας, που στάθηκε ιδιαίτερα διδακτικό για τον Αύγουστο, υπήρξε ο Πομπήιος.

Είναι, επομένως, εύλογο να υποθέσει κανείς πως η αποφασιστική, αλλά σταδιακά υλοποιούμενη, απόφαση του Αυγούστου, όχι μόνο να διατηρήσει, αλλά και να επανξήσει τη νομή των στρατιωτικών δυνάμεων της αυτοκρατορίας, δεν εδράζονταν αποκλειστικά στην, δίχως άλλο, δεδομένη πραγματικότητα της συγκλητικής αδυναμίας, αλλά κατά το μάλλον ή ήττον αποτέλεσε μια αναγκαιότητα, κρίσιμης φύσης, ώστε ο πρώτος πολίτης της Ρώμης να εξαλείψει περίπτωση όπου η εξουσία θα μπορούσε να ξεφύγει από τον ίδιο. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός πως ο Αύγουστος, ουδέποτε επιχείρησε να προβάλλει τον εαυτό του ως ένα απόλυτο ηγέτη, έναν δικτάτορα ή έναν ριζικό αναμορφωτή του κράτους, όπως ήταν ο Σύλλας, ο Πομπήιος ή ο Καίσαρας²³. Η δική του, λεπτή θέση, έχει ήδη επισημανθεί, όπως και ο στόχος του, που δεν ήταν παρά να πραγματώσει το πρόγραμμα που είχε εξαγγείλει, διατηρώντας τις ευρείες και έκτακτες εξουσίες του, για όσο χρόνο του είχε δοθεί· αυτή τουλάχιστον ήταν η θεωρία.

Η διοίκηση των «αυτοκρατορικών», όπως αποκαλούνται, επαρχιών, δεν θα μπορούσε να είναι ένα έργο που θα αναλάμβανε προσωπικά ο ευρισκόμενος στην Ρώμη, Αύγουστος. Το παλαιό, ρεπουμπλικανικό, σύστημα διοίκησης των επαρχιών, που εξακολουθούσε να υφίσταται υπό τους ίδιους όρους και επί Ηγεμονίας, βασιζόνταν στην συχνή εναλλαγή των τέως *magistrati*, διοικητών των επαρχιών²⁴. Κύρια δεξαμενή άντλησης ανθρώπινου δυναμικού για τις θέσεις αυτές, υπήρξαν οι έχοντες διατελέσει πραιτορες Ρωμαίοι αξιωματούχοι, και δευτερευόντως οι υπατικοί,

²² Βλ. Μ. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 348, 406, 432-433.

²³ Βλ. Ι.Ε. Τζαμτζής, *Libertas. Ζητήματα ελευθερίας εις το δίκαιο και τους θεσμούς της Ρώμης*, Αθήνα / Θεσσαλονίκη / Παρίσι 2006 (στο εξής= *Libertas*), σελ. 15-16.

²⁴ Βλ. επίσης Μ. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 48-50.

δηλαδή όσοι είχαν περάσει από το ύψιστο αξίωμα της υπατείας. Οι τυπικές διατάξεις του νόμου όριζαν την θητεία των αρχόντων αυτών στο ένα έτος, ωστόσο, κατά την αυγούστεια Ηγεμονία, ορισμένοι τέτοιοι διοικητές παρέμειναν στις θέσεις για μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, έως και έξι χρόνια· καθώς είχε γίνει πλέον σαφές πως η ενιαύσια θητεία δεν παρείχε αρκετό χρόνο στον άρχοντα για να επιτελέσει χρήσιμο έργο, ούτε ακόμη για να εξοικειωθεί με τις πραγματικότητες της επαρχιακής διοίκησης²⁵. Ο Αύγουστος διατήρησε κάποια παλαιά νομοθετήματα, στα οποία αναγνώρισε την χρηστική τους αξία, όπως τον νόμο του Πομπηίου, ο οποίος προσδιόρισε την αναγκαιότητα της μεσολάβησης κάποιων ετών μεταξύ της λήξης της κανονικής θητείας, ενός άρχοντα, στη Ρώμη, προτού αυτός εκλεγεί στην διοίκηση μιας εκ των συγκλητικών επαρχιών.

Είναι γεγονός, πως ο διαχωρισμός αυτός των επαρχιών, για τον οποίο συχνά γίνεται λόγος, εμφανίζεται ως κάτι το θεμελιακό, ίσως παγιωμένο. Η εικόνα αυτή ωστόσο, δεν θα πρέπει να λαμβάνεται ως δεδομένη, τουλάχιστον για την παρούσα φάση, όπου ο ίδιος ο *Princeps* είναι πολύ προσεκτικός, απέναντι στη Σύγκλητο και τους εξ αυτής διοικητές των επαρχιών· παρ' όλ' αυτά, υπάρχουν ενδείξεις για σαφείς παρεμβάσεις του Αυγούστου στα εσωτερικά «συγκλητικών» επαρχιών, ακόμη και στην εκλογή των διοικητών τους. Οι νέες συνθήκες που προέκυψαν, χάρη στις αυγούστειες μεταρρυθμίσεις, έχει υποστηριχθεί πως βελτίωσαν την θέση των επαρχιών, όπως και των επαρχιωτών, μέσα στην αυτοκρατορία.

Ένας λόγος είναι, ίσως, πως η νέα πραγματικότητα, επιβεβαιώθηκε, χάρη στον στενότερο έλεγχο, τον οποίο μια ισχυρή κεντρική εξουσία ήταν σε θέση να ασκήσει απέναντι σ' άρχοντες, ναι μεν ισχυρούς, αλλά δίχως τα μέσα με τα οποία θα μπορούσαν, πια, ν' αψηφήσουν τη Ρώμη. Αφετέρου, η νέα διοικητική διάρθρωση, επί Αυγούστου, βασίστηκε, εν πολλοίς, όχι στους φέροντες προπραιτορικό *imperium* διοικητές, αλλά στους απεσταλμένους του Αυγούστου, τους *legati Augusti*²⁶. Άνθρωποι δικόι του, νέοι, αν όχι στην ηλικία σίγουρα στην πολιτική και ως εκ τούτου εξαρτώμενοι από τον ίδιοι, οι απεσταλμένοι του Ηγεμόνα δεν έφεραν δικό τους *imperium* αλλά αυτό του κυρίου τους, ο οποίος τους εξουσιοδοτούσε να διοικούν εξ ονόματός του, κάνοντας χρήση του δικού του υπατικού *imperium*.

Ένα νέο, επομένως, σύστημα γεννάται, εντελώς διαφορετικό, κι όμως όχι τόσο ξένο προς το ρεπουμπλικανικό παρελθόν της Ρώμης. Τα ιστορικά παράλληλα

²⁵ Βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 75-77.

²⁶ Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 436, 442.

είναι εδώ²⁷ και ο Αύγουστος -για ακόμη μια φορά- δίνει μορφή στα σχέδιά του επί τη βάσει ιστορικών προηγούμενων, των οποίων τη χρησιμότητα διαβλέπει. Οι *legati Augusti*, που φέρουν τον τίτλο *legati pro praetore* δίχως διάκριση, συχνά προέρχονται και οι ίδιοι από την συγκλητική τάξη. Διοικούν με μια περιοδικότητα, που συχνά δεν ξεπερνά τα τρία έτη, τις επαρχίες που έχουν ανατεθεί στη φύλαξη του Αυγούστου και των λεγεώνων του, οι οποίες υπάγονται στην εξουσία του απεσταλμένου του αυτοκράτορα, χωρίς να στερούνται αυτοτελούς διοίκησης. Αυτές οι στρατιωτικές δυνάμεις, των αυτοκρατορικών επαρχιών, θα εξετασθούν διεξοδικότερα στη συνέχεια· ωστόσο, επιβάλλεται να λεχθεί, στο σημείο αυτό πως οι λεγεώνες αυτές, αν και ευρίσκοντο υπό την εξουσία του *legatus*, στην επαρχία του οποίου στάθμευαν, εντούτοις διέθεταν, εκάστη, τον δικό της διοικητή, τον *legatus legionis*, ο οποίος επίσης προέρχονταν από την τάξη εκείνη των πρώην αρχόντων, η οποία τροφοδοτούσε και την επαρχιακή διοίκηση²⁸.

Το νέο σύστημα επεκτάθηκε σταδιακά και η τελική του μορφή θα πρέπει να αποδοθεί στους διαδόχους του Αυγούστου, παρά στον ίδιο²⁹. Επαρχίες για υπατικούς, και για τώως πραίτορες, αρχικά, κατόπιν όμως και για άνδρες της ιππικής τάξης, στη μετά αυγούστεια περίοδο³⁰. οι διοικητές αυτοί έφεραν τον τίτλο του *praefectus*, ενώ δεν διέθεταν ποτέ υπό τις διαταγές τους λεγεώνες, παρά βοηθητικά στρατεύματα, μη Ρωμαίων. Εξέχων μέλος της τελευταίας αυτής κατηγορίας, επαρχιακών διοικητών, ο Πόντιος Πιλάτος, το όνομα του οποίου συνδέθηκε άρρηκτα και ανεξίτηλα με την δίκη, καταδίκη και Σταύρωση, του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού. Καμιά, ωστόσο, από τις παραπάνω, ποικίλες, μορφές διακυβέρνησης επαρχιών, δεν ανταποκρίνεται στην αιγυπτιακή διοικητική πραγματικότητα, από την στιγμή της προσάρτησης της στη ρωμαϊκή Οικουμένη, έως και τον τέταρτο αιώνα μ.Χ.

Η επαρχία αυτή είχε κάτι το διαφορετικό, και ως αποτέλεσμα τούτου θα έπρεπε και να διοικείται από έναν άνδρα μ' ανώτερη εξουσία, που δεν θα έπαυε ωστόσο να είναι πιστός στον Αύγουστο, και γενικότερα τον εκάστοτε Ηγεμόνα. Η

²⁷ Είναι γνωστή η χρήση *legati* από τον μεγάλο πολιτικό άνδρα, των μέσων του 1^{ου} αιώνα π.Χ., Πομπήιο τον Μέγα, σε δύο περιπτώσεις: όταν το 67 π.Χ. είχε διαταχθεί να καταπνίξει την πειρατεία στη Μεσόγειο, και πάλι το 55 π.Χ., όταν ανέλαβε την διοίκηση των ισπανικών επαρχιών, από τη Σύγκλητο, χωρίς ωστόσο να λείπει ποτέ από την Ιταλία. Βλ. E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 77.

²⁸ Βλ. επίσης E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 78.

²⁹ Ειδικότερα για τη διαμόρφωση των -ανατολικών- επαρχιών, του ρωμαϊκού Κράτους από τον Αύγουστο ως και τους Αντωνίνους, βλ. M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 30-44.

³⁰ Βλ. E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 76.

λύση του Αυγούστου στο πως θα διακυβερνάται η Αίγυπτος είναι τόσο ξεχωριστή³¹, όσο και χαρακτηριστική του άνδρα που την επινόησε· αποσόβησε τον κίνδυνο, όπως και τις φοβίες του έναντι των συγκλητικών, αναθέτοντας τόσο την πολιτική, όσο και την στρατιωτική διοίκηση της Αιγύπτου σε ιπείς³². Μάλιστα, ο Αύγουστος απαγόρευσε, δια ροπάλου, ακόμη και το να επισκεφθεί κάποιος συγκλητικός την Αίγυπτο, χωρίς την προηγούμενη άδεια του Ηγεμόνα· σημαίνων σημείο της ιδιωτικότητας της σχέσης, την οποία ο Αύγουστος ήθελε να διατηρήσει με την Αίγυπτο, είναι το ότι ο περιορισμός που προαναφέρθηκε συμπεριελάμβανε και τα εξέχοντα μέλη της ιππικής τάξης, τους *equites illustres*.

Η σχέση, και η λύση που ο Αύγουστος έδωσε στο ζήτημα της Αιγύπτου, έγινε φανερή, αλλά ποια ανάγκη οδήγησε εκεί την σκέψη του Ηγεμόνα; Ασφαλώς, το ζήτημα της τροφοδοσίας της Ρώμης με σιτηρά, δεδομένης της κεφαλαιώδους σημασίας του σίτου για τον αρχαίο κόσμο, σε συνδυασμό με την υπέρ-πλεονάζουσα αιγυπτιακή παραγωγή, χάρη στις πλημμύρες του Νείλου, αλλά και το πανταχού παρόν, πλανώμενο φάσμα του λιμού, που αποτελούσε έναν ζώντα εφιάλτη κατά την εποχή εκείνη. Σιταποθήκη λοιπόν η Αίγυπτος εξακολουθούσε να ζει όπως ζούσε, πολυπολιτισμική και ετερογενής πληθυσμιακά φιλοξενούσε στα σπλάχνα της Έλληνες, Ρωμαίους, αλεξανδρινούς Εβραίους και φυσικά Αιγύπτιους³³. και ήταν τελικώς αυτοί οι τελευταίοι εκείνοι που σήκωναν τα περισσότερα βάρη³⁴, προς την εξασφάλιση της τροφής τόσο της τοπικής πρωτεύουσας Αλεξάνδρειας, όσο και της Ρώμης. Η τελευταία αυτή αναφορά στην Αίγυπτο, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζει τις προσπάθειες των Ρωμαίων ιθυνόντων να βελτιώσουν την γεωργική της παραγωγή ούτε και την διαρκή φροντίδα που επιδείκνυαν για τη συντήρηση των αυλακιών και του υδρευτικού συστήματος, που έφερνε το δώρο του Νείλου στους σταχυοφόρους αγρούς της³⁵.

Είναι ομολογουμένως αξιοθαύμαστη η ευημερία που γνώρισε ο κόσμος της Μεσογείου, κατά την αυγούστεια Ηγεμονία. Η *Ara Pacis Augustae* διατρανώνει την πραγματικότητα αυτή, μ' ένα κατά το μάλλον ή ήττον, προπαγανδιστικού χαρακτήρα ανάγλυφο, όπου το κέρασ της αμάλθειας, το βόδι και το μικρό παιδί, συμβολίζουν και

³¹ *Res Gestae* 27, 1: *Aegyptum imperio populi Romani adieci*. Το καθεστώς της Αιγύπτου, αν και ιδιότυπο, δεν εκφεύγει της υπαγωγής στο *Imperium* του ρωμαϊκού λαού, βλ. M. Sartre, *op. cit.*, σελ. 367.

³² Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 451, 463. Επίσης βλ. E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 93 και M. Sartre, *op. cit.*, σελ. 367-69.

³³ Βλ. M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 372-78.

³⁴ Βλ. M. Sartre, *op. cit.*, 378-79.

³⁵ Βλ. και πάλι, E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ.93-94.

συνάμα σηματοδοτούν αυτό το πέρασμα από τον σπαραγμό και τον πόλεμο, στην ανάπτυξη, την ευμάρεια, την τεκνογονία γης και ανθρώπων· εμπνευστής και δημιουργός της οποίας δεν είναι άλλος παρά ο ένας και αυτός *Princeps*, ο πατέρας της ρωμαϊκής πατρίδας, ο Αύγουστος³⁶. Ωστόσο, η μορφή του Αυγούστου στο Βωμό, αυτό, της Ειρήνης δεν κυριαρχεί μονοκρατορικά πάνω στους λοιπούς Ρωμαίους συγκλητικούς και αξιωματούχους· η έκφραση της Ηγεμονίας, κατά τη βούληση του ιδρυτή της, βρίσκει την απόλυτη της εφαρμογή στο μαρμάρινο ανάγλυφο της *Ara Pacis*, όπου ο *Princeps* δεν εμφανίζεται, παρά ως ο πρώτος μεταξύ των ίσων³⁷.

Η γενική, αυτή, ευμάρεια της αυγούστειας εποχής, συμπορεύεται με την καλύτερη μηχανοργάνωση του ρωμαϊκού κράτους, ιδιαίτερα δε των επαρχιών αυτού. Οπωσδήποτε, ο Αύγουστος δεν φημίζεται για τις δραστικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις, αντίθετα τις απέφευγε, μη θέλοντας να προξενήσει κανενός είδους ρήγμα στις έως τότε παγιωμένες τακτικές. Παρ' όλ' αυτά, συνέβησαν αλλαγές ήπιας και σταδιακής μορφής επί Αυγούστου, οι οποίες έλαβαν εντονότερη και πιο συντεταγμένη επί Τιβερίου. Η νέα πολιτική πραγματικότητα, με την επακόλουθη συγκέντρωση της εξουσίας αλλά και την υπαγωγή των αντίρροπων τάσεων αυτή σ' ένα πολιτικό σχήμα, είχε ως φυσικό επακόλουθο την καλύτερη διαχείριση και έλεγχο των επαρχιών· συνέπεια που απέφερε θετικά οφέλη, όχι μόνο στην κεντρική διοίκηση της Ρώμης μα και στους εγχώριους πληθυσμούς. Είναι χαρακτηριστικό πως επί Αυγούστου χαράσσεται, για πρώτη φορά, από αυτή την ίδια την κεντρική διοίκηση, μια οργανωμένη εσωτερική πολιτική, που διέπει την αυτοκρατορία ως σύνολο³⁸.

Επιπροσθέτως, η ίδια η φύση των κυβερνητών φαίνεται πως βελτιώνεται, επί Ηγεμονίας. Αυτή η υπόθεση βασίζεται σ' ορισμένες θεσμικές αλλαγές, αφορούσες τους επαρχιακούς διοικητές, που εισήχθησαν στην πολιτική πραγματικότητα επί Αυγούστου. Καταρχάς, εγκαινιάστηκε η μισθοδοσία των διοικητών³⁹, που αντικατέστησε την παλαιά τακτική των δώρων και του επιδόματος προς αυτούς. Δεν είναι μικρή, ούτε και πρέπει να παραγνωρίζεται η θεσμική αυτή διαφοροποίηση, εφόσον είναι γνωστό πως οι επαρχιακοί διοικητές, επί *Res Publica*, συχνά καταλήστευαν τις επαρχίες τους προκειμένου να αποκτήσουν πλούτου· άλλωστε, οι επαρχίες πάντοτε, στα μάτια των Ρωμαίων αξιωματούχων, συχνότατα διοικητικά

³⁶ Βλ. C. G. Starr, *The Roman empire (27 B.C - A.D 476). A Study in Survival*. NewYork / Oxford 1982 (στο εξής= *A Study in Survival*), σελ. 16· 18.

³⁷ Βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 332.

³⁸ Βλ. E. Salmon, *op. cit*, σελ. 79.

³⁹ E. Salmon, *ibid* και M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 48.

άπειρων, φάνταζαν πεδία δόξης λαμπρά πλουτισμού και προσωπικής τους ανάδειξης, εις βάρος των επαρχιωτών. Ωστόσο, η νέα αυγούστεια ρύθμιση του παραδοσιακού *cursus honorum*, με βάση την οποία η πολιτική διαδρομή την οποία όφειλε ν' ακολουθήσει κάθε επίδοξος αξιωματούχος της Ρώμης, από τα ταπεινότερα στα υψηλότερα δημόσια λειτουργήματα, παγιώθηκε, απέφερε θετικά αποτελέσματα. Η εξέλιξη αυτή οφειλόταν, κατά κύριο, λόγο στο γεγονός ότι η μακρόχρονη θητεία των υποψηφίων επαρχιακών διοικητών, από το ένα αξίωμα στο άλλο, σε εξελικτική πορεία, τους προσέδιδε μια διοικητική εμπειρία πρωτίστου βαθμού.

Η σημαντικότερη, βέβαια, καινοτομία της Ηγεμονίας, που οδήγησε σε μια αποτελεσματικότερη επαρχιακή διοίκηση, ήταν η ταυτόχρονη δημιουργία, για πρώτη φορά, ενός σώματος, επαγγελματιών συμβούλων, βοηθών αλλά και ελεγκτών των κυβερνητών. Βάση της νέας πραγματικότητας, ο επαρχιακός διοικητής έπαψε να εξαρτάται από τους ιδιώτες *publicani* που δραστηριοποιούνταν στην επαρχία του⁴⁰, καθώς διέθετε ένα έμπειρο επιτελείο, με τη συνεργασία του οποίου ήταν σε θέση να ελέγξει αλλά και να διοικήσει, αποτελεσματικότερα την διοικητική του περιφέρεια⁴¹. Δευτερευόντως, δίχως η δεύτερη αυτή θέση αναφοράς να μειώνει κατά το ελάχιστο την σημαντικότητα του ζητήματος –τουναντίον, οι ελεγκτικοί μηχανισμοί που εγκαθιδρύονται επί Αυγούστου, ιδιαίτερα σ' ότι αφορά τα οικονομικά των επαρχιών, πράγματι έθεσαν πλέον στέρεες βάσεις στην αυτοκρατορική επαρχιακή πολιτική. Είναι, ομολογουμένως παραδεκτό, πως οι αυτοκρατορικές επαρχίες, ως προς τις υπό της Συγκλήτου διοικούμενες, απολάμβαναν υψηλότερου επιπέδου επιτήρηση, ενώ οι κυβερνήτες τους, σε γενικό βαθμό, ήταν πλέον κατηρτισμένοι· εφόσον η επιλογή των *legati pro praetore* του Ηγεμόνα γινόταν με αυστηρά κριτήρια, μεταξύ των συγκλητικών που είχαν διατελέσει στις ειρηνευμένες *promagistrati* επαρχίες⁴². Στο υψηλό, αυτό επίπεδο, ελέγχου και οργάνωσης των αυτοκρατορικών επαρχιών, οπωσδήποτε συνέβαλε η παρουσία των *procuratores*· ήταν απεσταλμένοι του Αυγούστου με απόλυτη εξουσία ελέγχου, επί των οικονομικών μιας ή και

⁴⁰ Βλ. M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 47, 72.

⁴¹ Τόσο για την παγίωση του *cursus honorum* όσο και για τη, σχετική, απεξάρτηση του επαρχιακού διοικητή από τους δημοσίωνες, βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 41-43· 80, και M. Sartre, *op. cit.*, σελ. 72-73. Δίων Κάσσιος 77, 9. 2: ἐκδοθεὶς γὰρ ὑπὸ Σαβίνου τοῖς Νορικοῖς, ὦν ἄρξας οὐδὲν χρηστὸν ἐπεποιήκει, αἷσχιστα πέπονθε· καὶ εἶδομεν αὐτὸν ἐπὶ τῆς γῆς κείμενον καὶ ἰκετεύοντα οἰκτρῶς, καὶ εἰ μὴ διὰ τὸν Ἀσπακα τὸν θεῖον αὐτοῦ φειδοῦς ἔτυχε, κἂν ἀπωλόλει οἰκτρῶς. ὁ δὲ δὴ Ἀσπαζ οὗτος δεινότατος ἀνθρώπων ἐγένετο σκῶψαι, στωμύλασθαι, πάντων ἀνθρώπων καταφρονῆσαι, φίλοις χαρίσασθαι, ἐχθρὸν ἀμύνασθαι.

⁴² Βλ. επίσης, E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 79-80.

περισσοτέρων επαρχιών, οι οποίοι απολάμβαναν πλήρους ανεξαρτησίας έναντι των επαρχιακών διοικητών⁴³.

Όπως, άλλωστε, προαναφέρθηκε, οι υπό των αποσταλμένων του Αυγούστου διοικούμενες, επαρχίες της Ρώμης, βρίσκονταν υπό τη στενή παρακολούθηση του Ηγεμόνα· το ίδιο συνεπάγεται και για τους κυβερνήτες τους. Οποιαδήποτε παρέκκλιση, από τα νόμιμα καθήκοντά τους, επέφερε την άμεση, τιμωρητική αντίδραση της Ρώμης. Στην εξέλιξη αυτή, η οποία φιλοδοξούσε να ανακόψει την έμφυτη στάση των φερόντων εξουσία ανθρώπων για καταχρήσεις και διαφθορά, συνέβαλε η παρουσία των οικονομικών υπευθύνων των επαρχιών, η θέση των οποίων αναλύθηκε ανωτέρω· ως σημειωθεί, πως η παρουσία των οικονομικών αυτών *procuratores* απαντάται και σε συγκλητικές επαρχίες. Στην περίπτωση αυτή το πεδίο των ευθυνών τους δεν άπτονταν της εσωτερικής οικονομικής διαχείρισης των επαρχιών, παρά περιοριζόταν στα της προσωπικής περιουσίας του Ηγεμόνα· εφόσον, τα πρόσωπα τους δεν περιβαλλόταν από καμία, νομικά, κατοχυρωμένη θεσμική ισχύ, αλλά εδράζονταν στο *imperium maius* του *Princeps*⁴⁴.

Θα πρέπει, στο σημείο αυτό, να τονιστεί πως οι ελεγκτικές μέθοδοι, που το ρωμαϊκό κράτος, διέθετε έναντι των επαρχιακών διοικητών, δεν περιορίζονταν στην δράση και παρουσία των οικονομικών αυτών υπευθύνων, τόσο στις συγκλητικές όσο και στις αυτοκρατορικές, λεγόμενες επαρχίες. Ακόμη, η τιμωρητική διάσταση, της κεντρικής εξουσίας στη Ρώμη, στην οποία έγινε αναφορά ανωτέρω, δεν θα πρέπει να νοηθεί πως εξαντλείται στις υπό του *Princeps* και των *legati* του διοικούμενες επαρχίες αλλά εφαρμόζεται, υπό διαφορετική ασφαλώς, νομική διαδικασία και στις συγκλητικές επαρχίες. Ήδη από τους χρόνους του Τιβερίου, του άμεσου διαδόχου του Αυγούστου στη Ηγεμονία, το ανώτατο δικαστήριο της Συγκλήτου αναλάμβανε την εκδίκαση υποθέσεων κατάχρησης εξουσίας και αυθαιρεσίας των επαρχιακών διοικητών⁴⁵.

Ωστόσο, είναι γενικά παραδεκτό πως ο βαθμός αποτελεσματικότητας της τιμωρητικής αυτής διεργασίας, εκ μέρους της ρωμαϊκής Συγκλήτου, υστερεί, έναντι της αυτοκρατορικής δικαιοσύνης, η οποία χαρακτηρίζεται από ταχύτατη ανταπόκριση και αμεροληψία· η τοποθέτηση αυτή δεν αγνοεί, ούτε και ακυρώνει στην ολότητα της

⁴³ Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 459, 462-463 και M. Sartre, *op. cit.*, σελ. 40, 51, 73, 280, 367-369.

⁴⁴ Η παραπάνω διατύπωση αφορά αποκλειστικά την ηγεμονία του Αυγούστου, βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 80.

⁴⁵ Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 437, 457-459.

την δράση του συγκλητικού δικαστηρίου, οι κρίσεις του οποίου συχνά απέδωσαν δικαιοσύνη, οδηγώντας πρώην διοικητές επαρχιών στη εξορία, ακόμη δε και την αυτοκτονία⁴⁶. Επιπροσθέτως, η αξιοποίηση και επέκταση του ρωμαϊκού οδικού δικτύου σε συνάρτηση με την αναβάθμιση του *cursus publicus*, της δημόσια ταχυδρομικής υπηρεσίας, κατέστησε την επικοινωνία μεταξύ κεντρικής διοίκησης και επαρχιών αμεσότερη και δημιουργικότερη όσο ποτέ άλλοτε, ενώ εξασφάλισε στο Ηγεμόνα ένα μέσο ελέγχου, παρέχοντας του πληροφορίες για το ότι συνέβαινε στην αυτοκρατορία⁴⁷. Στο ίδιο πλαίσιο, της παροχής τρόπων ελέγχου αλλά και υποστήριξης της αυτοκρατορικής ιδέας και ενότητας, στο πρόσωπο του *Princeps*, μέσω της λατρείας προς αυτόν, εδράζεται η ίδρυση των επαρχιακών Κοινών, εντός των ορίων των επαρχιών του κράτους· δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται, ωστόσο, η πολιτική επιρροή των επαρχιακών αυτών κοινών, τα οποία δύνανται, ήδη από την ηγεμονία του Τιβερίου, ν' απευθύνουν καταγγελίες και παράπονα, σχετικά με την δράση του κυβερνήτη της επαρχίας, απευθείας στον αυτοκράτορα⁴⁸. Τα διοικητικά και οργανωτικά θεμέλια της αυτοκρατορίας έχουν τεθεί, ενώ οι κοινωνικές συνέπειες της μετάβασης στην ομαλότητα είναι εμφανείς· η αυγούστεια ειρήνη βρίσκεται σ' εφαρμογή.

⁴⁶ Βλ. E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 81.

⁴⁷ Η αλληλογραφία μεταξύ του Πλινίου του Νεώτερου και του αυτοκράτορα Τραϊανού, αποτελεί μια από τις χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις, όπου η χρήση του *cursus publicus*, και άλλων ασφαλών μέσων επικοινωνίας, αποδεικνύεται πολύτιμη για την εσωτερική διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας: βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 81-82, και M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 453.

⁴⁸ Βλ. επίσης I.E. Τζαμτζής, *Libertas*, σελ. 240.

γ. Μια ρωμαϊκή λίμνη.

Η ειρήνη είναι πάντοτε εύθραυστη και η Ρώμη δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί, πόσο μάλλον δεν έχει ειρηνεύσει. Το επιχείρημα του Αυγούστου, ως στρατηγού, *imperator*, της ρωμαϊκής Πολιτείας, ήταν ακριβώς αυτό: ο ίδιος οφείλει να ειρηνεύσει τις εν ταραχή ευρισκόμενες επαρχίες· η ειρήνη πρέπει να επιβληθεί. Ασφαλώς, η κατάσταση δεν ήταν ούτε τόσο τραγική, ούτε υπήρχε η επιτακτική ανάγκη του να δοθεί μια λύση, μάλλον πολιτικά ήταν τα κίνητρα, παρά αμιγώς στρατιωτικά, εφόσον η Ρώμη, ήδη από την ύστερη *Res Publica* είχε καταστεί η μόνη, αδιαμφισβήτητη, μεσογειακή δύναμη· ή καλύτερα, υπερδύναμη. Η δύναμη της Ρώμηςεδράζονταν, πρωτίστως, στις στρατιωτικές ικανότητες της, οι οποίες, αν και, υπερέβαιναν εκείνες οποιασδήποτε άλλης κρατικής οντότητας, παρουσίαζαν μεγάλη ανομοιομορφία, ιεραρχική αταξία, ενώ σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης, ακόμη και προχειρότητας· η τελευταία παρατήρηση εδράζεται στην, ανά διαστήματα, ανακύπτουσα ανάγκη της δημιουργίας νέων στρατιωτικών σωμάτων, βιαστικά σχηματισμένων, όταν οι τακτικές δυνάμεις δεν επαρκούσαν ή αδυνατούσαν ν' απωθήσουν τον εχθρό⁴⁹.

Ο τελευταίος ρωμαϊκός εμφύλιος πόλεμος, της ρεπουμπλικανικής περιόδου, μεταξύ Αντωνίου, Κλεοπάτρας και Οκταβιανού, αποτελεί κομβικό σημείο, όσον αφορά την εξέλιξη και την οργάνωση των στρατιωτικών δυνάμεων της Ρώμης. Η γνώμη αυτή διατυπώνεται υπό το πρίσμα των κατοπινών αυγούστειων μεταρρυθμίσεων, όπου γίνεται φανερή η πρόθεση και προσπάθεια του Ηγεμόνα να επιβάλει μια τάξη στο τόσο κρίσιμο αυτό τομέα, όχι μόνο της κρατικής ασφάλειας αλλά και της πολιτικής. Μετά το Άκτιο, η Ρώμη των δεκατεσσάρων, επί *Res Publica*, τακτικών λεγεώνων διέθετε εξήντα, ετοιμοπόλεμες και έμπειρες, λεγεώνες⁵⁰. στην πραγματικότητα δεν ήταν η απρόσωπη Ρώμη επικεφαλής της αποτρεπτικής και φονικής, αυτής μηχανής, αλλά ένας άνδρας, ο μετέπειτα Αύγουστος. Ήταν απαραίτητο να δοθεί μια λύση στο πρόβλημα που ένας υπέρ-πλεονάζων στρατός προκαλεί· ο Οκταβιανός προχώρησε άμεσα στην αποστρατικοποίηση του μεγαλύτερου μέρους του στρατού του, διατηρώντας, τελικά, μόλις εικοσιοκτώ, από τις εξήντα, λεγεώνες, στα 15 π.Χ.⁵¹. Οι παλαίμαχοι, αποστρατεθύντες βετεράνοι, που άγγιζαν τις τριακόσιες χιλιάδες την επαύριον του Ακτίου, είτε επαναπατρίστηκαν είτε

⁴⁹ Βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 95, W. Eck, *Η εποχή του Αυγούστου*, σελ. 124-25, και M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 106-07.

⁵⁰ E. Salmon, *ibid.*

⁵¹ E. Salmon, *ibid.*

εγκαταστάθηκαν στις νέες αποικίες, *coloniae*, που ο Οκταβιανός ίδρυσε για τον σκοπό αυτό, σε διάφορες επαρχίες⁵².

Οι στρατιωτικές, ωστόσο, μεταρρυθμίσεις κατά την αυγούστεια εποχή, δεν θα πρέπει να θεωρηθούν ακαριαίες ή βεβιασμένες· άλλωστε, η γενικότερη πολιτική του Αυγούστου επιστέφεται από την αρετή της υπομονής και του προσεκτικού σχεδιασμού, τα αποτελέσματα του οποίου γίνονται, ασφαλώς, ορατά αλλά η επιβολή τους καθίσταται ανεπαίσθητη, ακριβώς λόγω της σταδιακής τους εφαρμογής στην πράξη. Από τον γενικό, αυτό, κανόνα δεν εξαιρείται η στρατιωτική πολιτική του *Princeps*, μια πολιτική αναδιοργάνωσης, στόχος της οποίας ήταν η σταδιακή οριοθέτηση των συνόρων του κράτους και η συνεπακόλουθη παγίωση αυτών, όσο και η θεσμοθέτηση ενός συστήματος διοίκησης, εσωτερικής οργάνωσης και ελέγχου των λεγεώνων αλλά και των βοηθητικών στρατιωτικών σωμάτων, των *auxilia*⁵³.

Οι αυγούστειες παρεμβάσεις στο στρατό αδυνατούσαν, όπως άλλωστε και στη πολιτική, να πλήξουν ρηξικέλευθα το ρεπουμπλικανικό προηγούμενο· οι πύλες των ρωμαϊκών λεγεώνων θα παρέμεναν ανοιχτές μόνον για τους, γεννημένους ελεύθερους, Ρωμαίους πολίτες⁵⁴, ενώ οι *legati* τους θα εξακολουθούσαν να προέρχονται από τη συγκλητική τάξη⁵⁵. Ωστόσο, φαίνεται πως το αξίωμα του διοικητή μιας λεγεώνας κατείχαν, κατ' αποκλειστικότητα, άνδρες οι οποίοι αφενός είχαν ολοκληρώσει τον *cursus honorum*, αφετέρου δε είχαν καταξιωθεί στο πόλεμο⁵⁶. Αν όμως θεωρηθεί, δικαίως, πως η παράδοση, του να διορίζονται αποκλειστικά τα μέλη της συγκλητικής τάξης ως *legatus legionis*, διασφαλίστηκε από τον Αύγουστο - μόνη εξαίρεση αποτελεί και πάλι η Αίγυπτος⁵⁷ - το προνόμιο αυτό μοιάζει να μετριάζεται, κατά το μάλλον ή ήττον από τη δυνατότητα που παρέχονταν σε άνδρες της ιππικής τάξης να καταστούν *tribune militum* των ρωμαϊκών λεγεώνων· οπωσδήποτε οι άνδρες αυτοί θα έπρεπε να διαθέτουν αναγνωρίσιμη στρατιωτική εμπειρία ώστε να επιλεγούν για τη θέση αυτή⁵⁸. Βέβαια, τόσο οι διοικητές των λεγεώνων, όσο και οι βοηθοί τους επιτελείς, όφειλαν να επιζητήσουν την πρακτική συνδρομή αλλά και συμβουλή των κατωτέρων τους αξιωματικών, δηλαδή των

⁵² Βλ. επίσης, E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 95 και W. Eck, *Η εποχή του Αυγούστου*, σελ. 128-29.

⁵³ Βλ. επίσης W. Eck, *Η εποχή του Αυγούστου*, σελ. 125-26.

⁵⁴ Βλ. επίσης, E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 96 και M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 64.

⁵⁵ Βλ. επίσης, E. Salmon, *op. cit.* σελ.98.

⁵⁶ E. Salmon, *ibid.*

⁵⁷ E. Salmon, *ibid.* Βλ. επίσης C. S. Mackay, *Αρχαία Ρώμη*, σελ. 249 και M. Sartre, *op. cit.*, σελ.367-68.

⁵⁸ Βλ. επίσης, *ibid.*

εκατόνταρχων, *centuriones*, ανδρών έμπειρων στο πόλεμο, που συχνά είχαν ανέλθει στο αξίωμά τους μέσα από την τάξη των απλών στρατιωτών· διαδικασία απαγορευτική για τους ανωτέρους αξιωματικούς, λόγω της ρωμαϊκής κοινωνικής πραγματικότητας που δεν δεχόταν στις τάξεις των απλών στρατιωτών άνδρες της συγκλητικής και της ιππικής τάξης. Ωστόσο, αρκετοί εκατόνταρχοι προέρχονταν, πράγματι, από μια μέση κοινωνική τάξη και είχαν να επιδείξουν ένα αξιοπρεπές κοινωνικό προφίλ⁵⁹.

Ο διοικούμενος από τους, συγκλητικούς αυτούς-*legati*, στρατός περιορίστηκε, από τον Αύγουστο, σε εικοσιοκτώ λεγεώνες έκαστη των οποίων έφερε το δικό της διακριτικό αριθμό και ονομαστικό τίτλο⁶⁰, ενώ περιείχε στις τάξεις τις περί τους έξι χιλιάδες άνδρες κατανεμημένους σε δέκα κοόρτες, καθεμία εκ των οποίων συνίστατο από έξι εκατονταρχίες⁶¹. Η επάνδρωση των στρατιωτικών αυτών σωμάτων ήταν υπόθεση εθελοντική, αν και η στρατολόγηση ανδρών δεν απαγορευόταν από το νόμο⁶², ενώ η κατάταξη πλέον αφορούσε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, που προσδιορίζονταν στα είκοσι, περίπου, έτη⁶³. Η προσωπική σχέση και σύνδεση λεγεωνάριου και στρατηγού, που είχε συνδράμει τα μέγιστα στην ανέλιξη φιλόδοξων στρατηγών, όπως και στη πολιτικοποίηση του στρατού κατά την Ύστερη *Res Publica*, διερράγη· στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε, δυναμικά, ο θεσμός της κρατικής αποζημίωσης προς τους λεγεωνάριους, επί της αποστράτευσής τους⁶⁴. Οι νέοι φόροι, της τάξεως του 1% επί των πωλήσεων και 5% επί των κληρονομιών, εξασφάλισαν τα έσοδα του νέου στρατιωτικού ταμείου, *aerarium militare*, που επιφορτίστηκε το βάρος της καταβολής των χρηματικών αυτών αποζημιώσεων, προς τους στρατιώτες⁶⁵.

Η παρουσία του κυρίου όγκου των ρωμαϊκών στρατιωτικών δυνάμεων στα σύνορα ή σε πολύ κοντινή απόσταση από αυτά⁶⁶, αντικατοπτρίζει σχηματικά το νέο στρατηγικό δόγμα, καθώς και τη θέση που το στράτευμα κατείχε στη πολιτική του

⁵⁹ Βλ. επίσης, E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 98.

⁶⁰ Η αρίθμηση των λεγεώνων δεν διακρίνεται από λογική συνέπεια, ο λόγος είναι πως ο πρώτος αυτοκράτορας, Αύγουστος, όρισε ως ανώτατο αριθμό για λεγεώνα τον XXII, οδηγώντας στη χρήση του ίδιου αριθμού από περισσότερες λεγεώνες· διακριτικό γνώρισμα καθίστατο στην περίπτωση αυτή το όνομα του στρατιωτικού σχηματικού. Ας σημειωθεί πως κανείς από τους λοιπούς αυτοκράτορες της Ηγεμονίας, πλην του Τραϊανού που αρίθμησε μια από τις νέες του λεγεώνες 30^η (XXX), δεν παρέκκλινε από την αυγούστεια πρακτική, βλ. επίσης E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 95.

⁶¹ Βλ. επίσης, E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 96.

⁶² Βλ. E. Salmon, *ibid.*

⁶³ Βλ. E. Salmon, *ibid.*

⁶⁴ Επί Αυγούστου το ποσό ανέρχονταν στις 3.000 δηνάρια, βλ. επίσης E. Salmon, *ibid.*

⁶⁵ Βλ. επίσης W. Eck, *Η εποχή του Αυγούστου*, σελ. 129-30 και M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 72.

⁶⁶ Βλ. E. Salmon, *ibid.*

Αυγούστου. Μια σημαντική διαφοροποίηση, ως προς το ρεπουμπλικανικό προηγούμενο, συνιστά η αποπολιτικοποιημένη, πλέον, φύση του στρατεύματος: εξέλιξη στην οποία συνέλαβε, οπωσδήποτε, η σταδιακή απομάκρυνση των λεγεώνων από το εσωτερικό της αυτοκρατορίας και η μόνιμη, πλέον, τοποθέτηση τους κατά μήκος των, εύκαμπτων και καθόλου παγιωμένων, ακόμη, συνόρων της Ρώμης. Τα τελευταία δεν θα σταθεροποιηθούν, στο ελάχιστο, παρά μόνο στα 5 μ.Χ.⁶⁷ ενώ η διττή αποστολή των λεγεώνων, που συνίστατο αφενός στην προάσπιση του νοητού και συχνά οριοθετούμενου από φυσικά και μόνο όρια, συνόρου, και αφετέρου στην ειρήνευση και τη διατήρηση της εσωτερικής τάξης των επαρχιών του κράτους, δεν επέτρεπε στις στρατιωτικές αυτές δυνάμεις να αναλωθούν σε πολιτικές παρεμβάσεις⁶⁸.

Η πολιτική επιλογή, άλλωστε, της διατήρησης εικοσιοκτώ μόνο λεγεώνων, κάθε άλλο παρά τυχαία ήταν: η αυγούστεια υπολογιστική και μεταρρυθμιστική, ανθρώπινη «μηχανή» είχε ρυθμίσει με λεπτότητα ένα σύστημα, σκοπός του οποίου ήταν ν' αποφύγει την επανάληψη των δυσάρεστων εμπειριών του πρόσφατου παρελθόντος⁶⁹. Ωστόσο, και αυτό είναι κάτι που έχει καταδειχθεί ιστορικά, η λύση που προτείνεται για την επίλυση ενός τρέχοντος πολιτικού ή άλλου προβλήματος, συχνά δεν αποτρέπει αλλά αντίθετα γεννά τις προϋποθέσεις εκείνες που θα συντελέσουν στην δημιουργία ενός νέου ζητήματος. Στο σημείο αυτό ένα καίριο χαρακτηριστικό και συνάμα πρόβλημα της ρωμαϊκής αμυντικής πολιτικής αποκαλύπτεται: η έλλειψη στρατηγικών στρατιωτικών εφεδρειών. Η έλλειψη αυτή δεν θα πρέπει να ιδωθεί ως κάτι που προέκυψε με τη πάροδο του χρόνου ή από εσφαλμένο υπολογισμό, αλλά αντίθετα, βάσει των όσων προαναφέρθηκαν, αποτέλεσε στρατηγική επιλογή του Αυγούστου⁷⁰. Παρ' όλ' αυτά, η ολοένα και αυξανόμενη δυσκολία που ο *Princeps* συναντούσε στη δημιουργία νέων λεγεώνων και στη στρατολόγηση ανδρών, του επιθυμητού τύπου, δηλαδή ιταλικής καταγωγής, δεν θα πρέπει να αποσιωπάται, καθώς είναι πιθανή μια συσχέτιση μεταξύ αυτής της πραγματικότητας και της τελικής απόφασης της ανυπαρξίας στρατηγικών

⁶⁷ Βλ. επίσης E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 96.

⁶⁸ E. Salmon, *ibid.*

⁶⁹ E. Salmon, *ibid.*

⁷⁰ Ειδικότερα για τον αμυντικό σχεδιασμό, και το προβληματισμό πάνω στη φύση και τον ρόλο των ρωμαϊκών δυνάμεων στις ανατολικές επαρχίες του Κράτους, βλ. M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 59-64.

εφεδρειών⁷¹.

Μια πιθανή κατάρρευση του συνοριακού μετώπου, με την ήττα των εκεί σταθμευμένων λεγεώνων -όπως συνέβη ιστορικά κατά τις βαρβαρικές εισβολές του 3ου αιώνα μ.Χ.- θα άφηνε απροκάλυπτη την καρδιά της αυτοκρατορίας, την προνομιούχο Ιταλία· τουλάχιστον αυτή είναι η παραδοσιακή γνώμη, που αν και δεν λανθάνει ολωσδιόλου, ωστόσο χρήζει αναμόρφωσης. Οπωσδήποτε, η Ιταλία δεν διέθετε την στρατιωτική οργάνωση, ή την πληθώρα των στρατιωτικών μονάδων των αυτοκρατορικών επαρχιών, παρ' όλ' αυτά δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ανοχύρωτη, ιδίως κατά την αυγούστεια περίοδο. Η ίδρυση των *cohortes praetoriae*, από τον Αύγουστο, φαίνεται πως ικανοποίησε την υπαρκτή ανάγκη της δημιουργίας μιας μόνιμης στρατιωτικής δύναμης, με έδρα την Ιταλία. Η δύναμη αυτή, των εννέα χιλιάδων ανδρών, κατατέμνονταν σε ισάριθμες κοόρτεις των χιλίων ανδρών - ιταλικής, ως επί το πλείστον, καταγωγής- στις οποίες εντάσσονταν επιπρόσθετα από μια ίλη ιππικού⁷².

Ο επίσημος ρόλος της φρουράς των πραιτοριανών ως αυτοκρατορικής σωματοφυλακής δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί, αν και στη πραγματικότητα ο εκάστοτε *Princeps* διέθετε μια επίλεκτη προσωπική φρουρά· οι άνδρες αυτοί, σ' αντίθεση με τους πραιτοριανούς, ήταν Γερμανοί⁷³. Είναι, ακόμη, γνωστό πως επί Αυγούστου μόνον τρεις από τις πραιτοριανές κοόρτεις στάθμευαν στη Ρώμη, ενώ οι υπόλοιπες έξι εγκαταβίωναν σ' άλλες ιταλικές πόλεις⁷⁴. Η φύση και θέση εγγύτητα, των *praetoriani*, προς τον αυτοκράτορα αποδείχθηκε συχνά ολέθρια για τους Ρωμαίους *Principes*, καθώς παρά την αυγούστεια αρχή της ταυτόχρονης ύπαρξης δύο *praefecti praetorio*⁷⁵, που αποσκοπούσε στον καλύτερο έλεγχο των ανδρών αυτών, η δύναμη της φρουράς αυξήθηκε, ας επιτραπεί, με γεωμετρική πρόοδο κατά την

⁷¹ Βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 97 και C. S. Mackay, *Αρχαία Ρώμη*, σελ. 258.

⁷² Είναι γενικά αποδεκτή η γνώμη πως ο Αύγουστος οργάνωσε τη πραιτοριανή φρουρά, για πρώτη φορά, στα 28 π.Χ. Βλ. E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 73.

⁷³ Ο ίδιος ο όρος *praetoriani* δεν αποτελεί αυγούστεια καινοτομία, αλλά απαντάται ήδη στη ρεπουμπλικανική περίοδο, όπου ονομαζόταν με τον ίδιο τίτλο οι επίλεκτοι άνδρες, φρουροί, που συνόδευαν τον κατέχοντα *imperium* άρχοντα. Βλ. επίσης E. Salmon, *ibid.*

⁷⁴ Η πραιτοριανή φρουρά, που κατά τους διαδόχους του Αυγούστου συγκεντρώθηκε στη Ρώμη, απολάμβανε πλείστων προνομίων, εν συγκρίσει με τους λεγεωνάριους. Ο μισθός τους υπερέβαινε εκείνον των τελευταίων, ενώ υπηρετούσαν για δεκαέξι μόλις χρόνια. Μάλιστα, λάμβαναν κατά την αποστράτευση τους τιμητική αποζημίωση της τάξης των 5.000 δηναρίων. Βλ. E. Salmon, *ibid.* και W. Eck, *Η εποχή του Αυγούστου*, σελ. 127.

⁷⁵ Πρόκειται για μια αρχή η οποία, παρότι αποτέλεσε ακόμη μια αυγούστεια παρακαταθήκη, ορισμένες φορές φαίνεται πως καταστρατηγήθηκε. Οι περιπτώσεις του *Lucius Aelius Sejanus*, επί Τιβερίου και του *Sextus Afranius Burrus*, επί Νέρωνα, είναι δηλωτικές τόσο αυτής της παρέκκλισης, όσο και του εύρους της εξουσίας που ένας *praefectus praetorio* μπορούσε να ασκήσει.

διάρκεια της Ηγεμονίας. Η φρουρά των πραιτοριανών, ωστόσο, δεν ήταν το μόνο στρατιωτικό ή ημι-στρατιωτικό, ένοπλο σώμα ασφάλειας και επιβολής της τάξης στη Ρώμη· την αστυνόμευση της πόλης είχαν αναλάβει, από τα τέλη της αυγούστειας ηγεμονίας, οι αστικές κοόρτες, *cohortes urbanae*, οι οποίες διατελούσαν υπό τις εντολές του *praefectus urbi*, του έπαρχου της πόλης της Ρώμης⁷⁶. Η Ιταλία, επομένως, είναι φανερό πως διέθετε τα μέσα για να προασπίσει την ακεραιότητα της, δίχως να παρακωλύει, με κάποια εμφανή αδυναμία, τη συνολική στρατιωτική αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας⁷⁷.

Το νέο αμυντικό δόγμα, που εισάγεται επί Αυγούστου, με τα οριοθετημένα κατά το μάλλον ή ήττον σύνορα, τα προσωρινά, ακόμη, στρατόπεδα των λεγεώνων και νέα προοπτική μιας άμυνας έναντι εισβολέων, θα γνωρίσει μεταβολές κατά τους αιώνες που ακολουθούν τον θάνατο του εμπνευστή του, καθώς τα όρια του ρωμαϊκού κόσμου, ακόμη στον 1ο αιώνα μ.Χ., παραμένουν ασταθή. Άλλοτε επεκτείνονται, άλλοτε πάλι υποχωρούν -όπως στη περίπτωση της Γερμανίας- οπωσδήποτε όμως μεταβάλλονται, ανασυντάσσονται ή και ενισχύονται. Πάντοτε, ωστόσο, ένα βασικό γνώρισμα του ρωμαϊκού αυτού αμυντικού δόγματος επικρατεί πέρα και πάνω από την όποια πολυμορφία που οι *limes* γνώρισαν στο πέρασμα του χρόνου· η άμυνα της Ρώμης θα προϋποθέτει από την αυγούστεια περίοδο και έως τις μεταρρυθμίσεις των τελών του 3^{ου}/αρχές 4^{ου} αιώνα μ.Χ., την μεταφορά στρατευμάτων, λεγεώνων, βοηθητικών σωμάτων ή και αποσπασμάτων λεγεώνων, από το ένα μέτωπο στο άλλο, προς αντιμετώπιση του εισβάλλοντος εχθρού⁷⁸.

Η διαδικασία αυτή, που αποδίδει ρόλο εφεδρείας σ' ένα τμήμα του συνοριακού στρατού αποδεικνύεται -πέρα από κοστοβόρα και δύσχρηστη- αρκετά επικίνδυνη, εφόσον πλέον με την μεταφορά αυτή των στρατευμάτων αποδυναμώνεται και ένα δεύτερο μέτωπο των συνόρων. Ως λογική συνέπεια αυτών, εύκολα μπορεί να υποθέσει κανείς την πίεση που θα ασκούσαν στο παρόν αμυντικό σύστημα της Ρώμης από μια ταυτόχρονη εισβολή σε δύο σημεία του μετώπου, όπου οι ήδη

⁷⁶ Η θέση του *praefectus urbi*, μετά την αναμόρφωση του παλαιού θεσμού από τον Αύγουστο, στα 27 π.Χ., περιέκλειε πολλές εξουσίες και αρμοδιότητες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν η διατήρηση της τάξης στη πόλη της Ρώμης και τους λιμένες αυτής. Για τον σκοπό αυτό συστάθηκαν οι αρχικά τρεις -αργότερα αυξήθηκαν σε τέσσερις- αστικές κοόρτες, που επονομάζονται έτσι καθότι εξυπηρετούσαν την ανάγκη αστυνόμευσης της πόλης. Βλ. επίσης E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 73.

⁷⁷ Η αμυντική δυνατότητα της ίδιας της Ρώμης, όσο και της Ιταλίας πολλαπλασιάζεται, εάν συνυπολογίσει κανείς τη παρουσία των *vigiles*, νυχτοφυλάκων που εκτελούσαν παράλληλα και χρέη πυροσβεστών της πρωτεύουσας. Βλ. επίσης E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 73.

⁷⁸ Βλ. Ι.Ε. Τζαμτζής, «Η διάταξη των λεγεώνων στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική επικράτεια (27 π.Χ.-235 μ.Χ.)», *ΕΘΕπ*, 4/2018, σελ. 54-58.

αποδυναμωμένες λεγεώνες -αποδυναμωμένες εφόσον τμήματά τους θα πολεμούν ήδη αλλού- θα έπρεπε να αμυνθούν σε πολλαπλά σημεία των συνόρων. Οι κρίσεις, που το παγιωμένο αυτό δόγμα αμυντικού πολέμου δημιούργησε -λόγω της ανυπαρξίας εφεδρειών- οφείλονται σε μια πολιτική απόφαση, η λήψη της οποίας επηρεάστηκε το δίχως άλλο, από έναν παράγοντα που ήδη αναφέρθηκε: την αδυναμία που ο Αύγουστος αντιμετώπισε στην δημιουργία νέων λεγεώνων από άνδρες ιταλικής καταγωγής, η διασπορά των οποίων στις ήδη σταθμευμένες λεγεώνες των επαρχιών ήταν επιθυμητή, αλλά έθετε τους σπόρους της τελικής από-ιταλοποίησης του στρατεύματος⁷⁹.

Ήδη, από εποχή του Αυγούστου οι περισσότεροι λεγεωνάριοι ήταν επαρχιώτες, αρκετοί εκ των οποίων είχαν λάβει την ρωμαϊκή πολιτεία προκειμένου να καταταγούν στο στρατό⁸⁰. βέβαια, δεν θα πρέπει να αποσιωπάται το γεγονός πως έως τα τέλη της ηγεμονίας του Νέρωνα οι ρωμαϊκές λεγεώνες της Δύσης διατηρούσαν στις τάξεις τους αρκετούς άνδρες ιταλικής καταγωγής, αν και δεν συνέβαινε το ίδιο και στην Ανατολή. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί αναπόδραστη, καθώς το ίδιο το αυγούστειο σύστημα των σταθερών, αν όχι απολύτως μόνιμων ακόμη, στρατιωτικών φυλακίων και στρατοπέδων, έθεσε τις βάσεις για μια νέου τύπου στρατολόγηση σε τοπικό ή και επαρχιακό επίπεδο, όπου τα τέκνα των, κατά το νόμο άγαμων λεγεωνάριων και των επαρχιωτισσών γυναικών τους, αναλάμβαναν το επάγγελμα των πατέρων τους⁸¹.

Παράλληλα, ας μην παραβλέπεται το γεγονός πως η υπηρεσία στα βοηθητικά στρατιωτικά σώματα της Ρώμης απέδιδε, κατά την τιμητική απόλυση του άνδρα μετά την εικοσιπεντάχρονη θητεία του, τη ρωμαϊκή πολιτεία, η οποία είχε μεταβιβάσιμο χαρακτήρα κάνοντας δυνατή τη στρατολόγηση τέτοιων ανδρών και των τέκνων τους στη ρωμαϊκή λεγεώνα. Η ύπαρξη των βοηθητικών αυτών σωμάτων έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω· πρόκειται για στρατιωτικά σώματα, βοηθητικά προς τις λεγεώνες, τον κύριο δηλαδή ρωμαϊκό στρατό, απαρτιζόμενα από μη Ρωμαίους, είτε επαρχιώτες είτε από έθνη, κρατικές οντότητες και φύλα συμμαχικά προς τη Ρώμη⁸². Είναι γενικά παραδεκτό πως η ισχύς των σωμάτων αυτών, συνολικά, δεν θα πρέπει να

⁷⁹ Βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 97.

⁸⁰ Βλ. E. Salmon, *ibid.* και M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 64-66.

⁸¹ Βλ. επίσης, E. Salmon, *ibid.*

⁸² Κατά την Ηγεμονία ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, που εμπίπτει στη δεύτερη κατηγορία ήταν οι *Batavi*, γερμανικό φύλο της σημερινής Ολλανδίας, το οποίο παρείχε στρατεύσιμους στα βοηθητικά σώματα της Ρώμης, ενώ τελούσε μόνον υπό συμμαχία μαζί της. Βλ. E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 97-99. Για τα σύνορα στη γραμμή Γερμανίας – Αυστρίας, βλ. I.E. Τζαμτζής «Η διάταξη των λεγεώνων» (2018), σελ. 57-58.

υπερέβαινε, αλλά αντίθετα ήταν ελαφρώς μικρότερη αριθμητικά εκείνης των λεγεώνων, με τις οποίες ωστόσο, δεν τα διαχώριζε μόνο η κατοχή ή μη της ρωμαϊκής πολιτείας αλλά η ίδια τους η οργάνωση. Καταρχάς, τα σώματα αυτά δεν αποτελούνταν μόνο από πεζούς στρατιώτες, αλλά χαρακτηρίζονταν από μια τριμερή διαίρεση σε κοόρτες πεζικού, ιππικού, που ονομαζόταν *alae*, δηλαδή ίλες και μεικτές με πεζούς και ιππείς, δύναμης πεντακοσίων περίπου ανδρών, η καθεμία. Ο ανώτερος, οργανικά, σχηματισμός των *auxilia* ήταν η *cohors*, καθεμία εκ των οποίων έφερε, παρομοίως ως προς τις λεγεώνες, έναν διακριτικό αριθμό και τίτλο, δηλωτικό συνήθως των εθνικού ονόματος των ανδρών που απάρτιζαν το σώμα ή του άνδρα επί του οποίου έγινε η αρχική σύσταση του σώματος⁸³.

Τα όρια μεταξύ Ρωμαίου και μη, ήδη από τον 1ο αιώνα μ.Χ., στα ρωμαϊκά βοηθητικά σώματα αρχίζουν να θολώνουν· ήδη καταδείχθηκε η εξαιρετική πιθανότητα, τα άρρενα τέκνα των ανδρών αυτών να καταταγούν στις ρωμαϊκές λεγεώνες. Πέραν αυτού, οι Ρωμαίοι διοικητές των *auxilia*, άνδρες της ιππικής τάξης, όπως και οι εκατόνταρχοι των πεζικών τμημάτων, ή οι διοικητές μιας ίλης ιππικού, συχνά αν και θεωρούντο Ρωμαίοι, βάση της πολιτείας τους, βρίσκονταν πολιτισμικά και γενεαλογικά εγγύτερα στους απλούς, μη κατέχοντες την πολιτεία, στρατιώτες υπό τις διαταγές τους⁸⁴. Η εθνική ομοιογένεια των δυνάμεων αυτών θα μπορούσε, με σχετική ευκολία, να αποτελέσει τροχοπέδη στην ενσωμάτωση των ανδρών αυτών στο ρωμαϊκό σύστημα, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου τα σώματα αυτά εδράζονταν σε φίλες και πολιτισμικά συγγενείς χώρες ή και την ίδια την πατρίδα τους. Μάλιστα, οι παραπάνω παράγοντες λάμβαναν αξιοσημείωτη ώθηση όταν συνδυάζονταν με μια ικανή και φιλόδοξη ηγεσία, η οποία αν και εκρωμαϊσμένη, δεν έπαυε να αποζητά την ανεξαρτησία της, όπως η περίπτωση του *Gaius Julius Civilis*, ηγέτη της εξέγερσης των *Batavi* το 69/70 μ.Χ., ή του φυλάρχου των επίσης γερμανικής καταγωγής *Cherusci* και συμμάχου της Ρώμης *Arminius*, που έδρασε προδοτικά, επικεφαλής μιας συμμαχίας γερμανικών φυλών, και κατανίκησε τον ρωμαϊκό στρατό του *Publius Quinctilius Varus* το 9 μ.Χ.⁸⁵.

Αν και η δεύτερη περίπτωση δεν εμπίπτει ακριβώς στον πλαίσιο των

⁸³ Βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 99.

⁸⁴ Βλ. επίσης, E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 100.

⁸⁵ Η επίδραση αυτής της ήττας στο ιστορικό σκηνικό του 1ου αιώνα μ.Χ, και την μετέπειτα ρωμαϊκή πολιτική, ήταν συνταρακτική. Η απώλεια των τριών λεγεώνων στον Τευτοβούργιο Δρυμό δημιούργησε ένα δυσεπίλυτο ζήτημα για τον Αύγουστο, ενώ παρά τις κατοπινές ρωμαϊκές αντεκδικήσεις στην πέρα του Ρήνου, Γερμανία, κατέδειξε πως το όριο μεταξύ των ρωμαϊκών επαρχιών και των βαρβάρων θα ήταν οι όχθες του Ρήνου. Βλ. E. Salmon, *ibid.*, P. Le Roux, *Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία*, Αθήνα 2008, σελ. 53.

βοηθητικών *auxilia*, στρατιωτικών σωμάτων, με την διακριτή δομή και τη ρωμαϊκού τύπου οργάνωση, η δεύτερη, αφορούσα του *Batavi*, φαίνεται πως οπωσδήποτε επηρέασε την κατοπινή ρωμαϊκή πολιτική, λόγω τόσο του μεγέθους της όσο και της αλυσιδωτής αντίδρασης που προκάλεσε στο στράτευμα, επί τη βάσει της εθνικής ομοιογένειας και αλληλεγγύης. Έκτοτε τα βοηθητικά σώματα θα υπηρετούν τη θητεία τους μακριά από τις πατρίδες τους⁸⁶, ώστε, αφενός να αποστερηθούν τα όποια πληθυσμιακά ή άλλα ερείσματα θα είχαν σε περίπτωση εξέγερσης και αφετέρου να εμπεδώσουν ταχύτερα το ρωμαϊκό τρόπο ζωής, την λατινική γλώσσα αλλά και το αίσθημα του ανήκειν σ' ένα ευρύτερο σύνολο, επικεφαλής του οποίου ήταν και θα εξακολουθήσει να είναι η Ρώμη⁸⁷.

Ολοκληρώνοντας, η αυγούστεια εποχή, γνωρίζει την δημιουργία, για πρώτη φορά, ενός σταθερού, μόνιμου και άρτια εξοπλισμένου και επανδρωμένου ναυτικού. Οπωσδήποτε, δεν είναι τώρα η πρώτη φορά όπου η Ρώμη εξοπλίζει ναυτικές δυνάμεις, ας μη λησμονούνται οι μεγάλες ναυμαχίες κατά τους Καρχηδονιακούς πολέμους επί *Res Publica*, ωστόσο, το όπλο αυτό είχε παραμείνει κατά το παρελθόν σε νηπιώδη κατάσταση, εν συγκρίσει προς τις χερσαίες δυνάμεις. Η πραγματικότητα αυτή θα πρέπει να ιδωθεί υπό το πρίσμα των συνθηκών της αρχαίας εποχής, όπου για τη Ρώμη η χερσαία οδός ήταν προτιμητέα, εν αντιθέσει με την αβέβαιη, επικίνδυνη και εξίσου βραδεία χερσαία μεταφορά ανδρών, οπλισμού και προμηθειών, ενώ η διατήρηση ενός αξιόμαχου ναυτικού προϋπέθετε πολλά χρήματα, εκπαιδευμένο προσωπικό, τόσο κωπηλάτες όσο και πεζοναύτες, αλλά και ακριβές πρώτες ύλες⁸⁸.

Παρ' όλ' αυτά, ήδη στο β' μισό του 1ου αιώνα π.Χ. η εύκολη λύση, στην οποία η Ρώμη συχνά κατέφευγε όταν ανέκυπτε ανάγκη για ναυτική υπεροχή, του εξαναγκασμού σύμμαχων ναυτικών πόλεων να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, σε πολεμικά πλοία και αξιόμαχα πληρώματα, όπως επίσης και εκείνη του αυτοσχεδιασμού και της πρόχειρης ανασύστασης στόλου, κρίνονταν πλέον ανεπαρκής· η ισχυρή ναυτική δύναμη και παρουσία του Σέξτου Πομπήιου, υιού του ήδη θανόντος Γναίου Πομπήιου, του μεγάλου (*Magnus*), καθώς και η τελική αναμέτρηση στο Άκτιο, με την φερώνυμη στην ναυμαχία, επηρέασαν τα μέγιστα την απόφαση του Αυγούστου να αναβαθμίσει τον στόλο⁸⁹. Δύο κύριοι στόλοι μόνιμοι και

⁸⁶ Βλ. M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 65-66.

⁸⁷ Βλ. επίσης E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 100.

⁸⁸ Βλ. E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 100· 101.

⁸⁹ Βλ. C.G. Starr, *The Roman Imperial Navy, 31 B.C. – A.D. 324*, 3^η έκδ., Chicago 1993 (στο εξής= *The Roman Imperial Navy*), σελ. 5-6, 11-13.

άρτια στελεχωμένοι, υπό έναν *Praefectus classis* -άνδρα ανήκοντα στον *ordo equester*⁹⁰- οργανώνονται· ο πρώτος κοιτά προς το τυρρηνικό πέλαγος, τη δυτική δηλαδή μεσόγειο και ναυλοχεί στο *Misenum*, ενώ ο δεύτερος έχει ως βάση του την Αδριατική θάλασσα, κλίνοντας προς την Ανατολή, αν και απέχει εξίσου απ' αυτή, έχοντας το λιμάνι της Ραβέννας ως αγκυροβόλιο⁹¹.

Συμπερασματικά, το ρωμαϊκό ναυτικό, ως τολμηθεί η διατύπωση, παρέμεινε καθ' όλη την Ηγεμονία, ένα όπλο αταίριαστο προς τη φύση της Ρώμης, το δόγμα και την κυρίαρχη ιδεολογία της· απέμενε στις υποτελείς, με ναυτική παράδοση, κοινότητες της αυτοκρατορίας να το συντηρούν και να το επανδρώνουν, ενώ για τον Ρωμαίο η ξηρά, με τους νέους της δρόμους, τους *limes*, τις λεγεώνες και τους *auxilia*, επιβεβαίωνε τον θρίαμβο αυτού που νοούσε ως Ρώμη⁹². Αξίζει, ακόμη, να ειπωθεί πως η ρωμαϊκή αντίληψη δεν επεφύλαξε για τον ναυτικό βραχίονα της στρατιωτικής της μηχανής, ούτε ακόμη και τον ρόλο του συνδέσμου μεταξύ Δύσης και Ανατολής· αυτός επιφυλάσσονταν για αιώνες στην επαρχία του Ιλλυρικού, που ως μια γέφυρα ξηράς αποτελούσε τον κύριο δίαυλο επικοινωνίας μεταξύ Ρήνου και Δούναβη, Ιταλίας, Βαλκανίων και Ανατολής⁹³.

⁹⁰ Στην πραγματικότητα, η θέση αυτή δεν περιβαλλόταν από ιδιαίτερη τιμή και κύρος, ώστε να την καταλαμβάνουν, έως και το τέλος της Ιούλιο-Κλαυδιανής δυναστείας, κυρίως απελεύθεροι του αυτοκρατορικού οίκου. Θα πρέπει να αναμένει κανείς την δυναστεία των Φλαβίων, για να γνωρίσει ειλικρινή προβολή του αξιώματος αυτού, όπου πλέον το καταλάμβαναν εξέχοντα μέλη της *ordo equester*. Βλ. I.E. Τζαμτζής, «Οργάνωση και κατά χώρο διάταξη των ναυτικών δυνάμεων της αυτοκρατορικής Ρώμης (27 π.Χ.-235 μ.Χ.)»: *ΕθΕπ*, 2/2018, σελ. 50-55, ειδικ. 51.

⁹¹ Βλ. C.G. Starr, *The Roman Imperial Navy*, σελ. 13-16, I.E. Τζαμτζής, «Οργάνωση και κατά χώρο διάταξη των ναυτικών δυνάμεων» (2018), σελ. 52-53.

⁹² Βλ. E. Salmon, *A History of the Roman World*, σελ. 101.

⁹³ Βλ. επίσης E. Salmon, *op. cit.*, σελ. 101.

II. SEVERI: Η Επαρχία στην εξουσία.

α. Διοίκηση και απολυταρχισμός.

Η ρωμαϊκή Οικουμένη στα τέλη του 2ου αιώνα μ.Χ. γνωρίζει μια βίαιη αλλαγή εξουσίας⁹⁴. το έτος των πέντε αυτοκρατόρων αποστερεί από τη Ρώμη τη δυναστεία των Αντωνίνων, που μαζί μ' εκείνη των Νέρβα και Τραϊανού, της χάρισε τη χορεία των καλών, όπως αποκλήθηκαν, αυτοκρατόρων της. Η αλλαγή αυτή είναι σημαντική, όχι τόσο για τα πρόσωπα που ενεπλάκησαν σ' αυτήν, όσο για τις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που φανερώνει· χωρίς, ωστόσο, να παραγνωρίζεται το γεγονός πως οι προαναφερθείσες αλλαγές προηγούνται των πολιτειακών. Οι τελευταίες απλώς τις παρουσιάζουν μ' ένα συγκροτημένο και αναγνωρίσιμο τρόπο, μέσω των αποφάσεων και πράξεων των κυβερνώντων. Οι θεσμικοί, όπως και οι κοινωνικοί ή φιλοσοφικό-θρησκευτικοί μετασχηματισμοί, λαμβάνουν χώρα ναι μεν αποφασιστικά, αλλά οπωσδήποτε αργά· η δε πορεία που ακολουθούν θα πρέπει να εντοπιστεί, συχνά επίπονα, στο χρόνο σ' αντίθεση με την απρόσκοπτη εντόπιση της παρουσίας τους, όταν πια ο μετασχηματισμός έχει συντελεστεί.

Ανάλογα, μπορεί να λεχθεί, πως η παρούσα φάση της ρωμαϊκής ιστορίας αποδίδει εύκαιρα και δίχως κόπο, τους ωριμασμένους πια καρπούς, που η προηγούμενη περίοδος είχε γεννήσει· με την διασταύρωση των αιτιών αυτής της γέννησης, στη προηγούμενη φάση, να αναδεικνύεται σε εγχείρημα, αν όχι τιτάνιο, οπωσδήποτε γενναίο για τον ερευνητή. Η διαπίστωση αυτή αναφέρεται κυρίως στα κοινωνικά ζητήματα, όπως η ανάδειξη επαρχιωτών σε αξιώματα, ή η αφομοίωση των μη ρωμαϊκών πληθυσμών στην, τότε, Οικουμένη⁹⁵. αν και οι στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις συχνά εμπίπτουν σε αλλαγές, ο βίος των οποίων έχει ξεκινήσει, σκιωδώς και υποφώσκοντας αρκετά, ίσως και δεκαετίες, πριν από την επίσημη γέννηση, ή καλύτερα αναγνώρισή τους.

Η τελική επικράτηση του Σεπτίμιου Σεβήρου, επί των υπολοίπων ανταπαιτητών του θρόνου το 193 μ.Χ.⁹⁶ και επί του *Clodius Albinus* στη μάχη του

⁹⁴ Η δολοφονία του Κόμμοδου, στα τέλη του 192 μ.Χ., πυροδότησε μια σειρά εξελίξεων, ανατροπών και δολοφονιών αυτοκρατόρων που διέτρεξαν το επόμενο έτος, 193 μ.Χ., το οποίο έμεινε γνωστό στην Ιστορία ως το έτος των πέντε αυτοκρατόρων. Για την ταραγμένη αυτή περίοδο, βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World (A.D. 138 to 337)*, London 1969 (στο εξής= *A History of the Roman World II*), σελ. 55-61.

⁹⁵ Βλ. επίσης M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 64-65.

⁹⁶ *Ηρωδιανός* III. 1. 4-6, *Δίων Κάσσιος* 74, 7. 1-3: τὸν μὲν οὖν πενθερὸν αὐτοῦ ὁ Περτίναξ τὸν Σουλπικιανὸν τὸν Φλάουιον πολιαρχεῖν ἔταξε, καὶ ἄλλως ἄξιον ὄντα τούτου τυχεῖν· οὐτε δὲ τὴν γυναῖκα Αὐγουσταν οὐτε τὸν υἱὸν Καίσαρα, καίπερ ψηφισαμένων ἡμῶν, ποιῆσαι ἠθέλησεν, ἀλλ' ἐκάτερον

Lugdunum το 197 μ.Χ.⁹⁷, εγκαινιάζει μια νέα εποχή για τη Ρώμη. Ο δεσποτισμός, αν και δεν έλλειψε από προγενέστερους αυτοκράτορες⁹⁸, ποτέ δεν θεωρήθηκε νόμιμος, ούτε και η απόλυτη υποταγή στον Ηγεμόνα έλαβε μόνιμο χαρακτήρα, ώστε να καταλήξει συνώνυμη της φυσιολογικής κατάστασης διακυβέρνησης της ρωμαϊκής Οικουμένης. Η αυγούστεια λογική είχε οικοδομήσει μια, φαινομενική, δυαρχία, όπου ο σεβασμός στη καθεστηκυία ρεπουμπλικανική αρχή, αποτελούσε τη πυξίδα του πολιτικά δυνατού για τον εκάστοτε *Princeps*. Ο Σεπτίμιος, ο πρώτος αυτός των Σεβήρων αυτοκρατόρων, καταπατά το θεμέλιο της ρεπουμπλικανικής αρχής, όπως είχαν στο παρελθόν κάνει μ' έναν παρόμοιο τρόπο τόσο ανάρμοστοι αυτοκράτορες-τύραννοι όσο και άνδρες του απώτερου, για εκείνον, παρελθόντος.

Η κεφαλή του ηττημένου Αλμπίνου, που στάλθηκε στη Ρώμη, σηματοδοτεί, με το δικό της τρόπο, τις δύο βασικές πολιτικές παρακαταθήκες του Σεπτίμιου Σεβήρου· δεν υπάρχει πια έλεος αλλά βανανυσότητα, εκ μέρους του Ηγεμόνα, τόσο προς τους πολιτικούς του αντιπάλους, όσο και την ίδια τη Σύγκλητο της Ρώμης. Πάνω από εξήντα τέσσερις συγκλητικοί σέρνονται σε δίκη, οι είκοσι εννέα θα θανατωθούν· η επαινετική αναφορά του νέου αυτοκράτορα στον Μάριο και τον Σύλλα μετατράπηκε σε μίμηση. Η αυτοκρατορία μεταβάλλεται, αν και ακόμη ο ρυθμός, όπως προαναφέρθηκε, είναι βραδύς το αυγούστειο οικοδόμημα καταρρέει· τουλάχιστον σ' ότι αφορά, τη προσεγμένη του, ρεπουμπλικανική πρόσωση και τον σεβασμό των αρχών και λειτουργιών της Συγκλήτου. Ποτέ άλλοτε ο ρόλος και η θέση του *Princeps* δεν είχε αποσαφηνιστεί, με νομικού τύπου διατυπώσεις και ιδεολογήματα, όσο κατά την σεβηριανή δυναστεία⁹⁹. Η ενισχυμένη, με κύρος και

*ίσχυρῶς διεκρούσατο, εἴτ' οὖν ὅτι μηδέπω τὴν ἀρχὴν ἐρριζώκει, εἴτε καὶ ὅτι ἐκείνην τε ἀκολασταίνουσιν οὐκ ἠβουλήθη τὸ τῆς Αὐγούστης ὄνομα μᾶναι, καὶ τὸν υἱὸν παιδίον ἔτι ὄντα οὐκ ἠθέλησε, πρὶν παιδευθῆναι, τῷ τε ὄγκῳ καὶ τῇ ἐλπίδι τῇ ἐκ τοῦ ὀνόματος διαφθαρῆναι. ἀλλ' οὐδ' ἐν τῷ παλατίῳ αὐτὸν ἔτρεφεν, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ πρότερον ἐν τῇ πρώτῃ εὐθὺς ἡμέρᾳ ἀποθέμενος, ταῦτά τε τοῖς τέκνοις δένειμε 'καὶ γὰρ καὶ θυγατέρα εἶχε καὶ παρὰ τῷ πάππῳ διαιτᾶσθαι αὐτὰ ἐκέλευσεν, ὀλίγα ἅττα αὐτοῖς, ὡς πατὴρ καὶ οὐχ ὡς αὐτοκράτωρ, συγγινόμενος. Για την ἡττα του ανταπαιτητή του θρόνου, Πεσκήννιου Νίγρου και τις διευθετήσεις του Σεπτίμιου Σεβήρου στην Ανατολή, βλ. M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 44-46.*

⁹⁷ Η πολύνεκρη και βίαιη αυτή σύγκρουση, κοντά στη πόλη του Λούγδουνου (σημ. Λυόν της Γαλλίας), έληξε με τη τελική συντριβή των δυνάμεων του έπαρχου της Βρετανίας *Clodius Albinus*. Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 68.

⁹⁸ Οι περιπτώσεις των Δομιτιανού, των τελευταίων των Φλαβίων αυτοκρατόρων (81-96 μ.Χ.), και του τελευταίου των Αντωνίων, Κόμμοδου (180-193 μ.Χ.), σκιαγραφούν με αδρές γραμμές την απολυταρχική τάση, που πάντοτε ενυπήρχε στον αυτοκρατορικό θεσμό.

⁹⁹ Η εξέλιξη αυτή συνοδεύεται από τη ταυτόχρονη ανάπτυξη του νομικού συστήματος της Ρώμης και του δικανικού της συστήματος, υπό την καθοδήγηση των σπουδαίων νομικών, έπαρχων του πραιτωρίου. Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 440, 452-453, 456.

πολιτικό-οικονομικού τύπου αρμοδιότητες, θέση του έπαρχου του πραιτορίου¹⁰⁰ αποτέλεσε ένα σταθερό βήμα για την εδραίωση της εξουσίας του μονοκράτορα Σεπτίμιου, αλλά και των διαδόχων του¹⁰¹.

Η επιτυχής έκβαση του παρθικού πολέμου¹⁰², που έληξε με την άλωση της Κτησιφώντας το 198 μ.Χ, καθώς και η συνεπακόλουθη επιστροφή του αυτοκράτορα στη Ρώμη, εγκαινιάζει μια βραχύβια περίοδο ηρεμίας κατά την οποία επιτράπη στο Σεπτίμιο να αναπτύξει την εσωτερική πολιτική του. Πέραν των έσωθεν προερχόμενων αναταραχών, που οι διώξεις, οι δημεύσεις περιουσιών και οι θανατώσεις πολιτικών αντιπάλων του Σεβήρου -οπαδών των ηττημένων ανταπαιτητών του θρόνου- επέφεραν¹⁰³, η αυτοκρατορία δεν θα γνωρίσει εξωτερική απειλή και πόλεμο έως και το 207 μ.Χ. Η βραχύχρονη επίσκεψη του αυτοκράτορα στη γενέτειρα, πατρογονική, του γη της, βορείου, Αφρικής συνοδεύτηκε από ευρεία παραχώρηση του ιταλικού δικαίου, *ius Italicum*, σε αρκετές πόλεις, οι οποίες μεταβλήθηκαν -ταυτοχρόνως- σε αποικίες Ρωμαίων πολιτών¹⁰⁴. Επιπρόσθετα, πληροφορίες που εξάγονται από αφιερώματα, προερχόμενα από τη πόλη *Lambaesis*, αναφέρουν την επισκευή και βελτιστοποίηση οχυρώσεων, καθώς και την κατασκευή μιας νέας οδού της *via Septimiana*¹⁰⁵. Η σύνθεση των ανωτέρω πληροφοριών, καθώς και η συνεξέταση τους με τον έτερο παράγοντα, της διοικητικής αναγωγής της Νουμιδίας -έως τότε *diocese* της επαρχίας της Αφρικής- σε αυτόνομη επαρχία, υπό τον διοικητή της λεγεώνας *Augusta III*, συνεπικουρούμενου από ένα *procurator* επί των οικονομικών, ίσως δύναται να προσδώσει μια νέα βαρύτητα στο ζήτημα της

¹⁰⁰ Η είσοδος του Σεπτίμιου Σεβήρου στη Ρώμη, το 193 μ.Χ., σφραγίστηκε από την διάλυση της παλαιά πραιτοριανής φρουράς, που πρωτοστάτησε στα γεγονότα που ακολούθησαν τη δολοφονία του Κόμμοδου· η σύνθεση της οποίας πλέον μεταβλήθηκε, καθώς απέκτησαν πρόσβαση σ' αυτήν οι λεγεωνάριοι όλων των επαρχιών. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 60.

¹⁰¹ Η επιλογή του *Gaius Fulvius Plautianus*, παιδικού φίλου και συγγενούς, του Σεπτίμιου Σεβήρου, για το αξίωμα του *praefectus praetorio*, μετά την ολοκληρωτική επικράτηση του δεύτερου, είναι διηλωτική της σημαντικότητας της θέσης. Η προηγούμενη θητεία του Πλαυτιανού, ως επικεφαλής των *vigiles*, από το 193 μ.Χ., αλλά και η διαφορετική πληθυσμιακή σύνθεση της φρουράς, η οποία πλέον απαρτιζόταν από λεγεωνάριους προερχόμενους από όλες τις επαρχίες, δεν θα πρέπει να παρασιωπηθεί. Για τον Πλαυτιανό και τη ιστορική του διαδρομή βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 73-75.

¹⁰² Για τον παρθικό πόλεμο του Σεπτίμιου Σεβήρου και την εισβολή του ιδίου στη Μεσοποταμία, βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 69-72.

¹⁰³ Οι επαρχίες της Γαλατίας, καθώς και η Ασία, γνώρισαν σοβαρές αναταραχές, εφόσον οι οπαδοί και τα όργανα του αυτοκράτορα ανέλαβαν τον αντεκδικητικό τους ρόλο κατέναντι των αντιπάλων τους. Μάλιστα, στη επαρχία της Ασίας ειδικά σώματα, ημι-στρατιωτικού χαρακτήρα σχηματίστηκαν -οι κολλητιώνες- έχοντας ως αποστολή τους την συλλογή της *bona damnatorum*, της δημευμένης περιουσίας των εχθρών του κράτους και προδοτών, δηλαδή των οπαδών των ηττημένων-πλέον αποθαμένων- εχθρών του Σεβήρου. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 72.

¹⁰⁴ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.* Επίσης ειδικότερα την απονομή δικαιοσύνης και τη δυνατότητα χρήσης του ρωμαϊκού δικαίου, από μη Ρωμαίους βλ. M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 57-59.

¹⁰⁵ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

ανυποταξίας των τοπικών φυλών· μιας ανυποταξία που, χωρίς να εξετάζεται ο βαθμός σημαντικότητας της, παρείχε στον Σεπτίμιο μια εξαιρετική αφορμή για να δικαιολογήσει την επίσκεψη του¹⁰⁶.

Έχει γίνει ήδη αναφορά στις νέες και εξαιρετικές εξουσίες που ο θεσμός του επάρχου του πραιτορίου απολάμβανε μετά τις ρυθμίσεις του Σεπτιμίου· εξουσίες που καθιστούσαν τον κάτοχό τους, πρακτικά, δεύτερο τη τάξη, υπαγόμενο αποκλειστικώς στον αυτοκράτορα. Επικεφαλής του αυτοκρατορικού *consilium*, ενόσω ο *Princeps* απουσίαζε, αλλά και ακροατής των αιτημάτων των επαρχιακών διοικητών, διαχειριστής και κατ' εξοχήν υπεύθυνος για την προμήθεια του σιταριού, της γνωστής *cura annonae*¹⁰⁷. Παράλληλα, η νέα δικαστική αρμοδιότητα, εφ' όλης της Ιταλίας - αρχομένης από το εκατοστό μιλλιάριο και πέρα- κατέστησε απαραίτητη, εν τέλει, την ανάθεση του αξιώματος αυτού στους επιφανέστερους νομικούς της Ρώμης¹⁰⁸. Η μορφή του Πλαυτιανού, σκοτεινή και κυριαρχική, σκιαγραφεί θαυμάσια τη νέα αίγλη που το αξίωμα του επάρχου του πραιτορίου απολαμβάνει επί Σεβήρων, ενώ θα ήταν άπρεπο να διαφύγει της προσοχής το γεγονός ότι ο άνδρας αυτός κατέκτησε μια τέτοιους ύφους και εύρους εξουσίας και επιρροή ενώπιον ενός Σεπτίμιου Σεβήρου, του οποίου ο αυταρχικός χαρακτήρας είναι γνωστός¹⁰⁹.

Η αυταρχικότητα αυτή, που θα συνοδεύσει και τους λοιπούς πολιτικούς άνδρες της δυναστείας των Σεβήρων -ενίοτε σ' επαυξημένο βαθμό-, οδήγησε αναπόφευκτα στην ευθεία καταπάτηση τόσο του κύρους, όσο και άλλων θεσμικά πατροπαράδοτων ρόλων και προνομίων της Συγκλήτου, γεγονός που ωφέλησε την ιππική τάξη· υπείς και όχι συγκλητικοί θα ηγηθούν των νέων λεγεώνων, των ονομασθέντων *Παρθικών*, ενώ οι *comites Augusti* θα προέρχονται, εφεξής, και από την ιππική τάξη¹¹⁰. Η μετάπτωση του, πάλαι ποτέ, κυρίαρχου σώματος της ρωμαϊκής πολιτείας, από το ενεργητικό επίπεδο μιας δύναμης, υπαγόμενης, ασφαλώς, ήδη από την αυγούστεια εποχή, στον *Princeps*, αλλά με αυτόνομη βουλή, δικαίωμα πρότασης

¹⁰⁶ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

¹⁰⁷ Η ευθύνη για την προμήθεια της πόλης της Ρώμης με σιτάρι, που από τον Αύγουστο είχε καταστεί αρμοδιότητα ενός ξεχωριστού αξιωματούχου, του *praefectus annonae*, πλέον υπάχθηκε στον επάρχο του πραιτορίου, με τον πρώτο να διατηρεί την ευθύνη για τον διαμοιρασμό του σίτου στον πληθυσμό· η νέα αυτή ρύθμιση υπαγορεύει την νέα ακτίνα δράσης του επάρχου του πραιτορίου, ο οποίος πιθανότατα ανέλαβε την γενική οργάνωση της τροφοδοσίας του στρατεύματος. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 73.

¹⁰⁸ Οι μεγάλοι Ρωμαίοι νομικοί του 3^{ου} αιώνα μ.Χ., όπως ο Παπινιανός, ο Παύλος και ο Ουλπιανός, διατέλεσαν επάρχου του πραιτορίου, επί των Σεβήρων αυτοκρατόρων. Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 440, 453.

¹⁰⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 72.

¹¹⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 73.

νομοθετημάτων και λόγου στην εκλογή νέων αξιωματούχων και επαρχιακών διοικητών, ολοκληρώνεται επί των ημερών του Σεπτίμιου Σεβήρου¹¹¹. Οι επιτρεπτές ενέργειες για έναν Συγκλητικό άνδρα πρακτικά περιορίζονται στο να επικροτεί, τόσο ατομικά, όσο και συλλογικά, τις αποφάσεις και εντολές του αυτοκράτορα, η απόλυτη εξουσία του οποίου, όπως προαναφέρθηκε θεσμοθετείται με τις ευλογίες των νομικών-επάρχων του πραιτορίου· το Κράτος του ανήκει, η Σύγκλητος έχει παραιτηθεί¹¹².

Η νομοθεσία του πρώτου των Σεβήρων, ωστόσο, δεν ενέχει σημεία που θα μπορούσαν να κριθούν καταδικαστέα· άλλωστε, η χρήση της απόλυτης αυτής αυτοκρατορικής εξουσίας, εκ μέρους του Σεπτίμιου, δεν έχει στιγματιστεί από αλλοπρόσαλλες ενέργειες και καταφανείς καταχρήσεις, για τις οποίες είναι γνωστοί οι διάδοχοί του¹¹³. Το πνεύμα των Αντωνίνων φαίνεται πως επιβιώνει, ενώ η γενική τάση που εκπορεύεται από την νομοθετική δραστηριότητα των ημερών του Βόρειο-αφρικανού αυτού αυτοκράτορα προδίδει τη θέληση των ιθυνόντων να αμβλύνουν τις κοινωνικές διαφορές, εξισώνοντας όλους τους πολίτες ως προς τις σωφρονιστικές μεθόδους, επιφέροντας τα ίδια μέτρα και τα ίδια σταθμά στη Σύγκλητο, τους κατέχοντας και τον απλό λαό. Δίχως η επιβολή των αυστηρότερων αυτών μέτρων να θέτει σε αμφισβήτηση ή υπό συζήτηση το ζήτημα της αξίας της ανθρώπινης ζωής, ο Σεπτίμιος Σεβήρος, ο τραχύς και αμείλικτος προς τους εχθρούς του, απαγόρευσε την άμβλωση και προστάτευσε τα δικαιώματα τόσο της αγέννητης ζωής, όσο και των μικρών παιδιών, ενώ η θέση των δούλων αποσαφηνίστηκε, νομικά, και κατοχυρώθηκε¹¹⁴.

Πλούτος έρευνσε ξανά, επί των ημερών του στη πρωτεύουσα Ρώμη και η πτωτική πορεία των οικονομικών του Κράτους, για το οποίο η χρεοκοπία έμοιαζε μονόδρομος στα 193 μ.Χ, ανακόπηκε θεαματικά, με τους επόμενους των Σεβήρων να απολαμβάνουν ένα ταμείο γεμάτο από χρυσό και άργυρο. Ωστόσο, θα πρέπει να εξεταστούν οι βάσεις αυτής της -πρόσκαιρης- ανάκαμψης, καθώς και οι μέθοδοι και οι συνθήκες υπό τις οποίες επιτεύχθηκε. Ορισμένες από τις μεθόδους αυτές έχουν ήδη καταδειχθεί. Οι δημεύσεις περιουσιών των ηττημένων του αντιπάλων και των οπαδών τους απέφεραν τεράστια έσοδα, ενώ η επαρχιακή του πολιτική, με την επιβολή νέων εισφορών, ιδίως σε πόλεις που του αντιστάθηκαν ή έλαβαν το μέρος

¹¹¹ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 75.

¹¹² Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 440-441.

¹¹³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

¹¹⁴ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 75-76.

της άλλης παράταξης κατά τους εμφύλιους πολέμους, θα γεννήσουν μια στασιμότητα, η οποία γρήγορα θα μετατραπεί σε ύφεση¹¹⁵. Παρ' όλ' αυτά, οι συνέπειες των οποίων θα διαφανούν όχι τόσο κατά τη διάρκεια της Ηγεμονίας του Σεβήρου όσο μάλλον σ' εκείνες των διαδόχων του, είναι ειλικρινά άξια μελέτης ή και θαυμασμού, υπό την έννοια του εξαιρετικού, η οικονομική διαχείριση αυτής της περιουσίας από τον Σεπτίμιο ο οποίος προχώρησε έξι φορές στη διανομή χρημάτων, δωρεών, στον ρωμαϊκό λαό -ο οποίος αντιπροσωπεύεται πάντοτε από τον πληθυσμό της Ρώμης-, χρήματα που υπολογίζεται ότι άγγιξαν το ύψος των διακοσίων είκοσι εκατομμυρίων *denarii*¹¹⁶.

Η χρηματοδότηση των δωρεών αυτών, προς τον αστικό πληθυσμό, οι πλούσιοι αγώνες, των ετών 202 και 204 μ.Χ, η παροχή σίτου, λαδιού αλλά και φαρμακευτικών παρασκευασμάτων στους ασθενούντες, υπό τη καθοδήγηση του σπουδαίου ιατρού Γαληνού¹¹⁷, η φήμη του οποίου επέζησε τόσο της φυσικής φθοράς, όσο και της πτώσης της αυτοκρατορίας -και του δυτικού κόσμου- στη βαρβαρότητα, αλλά και το φιλόδοξο οικοδομικό πρόγραμμα του Σεπτίμιου¹¹⁸, απαίτησαν σημαντικά ποσά που αποταμιεύτηκαν από το δημόσιο ταμείο¹¹⁹. Η παλαιά τάξη στην αυτοκρατορία, όπως τουλάχιστον είχε τεθεί από τον Αύγουστο, κατονόμαζε δύο κεντρικά θησαυροφυλάκια με πρώτο το *aerarium* του ρωμαϊκού λαού, τυπικός διαχειριστής του οποίου παρέμενε η Σύγκλητος και το αυτοκρατορικό ταμείο, *fiscus Caesaris*. βέβαια, πλάι στον *fiscus* η *patrimonium Caesaris* είχε αναπτυχθεί σταδιακά, ως αυτόνομη μονάδα περιέχουσα προερχόμενα από τις, διαχειριζόμενες από τους *procuratores* του *Princeps*, γαίες και κτήσεις του Ηγεμόνα¹²⁰.

Από την ηγεμονία του Σεπτίμιου Σεβήρου, ωστόσο, ο παραδεδομένος αυτός διαμοιρασμός και διαχωρισμός των κρατικών και αυτοκρατορικών ταμείων, αποδείχθηκε δύσκαμπτος. Το *aerarium*, από την εποχή αυτή και έπειτα, θα

¹¹⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 76-77.

¹¹⁶ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 77.

¹¹⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

¹¹⁸ Η γνωστή Αψίδα του Θριάμβου στο *Forum*, με τις περίτεχνα αποδοσμένες σκηνές, τα νέα περικαλλή λουτρά, καθώς και το παλάτι, πλησίον του *Circus Maximus*, αλλά και το *Septizonium* στην Απία Οδό, στόλιζε και ταυτόχρονα συμβόλιζε τη νέα, ανατολίτικη, τάση που εισέβαλε στη Ρώμη, υπό τη δυναστεία των Σεβήρων. Τέλος ο Σεπτίμιος δεν παρέλειψε να επουλώσει τις πληγές της πυρκαγιάς του 191 μ.Χ, ενώ φρόντισε να φιλοτεχνηθεί ο χάρτης της Ρώμης, από προκονησιακό μάρμαρο, που επικάλυπτε τον ανατολικό τοίχο του σηκού του Ναού της Ιερής πόλης της Ρώμης. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.* και S. Lusnia, «Rome, city of: 7. Severan and third century» in *The Encyclopedia of Ancient History, First Edition*. R. Bagnall R., Brodersen K., Champion C., Erskine A., and Huebner S., (2012), σελ. 1-6.

¹¹⁹ Ειδικότερα για τη φορολογία που τροφοδοτούσε τα αυτοκρατορικά ταμεία βλ., M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 68-77.

¹²⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 76.

υποβιβαστεί σε τοπικό ταμείο της Ρώμης, ενώ πλάι στο παλαιό *patrimonium Caesaris*, συγχωνευμένο με τον *fiscus Caesaris* αναδείχθηκε στο κύριο ταμείο του Κράτους, όπου επαρχιακοί φόροι, τόσο από τις αυτοκρατορικές όσο και από τις συγκλητικές επαρχίες καθώς και οι πρόσοδοι των αυτοκρατορικών περιουσιών, συνέρρεαν. Σε συνέχεια, τέλος, των παραπάνω μεταρρυθμίσεων, αλλά και ως αντιστάθμισμα στη συγχώνευση του παλαιού *patrimonium Caesaris* και του αυτοκρατορικού *fiscus*, ένα νέο ταμείο, εξομοιωμένο εν τούτοις σε τιμή με τα προϋπάρχοντα¹²¹, ιδρύθηκε-υπό τον τίτλο *res private principis*, οι πρώτοι πρόσοδοι του οποίοι ήρθαν ως αποτέλεσμα των δημεύσεων των περιουσιών των πολιτικών αντιπάλων του Σεπτίμιου¹²². Το ταμείο αυτό, που θα απέβαινε έκτοτε το προσωπικό ταμείο του Ηγεμόνα πολύ σύντομα θα ξεπερνούσε σε εύρος και πλούτο το παλαιό *patrimonium*· η Σεβηριανή μεταρρύθμιση έθεσε τον κανόνα για το μέλλον.

¹²¹ Ο επικεφαλής του προσωπικού αυτοκρατορικού ταμείου λάμβανε μισθό ίσο μ' εκείνον των υπολοίπων αντίστοιχων δημοσίων λειτουργών, ενώ κατείχε το ίδιο, κατά σειρά ιεραρχίας, αξίωμα με τον υπεύθυνο του αυτοκρατορικού *fiscus*. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 76.

¹²² Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 452.

β. Μια αυτοκρατορία των εθνών.

Ήδη έχουν περάσει σχεδόν διακόσια χρόνια από το θάνατο του Αυγούστου. Ο ρωμαϊκός κόσμος μοιάζει πιο ενωμένος, αν και η ετερότητα των τοπικών πολιτισμών και παραδόσεων εξακολουθεί να υπάρχει από κοινού μ' ένα νέο αίσθημα ρωμαϊκότητας. Μιας ρωμαϊκότητας που θα αποτελέσει, μετά την παραχώρηση της ρωμαϊκής πολιτείας σ' όλους τους υπηκόους της Ρώμης, κοινό κτήμα όλων. Νέες τάσεις στη φιλοσοφική σκέψη, νέες προτάσεις για προσωπική λατρεία -εμφορούμενες τόσο από την ελληνιστική, όσο και από την ανατολική παράδοση- κυρίως μυστηριακών θεοτήτων και μια λαχτάρα για έναν χώρο και μια λατρεία προσωπική καταλαμβάνουν τον χώρο της παραδοσιακής, κοινοτικής στη βάση της, λατρείας του αρχαίου πολυθεϊσμού¹²³.

Η πολιτειακή, επίσης, κατάσταση στη Ρώμη μεταβαλλόταν ουσιαστικά: η αυτοκρατορία των Αντωνίων, την οποία σχηματικά συνέχιζε και προέκτεινε ο Σεπτίμιος, έδινε ανεπιστρεπτί τη θέση της σε μια νέα, όπου τα ανατολικά πρότυπα, ο απολυταρχισμός και η σκωπτική διάθεση έναντι των παραδοσιακών, ρωμαϊκών σχημάτων και θεσμών θα πρυτάνευε. Ο Καρακάλλας, υιός και διάδοχος του Σεπτίμιου Σεβήρου¹²⁴ ακολούθησε, σε γενικές γραμμές, εκείνη του πατέρα του: η αποστροφή του Καρακάλλα προς τη Σύγκλητο, όπως και η βιαιότητά του δεν άργησαν να εκδηλωθούν¹²⁵. Η ρωμαϊκή Οικουμένη, παράλληλα, ενοποιούνταν. Η πολιτική του Σεπτίμιου, όπως προαναφέρθηκε, αποσκοπούσε στο να καταστεί αυτή η ένωση ουσιαστική με τη βαθμιδωτή προσαρμογή της Ιταλίας σ' έναν καθεστώς που δεν θα διακρίνονταν με το ίδιο προκλητικό, όπως στο παρελθόν, τρόπο από τις υπόλοιπες επαρχίες. Οι διοικητικές, ακόμη μεταρρυθμίσεις του πρώτου αυτού βόρειο-

¹²³ Ειδικότερα για τις φιλοσοφικό-θρησκευτικές εξελίξεις επί Σεβήρων βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 129-133. Για τις διαφαινόμενες τάσεις στο τρόπο πρόσληψης του θείου -και τις φιλοσοφικές αναζητήσεις- κατά τους 2ο και 3ο αιώνες, βλ. επίσης C. G. Starr, *A Study in Survival*, σελ. 134-139 και D. Potter, *The Roman Empire at bay*, New York 2007 (στο εξής= *The Roman Empire at bay*), σελ. 173-213.

¹²⁴ Η επιθυμία του Σεπτίμιου Σεβήρου να τον διαδεχθούν και οι δύο γιοί του, Καρακάλλας και Γέτας, δεν έγινε σεβαστή από τον μεγαλύτερο του γιού, Καρακάλλα. Η δολοφονία, τόσο του αδερφού του Γέτα, όσο και των συμβούλων και πατέρα του, αποκάλυψε από νωρίς τη κτηνώδη και εκδικητική φύση του αυτοκράτορα αυτού. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 76.

¹²⁵ Η ανάληψη της εξουσίας από τον Καρακάλλα, ως μόνου αυτοκράτορα, μετά τη δολοφονία του Γέτα, το 212 μ.Χ., συνοδεύτηκε από ευρείες διώξεις και θανατώσεις ανδρών και γυναικών, υποστηρικτών του τελευταίου. Ο αρχαίος ιστορικός Δίων Κάσσιος (*Δίων Κάσσιος* 78, 4. 1: *τῶν δὲ δὴ Καισαρείων τῶν τε στρατιωτῶν τῶν μετὰ τοῦ Γέτα γενομένων καὶ ἐς δύο μυριάδας παραχρῆμα ἀπέκτεινεν, ἄνδρας ἀπλῶς καὶ γυναῖκας, ὥς πού τις καὶ ἔτυχεν ἐν τῷ βασιλείῳ ὧν, ἐκ δὲ τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἄλλους τε καὶ τὸν Παπινιανόν*) αναφέρει πως τα θύματα υπερέβησαν τις 20.000· βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 91.

Αφρικανού αυτοκράτορα, και τις οποίες ενστερνίζονταν οι άμεσοι διάδοχοι του έσπασαν το στεγανοποιημένο εκείνο εξουσιαστικό πλέγμα των συγκλητικών οικογενειακών δυναστειών που μονοπωλούσαν τα πολιτικά αξιώματα, ενώ ταυτόχρονα απολάμβαναν των προνομίων τους στο στρατό και τη διοίκηση των επαρχιών.

Σύμφωνα με το νέο διοικητικό δόγμα, που τίθεται σε ισχύ ήδη επί Καρακάλλα, κανένας επαρχιακός διοικητής -η πλειοψηφία των οποίων θα προέρχεται πλέον από την ιππική τάξη- δεν δύναται να έχει υπό τις διαταγές του παραπάνω από δύο λεγεώνες· το σεβηριανό αυτό παράδειγμα θα αντέξει στις πολυκύμαντες ανακατατάξεις του 3ου αιώνα μ.Χ, αποτελώντας βασικό πυλώνα της ρωμαϊκής διοικητικής οργάνωσης που θα επιβιώσει των ολικών αναμορφωτικών ενεργειών του Διοκλητιανού¹²⁶. Η πρώτη πράξη αυτής της μεταρρυθμιστικής ενέργειας, ωστόσο, θα πρέπει να αποδοθεί στον Σεπτίμιο Σεβήρο, ο οποίος μετά τις νίκες του επί των ανταπαιτητών του σε Βρετανία και Συρία, διχοτόμησε τις αντίστοιχες επαρχίες, ώστε οι εκεί σταθμευμένες λεγεώνες να μην αποτελούν μια ενιαία δύναμη αλλά να υπάγονται σε ανεξάρτητους διοικητές¹²⁷. Παρά την αλλαγή αυτή, εντούτοις, η εσωτερική διοικητική πραγματικότητα των επαρχιών δεν φαίνεται να αποτελεί αντικείμενο προς εξέταση ή αναθεώρηση· η πολιτική των Σεβήρων αυτοκρατόρων εξακολουθεί να αποδίδει στις πόλεις και τις κοινότητες της αυτοκρατορίας έναν ουσιαστικό ρόλο ως προς τη συλλογή των φόρων, αλλά και την απόδοση της δικαιοσύνης¹²⁸. Στην ίδια κατεύθυνση θα πρέπει να συνυπολογιστεί η ίδρυση πολλών μικρών οχυρών συγκροτημάτων, λεγόμενων *stationes* ή *castella*¹²⁹, πρωταρχικός ρόλος των οποίων ήταν η παροχή καταφυγίου για τους χωρικούς της υπαίθρου, αλλά και δευτερευόντως η εξώθησή τους σ' έναν αστικού τύπου τρόπο ζωής¹³⁰.

Ασφαλώς, δεν εξέλειπαν από τις ηγεμονίες των δύο πρώτων των Σεβήρων οι κακοφορμισμοί που στηλιτεύουν τόσο την προγενέστερη, όσο κυρίως την μετά από αυτούς εποχή. Η ειρηνική ζωή πολλών επαρχιών, όπως προαναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, δέχθηκε ισχυρά πλήγματα από τους εμφυλίους πολέμους όσο

¹²⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 115-116.

¹²⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 115.

¹²⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 117-118.

¹²⁹ Βλ. M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 66.

¹³⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 119.

και από τις αντεκδικήσεις που επακολούθησαν¹³¹. Παράλληλα, η φορολογία που επιβάλλονταν για να θρέψει τους πολυδάπανους εξωτερικούς πολέμους -καθώς επίσης και τις παχυλές αυτοκρατορικές χορηγίες σε στρατό, αυλή και τους πολίτες της Ρώμης- επιβάρυνε δυσανάλογα τους επαρχιακούς πληθυσμούς, ιδιαίτερα της υπαίθρου, πλατιά στρώματα των οποίων βυθίζονταν σταδιακά στην ανέχεια¹³². Η ευημερία των πόλεων¹³³, από την άλλη πλευρά, ενώ μοιάζει εγγυημένη στην πραγματικότητα ακολουθεί μια πορεία παρακμής, εφόσον τα συνολικά οικονομικά μεγέθη της αυτοκρατορίας μοιάζουν απογοητευτικά, ασταθή και ανίκανα τελικώς να ανταποκριθούν στις αυξημένες ανάγκες του κράτους¹³⁴. Η λύση που προτάθηκε ήταν αυτή της αναβίβασης των εθελοντικών, τιμητικών, υποχρεώσεων των μελών των τοπικών βουλών, στις επιμέρους επαρχιακές πόλεις της αυτοκρατορίας -ουσιαστικά πρόκειται για πολίτες μέσου και υψηλού κοινωνικού αναστήματος-, να αναλαμβάνουν την συντήρηση και τη χρηματοδότηση μιας ευρείας ποικιλίας δημοσίων λειτουργημάτων, όπως της λειτουργίας των δημοσίων λουτρών ή η συλλογή των φόρων -διαδικασίας που είχε εμφανιστεί ήδη πριν τους Σεβήρους- της παροχής πρώτων υλών, ειδών διατροφής και ανδρών για το στρατό κ.ά.¹³⁵. μάλλον πρόκειται για μια εντατικοποίηση μιας διεργασίας παλαιότερης, η οποία ωστόσο λόγω των δυσχερέστερων συνθηκών λαμβάνει σταδιακά ολοένα και περισσότερη την μορφή επιβεβλημένης παρά εθελοντικής δραστηριότητας και προσφοράς¹³⁶.

Η μακρόχρονη οικονομική επιβάρυνση που οι λειτουργίες αυτές, *munera*,¹³⁷ επέφεραν στους πολίτες των επαρχιακών πόλεων επέσπευσε την οικονομική εξάντληση του παραγωγικότερου μέρους του επαρχιακού πληθυσμού· η εξέλιξη αυτή ωστόσο, θα συντελεστεί σε βάθος χρόνου και δεν αποτελεί αυταπόδεικτο προϊόν της εποχής των Σεβήρων. Είναι, βέβαια, γεγονός πως ο στρατός μονοπώλησε το ενδιαφέρον της δυναστείας, η οποία δεν φάνηκε περισσότερο ευνοϊκή απέναντι στους

¹³¹ Ειδικότερα για την πολυποίκιλη εσωτερική κατάσταση των ρωμαϊκών επαρχιών βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 119-122. και M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 106-114, 213-216, 231-234, 252-254, 258-296, 367-372, 379-387.

¹³² Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 122. Βλ. M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 72-78, 252-253.

¹³³ Ειδικότερα για τις πόλεις της αυτοκρατορίας, από το θάνατο του Σεπτιμίου Σεβήρου έως και τις αρχές του 4^{ου} αιώνα μ.Χ., βλ. Le Roux P., «Les cites de l'Empire romain de la mort de Commode au Concile de Nicée», à Pallas. *L'empire Romain de 192 à 325*, (1997) σελ.31-55.

¹³⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

¹³⁵ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 122-124.

¹³⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 124.

¹³⁷ Βλ. M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 77-78.

αγροτικούς πληθυσμούς απ' ότι απέναντι στις επαρχιακές πόλεις¹³⁸. Η επίπλαστη ευφορία, που γέννησε η υποτίμηση του αργυρού νομίσματος από τον Καρακάλλα¹³⁹, δεν κατάφερε ν' ανακάμψει την παραπαίουσα οικονομία του κράτους, ενώ η ηγεμονία του Αλεξάνδρου Σεβήρου¹⁴⁰, με τη μοναχική και διακριτή -ειρωνικά αντιθετική από αυτή του ιδρυτή της δυναστείας Σεπτίμιου Σεβήρου- πορεία της, θα επιχειρήσει να δώσει λύσεις, να δείξει μετριοπάθεια και διάθεση συνδιαλλαγής με τη Σύγκλητο της Ρώμης, αλλά ωστόσο θα σβήσει απροσδόκητα και άδοξα· η μνήμη του Ρωμαίου αυτού Αλεξάνδρου θα καλλωπιστεί με το περίβλημα ενός υπερασπιστή των παραδοσιακών αξιών, ενός θιασώτη της πολιτικής τάξης της Ρώμης απέναντι στη ποταπότητα των στρατιωτικών ηγετών που θα μονοπωλήσουν την εξουσία στο νέο, μακρύ, κύκλο βίας και αναρχίας που θα εισέλθει η Οικουμένη μετά τον θάνατό του¹⁴¹.

¹³⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 127-128.

¹³⁹ Ειδικότερα για το ρωμαϊκό νόμισμα, την ισοτιμία του τοπικά νομίσματα αλλά και τις αυτοκρατορικές κοπές, βλ. M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 78-87.

¹⁴⁰ Ειδικότερα για τη ηγεμονία του τελευταίου των Σεβήρων βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 105-109.

¹⁴¹ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 109.

γ. *Limes* και δωρεές.

Η τιμωρητική εκστρατεία του Σεπτίμιου Σεβήρου στη πέραν του Αδριάνειου Τείχους Βρετανία, γνωστή ως *Caledonia* στους Ρωμαίους, κατά τα έτη 209-211 μ.Χ.¹⁴², όχι μόνον επανεπιβεβαίωσε τη ρωμαϊκή κυριαρχία στη νήσο, η οποία θα γνωρίσει έκτοτε μια μακρά περίοδο ειρήνης¹⁴³, αλλά αποτέλεσε την τελευταία στρατιωτική πράξη ενός αυτοκράτορα που στηρίχθηκε, αγάπησε και ευνόησε, όσο λίγοι, τον στρατό του. Η ανέλιξη, άλλωστε, του Σεπτίμιου στο αυτοκρατορικό αξίωμα οφείλεται -ας τολμηθεί η διατύπωση- σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα στη μαχητική ικανότητα των λεγεώνων που τελούσαν υπό τις διαταγές του εφόσον, δίχως να αποσιωπάται η στρατηγική ιδιοφυΐα και οι λοιπές ικανότητες του Σεβήρου, η υπέρμετρη πίστη και υποστήριξη του στρατού στο πρόσωπό του εξασφάλισαν την αυτοκρατορία.

Είναι σχεδόν παροιμιώδης η υστεροφημία που έχει αποκτήσει η τελευταία συμβουλή του γηραιού Σεπτίμιου προς του δύο γιούς του, Γέτα και Καρακάλλα, να διατηρούν την ομόνοια μεταξύ τους, να περιφρονούν όλους τους άλλους άνδρες και να ανταμείβουν πλούσια τους στρατιώτες¹⁴⁴. Η φροντίδα αυτή για το στράτευμα, που εγκαινιάζεται με την πολιτική του πρώτου των Σεβήρων θα εξακολουθήσει, με εντεινόμενη -μάλιστα- ισχύ, να αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο τόσο της διακυβέρνησης του γιού και τελικού διαδόχου του, μετά τη δολοφονία του Γέτα, Καρακάλλα, όσο και των μεταγενέστερων αυτοκρατόρων, τόσο της δυναστείας των Σεβήρων όσο και των πολυτάραχων ετών που έπονται της πτώσης της, μιας περιόδου που είναι ευρέως γνωστή ως η κρίση του 3^{ου} αιώνα μ.Χ.

Ο ρωμαϊκός στρατός στο μεταίχμιο μεταξύ 2^{ου} και 3^{ου} αιώνα μ.Χ δεν απείχε μακράν εκείνων της πρώιμης αυτοκρατορικής περιόδου, καθώς ακολουθούσε τη πορεία που είχε χαράξει ο Αύγουστος με τις μεταρρυθμίσεις του. Η παραδοσιακή, πλέον, ρωμαϊκή λεγεώνα, παρέμενε ο βασικός στρατιωτικός σχηματισμός της Ρώμης. Πλησίον της αναπτύσσονταν οι δυνάμεις των βοηθητικών σωμάτων, *auxilia*, από τα οποία προερχόταν, σχεδόν, το σύνολο του ρωμαϊκού ιππικού. Ωστόσο, οι συνολικές

¹⁴² Εκτενέστερα για τη ρωμαϊκή εκστρατεία στη Καληδονία, υπό τον Σεπτίμιο Σεβήρο, βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 77-79.

¹⁴³ Ειδικότερα για τις πόλεις της Βρετανίας κατά τον 3^ο αιώνα μ.Χ., βλ. Sheppard F., «The cities of Britain in the crisis of the third century», in *Revue archéologique de Picardie*, n°3-4. *Les villes de la Gaule Belgique au Haut-Empire*, (1984), σελ. 239-244.

¹⁴⁴ Δίων Κάσσιος 77, 15. 2: *όμονοεῖτε, τοὺς στρατιώτας πλουτίζετε, τῶν ἄλλων πάντων καταφρονεῖτε.*

δυνάμεις που η Ρώμη διατηρούσε υπό τα όπλα είχαν, κατά τα τέλη του 2^{ου} αιώνα μ.Χ, υπερβεί τα αυγούστεια όρια. Ο σχηματισμός των τριών νέων λεγεώνων, *legio I, II, III Parthica* από τον Σεπτίμιο Σεβήρο, αύξησε τη αριθμητική δύναμη του ρωμαϊκού στρατού, ο οποίος πλέον απαρτιζόταν από τριάντα τρεις λεγεώνες¹⁴⁵. Ωστόσο, οι θεσμικές αλλαγές που επήλθαν στο στρατό είναι εκείνες που σταδιακά, μα αποφασιστικά, θα μεταβάλουν τη φυσιογνωμία του στο ρου του 3ου μ.Χ αιώνα. Η πρώτη και -βαρυφορτωμένη- με συμβολισμό κίνηση του νέου αυτοκράτορα από την επαρχία της Αφρικής, ήταν να καταλύσει την πραιτοριανή φρουρά και να την αναγεννήσει με άνδρες, όχι πλέον αποκλειστικά ιταλικής καταγωγής ή Ρωμαίους πολίτες από την Ισπανία, τη Μακεδονία και το *Noricum*, αλλά από λεγεωνάριους προερχόμενους από τα Βαλκάνια¹⁴⁶. Η συνακόλουθη εγκατάσταση μόνιμης φρουράς, υπό τη μορφή της λεγεώνας *II Parthica*¹⁴⁷, στην Ιταλία -μάλιστα σ' απόσταση 20 μιλίων από την Πόλη της Ρώμης- σηματοδοτεί έναν βασικό άξονα της πολιτικής τόσο του Σεπτίμιου και των άμεσων διαδόχων του· ο ρωμαϊκός κόσμος πρέπει να ενοποιηθεί, δεν υπάρχει πια χώρος για διακρίσεις υπέρ της Ιταλίας¹⁴⁸. Η αλλαγή αυτή στη σύνθεση της πραιτοριανής φρουράς, κύριος άξονας της οποίας ήταν η αποϊταλοποίηση του σώματος, δεν επηρέασε τις αστικές κοόρτες της Ρώμης, ούτε και το σώμα των *vigiles*, η ιταλική ταυτότητα του οποίου επισφραγίστηκε με τον σταδιακό αποκλεισμό των απελευθέρων και την προτίμηση ελευθέρων Ρωμαίων για τη στελέχυσή του¹⁴⁹.

Παρά την, όποια, επιβίωση μιας ιταλικής ανωτερότητας στα ένοπλα -αστικά- σώματα της Ρώμης, είναι γεγονός πως ο στρατός απελευθερώθηκε από τα παλιά σχήματα και μια νέα ρωμαϊκότητα ευρύτερη και πλέον εστιασμένη εξίσου στις επαρχίες, αναδύεται επί των Σεβήρων. Η πρακτική εφαρμογή του σεβηριανού αυτού, ως επιτραπεί, οράματος καθίσταται δυνατή αφενός μεν από την εξομάλυνση των

¹⁴⁵ Ειδικότερα για τις νέες παρθικές λεγεώνες, καθώς και για τους ερευνητικούς προβληματισμούς γύρω από την ακριβή χρονική περίοδο συγκρότησης τους, βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 80-81.

¹⁴⁶ Η προέλευση των ανδρών που στελέχωσαν την νέα πραιτοριανή φρουρά, σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα, από την περιοχή του Δούναβη, εξηγείται λόγω δεδομένης σχέσης που ο ίδιος ο Σεπτίμιος είχε αναπτύξει με την εν λόγω περιφέρεια της αυτοκρατορίας. Είναι σημαντική η απουσία ανατολικών στρατευμάτων στη νέα φρουρά, πλην της λεγεώνας *VI Ferrata*, η συνεισφορά της οποία κατά την διάρκεια των τοπικών συγκρούσεων στην Ιουδαία και τη Σαμάρεια ανταμείφθηκε με την είσοδο στελεχών της στην νέα σεβηριανή πραιτοριανή φρουρά. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 82.

¹⁴⁷ Οι άλλες δύο ομώνυμες λεγεώνες αποτέλεσαν την φρουρά της νεοϊδρυθείσας επαρχίας Μεσοποταμίας, ως συνέπεια του Β' Παρθικού πολέμου του Σεπτίμιου, το 197 μ.Χ. Βλ. επίσης. I.E. Τζαμτζής, «Η διάταξη των λεγεώνων» (2018), σελ. 54-58 και H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 81.

¹⁴⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 82.

¹⁴⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

διαφορών μεταξύ λεγεωνάριου και πραιτοριανού -εφόσον πλέον η θητεία στη φρουρά ήταν ανοικτή για όλους- αξιωματικού και απλού στρατιώτη, αφετέρου δε χάρη στη νέα εσωτερική διοίκηση της λεγεώνας. Η πρακτική της ανάθεσης της διοίκησης μιας λεγεώνας σε άνδρα της συγκλητικής τάξης, *legatus legionis*, ανατρέπεται από τον Σεπτίμιο Σεβήρο, ο οποίος εισάγει -σε ευρεία χρήση- την πρακτική της χρήσης ανδρών της ιππικής τάξης, κατά το γνωστό παράδειγμα της επαρχίας της Αιγύπτου, σε θέσης που παραδοσιακά καταλαμβάνονταν από μέλη της συγκλητικής τάξης¹⁵⁰. Οι διοικητές των τριών νέων λεγεώνων, όπως και ο κυβερνήτης της επαρχίας της Μεσοποταμίας, που συγκροτείται μετά τον δεύτερο παρθικό πόλεμο από τον Σεπτίμιο Σεβήρο, θα προέρχονται από την τάξη των ιππέων, ενώ θα φέρουν τον τίτλο του *praefectus*-με την προσθήκη του *vice legati* στη περίπτωση των διοικητών των λεγεώνων¹⁵¹. Η επαρχιακή, ταυτόχρονα, διοίκηση περνά επίσης, με σταθερό τρόπο, σε μια καμπύλη την κορύφωση την οποία θα γνωρίσει η Ρώμη επί Γαλλιανού στα μέσα του 3^{ου} αιώνα μ.Χ, από την εποπτεία των Συγκλητικών στους ιπείς, όπως και η ακριβώς συνέβη και στο στρατό. Η παραδοσιακή αρχή της ανάθεσης της διοίκησης μιας επαρχίας σε άνδρες συγκλητικού επιπέδου παραμερίστηκε, από τον Σεπτίμιο και την ανάθεση σε *vicarii*, δηλαδή στους δεύτερους τη τάξει αξιωματούχους των επαρχιών -και οι οποίοι έως τότε αναλάμβαναν χρέη υπηρεσιακού, ας επιτραπεί, διοικητή σε έκτακτες περιπτώσεις- τον πλήρη έλεγχο των επαρχιών του κράτους. Η σημαντικότερη διαφορά, που συνιστά ρήξη με το παρελθόν, είναι πως οι άνδρες αυτοί δεν προέρχονταν από τη συγκλητική τάξη· η παράδοση είχε και εδώ διαρραγεί, χωρίς ωστόσο μια τέτοια ρήξη να θεσμοθετείται ή είναι γνωστές περιπτώσεις απομάκρυνσης εν ενεργεία συγκλητικών επαρχιακών διοικητών¹⁵².

Επιπροσθέτως, η παράκαμψη παλαιών περιορισμών και τύπων στο στρατό καθιστούσε ελκυστικότερη τη στρατιωτική θητεία για το μέσο λεγεωνάριο, η αξία του οποίου στο πεδίο της μάχης μπορούσε πλέον να του εξασφαλίσει μια πολυπόθητη προαγωγή σε ανώτερο αξίωμα· μια σειρά από τέτοιες, προαγωγές -με κύριο όχημα την εκατονταρχία- μπορούσε οδηγήσει τον εκάστοτε, ταπεινής καταγωγής, λεγεωνάριο ακόμη και στη διοίκηση μιας λεγεώνας¹⁵³. Είναι ευρέως γνωστή η αξιοποίηση των αποστρατευμένων αξιωματικών, των εχόντων δηλαδή προαχθεί στις τάξεις των αξιωματικών, σε πλείστα λειτουργήματα του κρατικού μηχανισμού, όπως

¹⁵⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 84.

¹⁵¹ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

¹⁵² Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

¹⁵³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ.82.

επίσης και τα προνόμια τα οποία απολάμβαναν¹⁵⁴. ανέκαθεν οι αποστρατευθέντες στρατιώτες αποτελούσαν ένα διακριτό τμήμα της ρωμαϊκής κοινωνίας, επί Σεβήρων ωστόσο η διάκριση αυτή γίνεται εντονότερη, λόγω της επαύξησης των προνομίων που η συγκεκριμένη τάξη απολάμβανε¹⁵⁵.

Η γενικότερη αντιπάθεια, συγκεκαλυμμένη ή απροκάλυπτη, της Σεβηριανής δυναστείας προς τη Σύγκλητο, για την οποία ήδη έχει γίνει λόγος, συχνά έχει προσδώσει στον ιδρυτή της δυναστείας, Σεπτίμιο, ένα αρνητικό πρόσημο, του οποίου μάλιστα η βάση προεκτείνεται με γενικεύσεις σε ζητήματα όπως η εθνοτική σύσταση του ρωμαϊκού στρατού, με συνέπεια να εξάγονται αδόκιμα συμπεράσματα ή να ετεροχρονίζονται εξελίξεις των οποίων η δυναμική εντοπίζεται σ' ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα¹⁵⁶. Οι Ιταλοί, σε συνέχεια της προηγούμενης διατύπωσης σχετικά με την σύνθεση και την εθνοτική προέλευση των λεγεωνάριων, αν και οπωσδήποτε δεν πλειοψηφούν στις λεγεώνες, ήδη από την εποχή των Φλαβίων -τέλη του α' αιώνα μ.Χ- τουλάχιστον συνιστούν μια σημαντική μερίδα του δυναμικού τους. Άλλωστε, η βασική προϋπόθεση της κατοχής της ρωμαϊκής πολιτείας ως εγγύηση της πίστης αλλά δείγμα ελέγχου της προέλευσης των λεγεωνάριων, δεν εκλείπει, παρά μόνον μετά το 212 μ.Χ, όταν ο Καρακάλλας καθιστά μέσω της γνωστής *Constitutio Antoniniana* άπαντες του υπηκόους της Ρωμαϊκής Οικουμένης Ρωμαίους πολίτες¹⁵⁷. Είναι, παρά ταύτα, γεγονός πως οι στρατεύσιμοι που στελέχωναν τις ρωμαϊκές στρατιωτικές δυνάμεις, ήδη από τα τέλη του β' αιώνα μ.Χ, προέρχονταν κατά κύριο λόγο από την παραδουνάβια περιοχή και την Ιλλυρία, δίχως η διαπίστωση αυτή να καθιστά τους ανθρώπους αυτούς αγροίκους, αγνοούντες την λατινική, μη Ρωμαίους¹⁵⁸. Υπό τον όρο πως μπορεί εύκολα να διερευνηθεί -δειγματοληπτικά- η καταγωγή των ανδρών αυτών, οι οποίοι είτε είναι προϊόντα ενώσεων Ρωμαίων λεγεωνάριων και γηγενών γυναικών, είτε κατάγονται από τις πόλεις, συνηθέστερα ρωμαϊκές αποικίες, της περιοχής¹⁵⁹.

¹⁵⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 84.

¹⁵⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

¹⁵⁶ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 82.

¹⁵⁷ Δίων Κάσσιος, 78, 9. 5: καὶ Ῥωμαίους πάντας τοὺς ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ, λόγῳ μὲν τιμῶν, ἔργῳ δὲ ὅπως πλείω αὐτῷ καὶ ἐκ τοῦ τοιοῦτον προσίῃ διὰ τὸ τοὺς ξένους τὰ πολλὰ αὐτῶν μὴ συντελεῖν, ἀπέδειξεν. Βλ. επίσης C. G. Starr, *A Study in Survival*, σελ. 134. Ειδικότερα για τον αντίκτυπο της απόδοσης της ρωμαϊκής πολιτείας σε Έλληνες, Εβραίους και Χριστιανούς, βλ. M. Lavan, «The foundation of empire? The spread of Roman citizenship from the fourth century BCE to the third century CE», in *The Crucible of Empire. The Impact of Roman Citizenship upon Greeks, Jews and Christians*, (2019), σελ. 21-54.

¹⁵⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

¹⁵⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 83 και M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 64-65.

Τοιουτοτρόπως, η νέα πραιτοριανή φρουρά του Σεβήρου -για την οποία έγινε ειδική αναφορά στο προηγούμενο υποκεφάλαιο- δεν στελεχώθηκε από άξεστους, ημι-βάρβαρους αγροίκους αλλά από εξίσου Ρωμαίους πλην μη Ιταλούς. Βέβαια, η κατάσταση αυτή θα αλλάξει, ήδη από τις αρχές του 3^{ου} αιώνα μ.Χ, ενώ θα γενικευτεί μετά το διάταγμα του Καρακάλλα, όπου πλέον οι χωρικοί της υπαίθρου θα αντικαταστήσουν, ποσοστιαία, τους απογόνους λεγεωνάριων και τους κατοίκους των πόλεων, ως καταλληλότεροι και προθυμότεροι για υπηρεσία στις λεγεώνες¹⁶⁰. Η πολιτική του, γίνεται φανερό, πως απείχε από μια τρόπον τινά διάθεση για υποσκέλιση της ρωμαϊκότητας, υπό τη μορφή της ιταλικής πρωτοκαθεδρίας της αυγούστειας εποχής, αλλά τουναντίον επιζητούσε την διαπλάτυνση αυτής της ίδιας της Ρώμης, της συγχώνευσης και ομογενοποίησης καθώς και τον «εκδημοκρατισμό» του διοικητικού και στρατιωτικού μηχανισμού, με την εξομάλυνση των διαφοροποιητικών τάσεων αλλά και των προνομίων μιας κυρίαρχης ομάδας, αυτής της Συγκλήτου και της ευρύτερης συγκλητικής τάξης¹⁶¹. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται τόσο η ίδρυση της νέας πραιτοριανής, στην οποία έγινε ήδη αναφορά, όσο και η στάθμευση της λεγεώνας στο *Albanum*, καθώς επίσης και η νόμιμη αναγνώριση των σχέσεων που είχαν συνάξει λεγεωνάριοι με γηγενείς γυναίκες, ενόσω βρίσκονταν σε υπηρεσία¹⁶² και η συνακόλουθη παραχώρηση του δικαιώματος της σύναψης μόνιμου γάμου. Παράλληλα, η γέννηση των *scholae*, που μαρτυρείται για πρώτη φορά, δηλώνει τη δημιουργία ενός πνεύματος αλληλεγγύης και συνεργατικότητας μεταξύ των επιμέρους ειδικοτήτων, κυρίως αναμεταξύ των κατώτερων αξιωματικών της λεγεώνας¹⁶³.

Πλέον σημαντική, αναμεταξύ των σεβηριανών μεταρρυθμίσεων, κρίνεται η αύξηση του μισθού των λεγεωνάριων· πρόκειται για μια χρηματική αύξηση που προσέλαβε επιδημιολογικό χαρακτήρα. Οι άμεσοι διάδοχοι του Σεπτίμιου προχώρησαν σε ακόμη μεγαλύτερες -στα όρια του παράλογου- παροχές οι οποίες

¹⁶⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 83 και M. Sartre, *Οι ανατολικές επαρχίες*, σελ. 64, 222-223.

¹⁶¹ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

¹⁶² Η νέα αυτή πραγματικότητα ρυθμίζει το πολυδαίδαλο και ομολογουμένως ανώμαλο σύστημα, που έως τότε επικρατούσε, αναφορικά με το πολιτειακό καθεστώς των τέκνων που προέρχονται από μια τέτοια σχέση. Δηλαδή, το τέκνο -εννοείται πως η πρόβλεψη αφορά μόνο τα αρσενικά παιδιά- που δηλωνόταν ως *castris* λάμβανε τη πλήρη πολιτεία του πατέρα του μόνο κατά τη κατάταξή του στη λεγεώνα. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 86.

¹⁶³ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 85-86. Ειδικότερα για τις ομάδες αυτές, που γεννώνται στο εσωτερικό του ρωμαϊκού στρατεύματος, αλλά και για την εθνοτική τους βάση, όσο και για τον ρόλο που διαδραμάτιζαν, βλ. επίσης M.A. Speidel «Maximinus and the Thracians. Herodian on the Coup of 235, and Ethnic Networks in the Roman Army of the Third Century CE», in *Mobility in Research on the Black Sea Region*, (2016), σελ. 339-365.

πίεσαν ασφυκτικά τα δημόσια ταμεία¹⁶⁴. Η υποτίμηση του -αργυρού κυριότατα- νομίσματος θα πρέπει να ιδωθεί εντός κοινού πλαισίου και σ' απόλυτη συνάρτηση με τη πολιτική επιλογή των Σεβήρων να ευεργετούν τον στρατό· άλλωστε, η επιδίωξη της ευμένειας των στρατευμάτων μέσω παχυλών δωρεών είχε αποδειχθεί ο ιδανικότερος τρόπος της πολυπόθητης πίστης τους. Η αναζήτηση της πίστης των λεγεώνων αποτέλεσε βασικό ποθούμενο των Σεβήρων αυτοκρατόρων, όπως εκφράστηκε ήδη στη περίπτωση του Σεπτίμιου, ενώ δεν θα εκλείψει -τουναντίον- κατά τη διάρκεια του 3ου αιώνα μ.Χ, όπου πλέον η σημαντικότητα του στρατού, ως μόνης εγγυήτριας δύναμης της αυτοκρατορίας -και του θρόνου, έγινε καταφανής¹⁶⁵.

Η Ρώμη κατά το μεγαλύτερο μέρος του 3ου αιώνα μ.Χ κυβερνιόταν από άνδρες προερχόμενους από τις λεγεώνες, συχνά ακαλλιέργητους, μη αριστοκράτες επαρχιώτες. Ο πρώτος, ωστόσο, αυτοκράτορας αυτού του τύπου εμφανίζεται αμέσως μετά τη δολοφονία του Καρακάλλα, το 217 μ.Χ. Ο Μακρίνος αν και δεν συμβάλλει με αξιοσημείωτο τρόπο στο ιστορικό γίνεσθαι, με τη παρουσία του καινοτομεί καθώς κατακτά το ύψιστο αξίωμα στο ρωμαϊκό κόσμο, αυτό του Ηγεμόνα, στηριζόμενος αποκλειστικά στη δύναμη των λεγεώνων του¹⁶⁶. Η επαναφορά σε μια τρόπον τινά αυτοκρατορική κανονικότητα θα είναι μόνον προσωρινή -εάν δηλαδή μπορεί να προσμετρηθεί ως τέτοια η περίπτωση ενός Ελαγάβαλου- καθώς με τον θάνατο του Αλεξάνδρου Σεβήρου, το 235 μ.Χ, η δίνη της πολιτικής αναρχίας και των πολέμων, εμφύλιων και μη, θα κυκλώσει την αυτοκρατορία.

Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, όταν δεν περιορίζονται σε αντεπιθέσεις έναντι βαρβαρικών εισβολών επί των υδάτινων συνόρων του Δούναβη και του Ρήνου, αλλά και δεν αναφέρονται σε εμφύλιες διαμάχες προς κατάκτηση του θρόνου, πραγματώνονται στο πλαίσιο των συγκρούσεων της Ρώμης με την Σασσανιδική Περσία. Η ανατροπή της Παρθικής εξουσίας, το 224 μ.Χ, από τους Πέρσες Σασσανίδες εγκαινιάζει μια νέα, εξαιρετικά ενεργή, περίοδο στις ρωμαίο-περσικές σχέσεις, όπου κυριαρχεί ο πόλεμος. Η νέα αυτή δύναμη της Ανατολής ουσιαστικά ζωογονεί ένα αρκετά παλαιό αλλά φορτισμένο σημασιολογικά ιδεολογικό, αυτοκρατορικό, πλέγμα το οποίο νομιμοποιείται με την επίκληση ενός ηρωικού -καθαρά περσικού- παρελθόντος¹⁶⁷. Η ύπαρξη αυτής της καλά συγκροτημένης αυτοκρατορίας στο ανατολικό σύνορο της Ρώμης θα μαγνητίσει την προσοχή των

¹⁶⁴ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ.86.

¹⁶⁵ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ.85-86.

¹⁶⁶ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 98.

¹⁶⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 111.

Ρωμαίων αυτοκρατόρων καθ' όλο τον 3ο αιώνα μ.Χ· η περίπτωση του Καρακάλλα, ο οποίος ωστόσο στράφηκε κατά της Παρθικής αυτοκρατορίας, με την κατά τα μακεδονικά πρότυπα εξοπλισμένη φάλαγγα του, καθώς και του Αλεξάνδρου Σεβήρου και το σώματος των *phalangarii* του, είναι χαρακτηριστικές.

Οι βάρβαροι, όπως αποκαλούνταν συλλήβδην από τους Ρωμαίους οι γερμανικοί λαοί που κατοικούσαν στις χώρες πέραν των ποταμών Ρήνου και Δούναβη, επεδείκνυν κατά το α' μισό του 3ου αιώνα μ.Χ ολόένα και αυξημένη κινητικότητα, που θα καταστεί στα μέσα του αιώνα, ιδιαίτερα ανησυχητική, ώστε να απαιτεί την παρέμβαση του αυτοκράτορα Δεκίου¹⁶⁸. Η ήττα που ο τελευταίος υπέστη από τις γοτθικές ορδές στη μάχη της Αβριττού στα 250 μ.Χ, και ο συνεπακόλουθος θάνατός του προκάλεσαν μεγάλη ανησυχία στο ρωμαϊκό κόσμο, ενώ η ντροπιαστική συνθήκη ειρήνης, που ο νέος αυτοκράτορας *Trebonianus Gallus* σύναψε με τους Γότθους, έπληξε το γόητρο της Ρώμης¹⁶⁹. Ωστόσο, οι δραματικές αυτές εξελίξεις δεν μπορούν να αναμετρηθούν με τον πλήρη εκτροχιασμό, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, των αυγούστειων σταθερών· εξέλιξη που θα συντελεσθεί με γοργό ρυθμό κατά τα επόμενα χρόνια¹⁷⁰. Η απότομη αυτή αλλαγή -αν και η λέξη κατάρρευση θα αντικατόπτριζε με μεγαλύτερη ακρίβεια τα γεγονότα- επήλθε με γοργό ρυθμό, αλλά όπως συμβαίνει συνήθως τα αίτια που οδήγησαν σ' αυτή έχουν ρίζες βαθιές. Η αποσάθρωση του στρατού, γαλουχημένου ήδη από την εποχή του Σεπτίμιου Σεβήρου εντός ενός εξουσιαστικού πλέγματος χρηματικών δωρεών, ποικίλων προνομίων και χαλαρής πειθαρχίας, σε συνδυασμό με την κάκιστη οικονομική κατάσταση του κράτους συνέπεια των προαναφερθέντων δωρεών, τόσο προς το λαό της Ρώμης όσο και τους λεγεωνάριους, καθώς και των πολυδάπανων πολέμων -κυρίως στην Ανατολή- δημιούργησαν τους παράγοντες για τις ιδανικότερες συνθήκες για τον δραματικό, ας επιτραπεί, 3ο αιώνα μ.Χ¹⁷¹.

Η έγγαμη, ακόμη, ζωή των λεγεωνάριων, πλέον νομιμοποιημένη συνέβαλε υπό μια έννοια στην περίφημη αυτήν αποσάθρωση του στρατού, για την οποία έγινε ήδη λόγος, καθότι η παραδοσιακή ρωμαϊκή στρατιωτική δομή και ζωή, με τα συχνά γυμνάσια και τον επαγγελματισμό, αντικαταστάθηκε από μια, ασφαλώς, πιο φυσιολογική αλλά πρακτικώς αποστρατικοποιημένη ζωή του λεγεωνάριου εντός οικισμών, παρακείμενων στο *castrum*· αξίζει να αναφερθεί πως από τέτοιου τύπου

¹⁶⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 160-161.

¹⁶⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 161.

¹⁷⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 163.

¹⁷¹ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 164.

οικήσεις προήλθαν πλείστα των γνωστότερων σύγχρονων ευρωπαϊκών αστικών κέντρων¹⁷². Όπως είναι φυσικό, μια χαλαρή τέτοιου τύπου οργάνωση, αλλά και διοίκηση οδήγησε στην παραμέληση ζωτικών για την άμυνα της Ρώμης υποδομών τη συντήρηση των οποίων παραδοσιακά αναλάμβαναν οι λεγεώνες, όπως του οδικού δικτύου¹⁷³ -βασικός σκοπός του οποίου ήταν η διευκόλυνση της κίνησης των στρατευμάτων¹⁷⁴- αλλά και των συνοριακών σταθμών, οχυρών και τειχών¹⁷⁵. η εγκληματική -όπως αποδείχθηκε- αυτή πρακτική θα καταστεί πλέον επώδυνη για τις επαρχίες της Γαλατίας, αλλά και των Βαλκανίων.

Οι ρωμαϊκές στρατιωτικές δυνάμεις στις αρχές του 3ου αιώνα μ.Χ, αν και είχαν επαυξηθεί σε ονομαστική ισχύ εν συγκρίσει με τους πρώτους μ.Χ αιώνες και ενώ εξακολουθούσαν να κατέχουν το τεχνολογικό και οργανωτικό πλεονέκτημα, αποδείχθηκαν ελλιπείς, κατά περιπτώσεις μάλιστα απελπιστικά ανεπαρκείς· η αλλαγή του αμυντικού δόγματος, που είχε μονοπωλήσει την πολιτική της Ηγεμονίας έπρεπε ν' αλλάξει. Οι στρατιωτικές ήττες, τόσο στα χέρια των γερμανικών φυλών, όπως οι Γότθοι, όσο και των Σασσανιδών, το 260 μ.Χ, που επισφραγίστηκαν με την άκρως ταπεινωτική τύχη των δύο -αντίστοιχα- Ρωμαίων αυτοκρατόρων, Δεκίου και Βαλεριανού, καθώς και οι βαθμηδόν συχνότερες και εντονότερες επιθέσεις κατά μήκος των ποτάμιων συνόρων Ρήνου-Δούναβη και του γερμανικού *limes*, όσο και η μόνιμη απειλή εξ Ανατολών, προκαλούσαν μια μόνιμη κρίση που επιτείνονταν από την ανίκανη -συχνά ακέφαλη- ρωμαϊκή πολιτική, τη βυθισμένη σ' έναν κύκλο αίματος, εμφυλίου σπαραγμού και οικονομικής δυσπραγίας.

Η απόσυρση δυνάμεων από την μια εμπόλεμη -παροδικά ειρηνευμένη- ζώνη στην άλλη, προς αντιμετώπιση μιας έκρυθμης ανάγκης, μόνον μετάθετε το πρόβλημα, καθώς εξέθετε σε κίνδυνο την πρώτη -εξίσου ζωτική- περιοχή σ' άμεσο κίνδυνο, έναν κίνδυνο που σχεδόν νομοτελειακά παρουσιαζόταν ευθύς όταν οι γειτνιάζοντες βάρβαροι διέβλεπαν την ρωμαϊκή αδυναμία¹⁷⁶. Ο υιός και διάδοχος του Βαλεριανού, μετά την αιχμαλωσία το τελευταίου, Γαλλιηνός διείδε τις αρνητικές αυτές συνέπειες του κυρίαρχου αμυντικού δόγματος και επιχείρησε να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις, από κοινού με τον πατέρα του, για μια άλλου τύπου αντιμετώπιση του

¹⁷² Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 164.

¹⁷³ Για το οδικό δίκτυο και τις εμπορικές σχέσεις κατά μήκος των ρωμαϊκών *limes*, βλ. C. R. Whittaker, *Frontiers of the Roman Empire. A Social and Economic Study*, Baltimore / London 1994 (στο εξής= *Frontiers of the Roman Empire*), σελ. 48, 52-59, 79, 93-95, 98-132, 134-137, 175.

¹⁷⁴ Ειδικότερα για το ρωμαϊκό οδικό δίκτυο και τη σημασία του, βλ. επίσης C. G. Starr, *A Study in Survival*, σελ. 116-120.

¹⁷⁵ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 164.

¹⁷⁶ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

γεωμετρικά αυξανόμενου γερμανικού κινδύνου, ευνοώντας και προωθώντας την σταδιακή αναδιοργάνωση του αμυντικού δικτύου, με επιδιορθώσεις παλαιών και κατασκευή νέων οχυρώσεων, ακόμη και σημαντικών πόλεων όπως οι Τρεβήροι¹⁷⁷.

Ωστόσο, κατά τη δεκαετία του 250 μ.Χ, οι Φράγκοι και άλλοι γερμανικοί λαοί κατόρθωσαν να σπάσουν τις άμυνες του Ρήνου και να εισέλθουν στις γαλατικές επαρχίες λεηλατώντας τα πάντα έως και την Ισπανία, ενώ παράλληλα οι ναυτικές επιδρομές των Γότθων και άλλων γερμανικών και μη λαών -προερχόμενων από τις βόρειες ακτές του Εύξεινου Πόντου- προκάλεσαν πλήθος καταστροφών στις πλούσιες πόλεις της Βαλκανικής, των μικρασιατικών παραλίων, των νήσων του Αιγαίου και της κυρίως Ελλάδας¹⁷⁸. Η Ρώμη φάνηκε αδύναμη και η αλήθεια είναι πως είχε όντως χάσει τη ζωτικότητα της και σ' αυτό η φυσική φθορά που οι θανατηφόρες επιδημίες, όπως η πανούκλα, επιφέρουν παρά τα όπλα των εχθρών της φαίνεται πως συνέβαλαν τα μέγιστα. Επί τουλάχιστον δεκαπέντε χρόνια ο αόρατος αυτός μικροβιολογικός εχθρός είχε παγώσει, ή μάλλον αντιστρέψει την πληθυσμιακή ανάπτυξη της αυτοκρατορίας, αφήνοντας δυσαναπλήρωτα δημογραφικά κενά, πόλεις δίχως κατοίκους και έναν στρατό δίχως νεοσύλλεκτους¹⁷⁹. Η περιγραφή αυτή δεν αποτελεί υπερβολή, εφόσον, είναι γενικά παραδεκτό πως ένας από τους λόγους που η Ρώμη κατέφυγε, εν τέλει, στην στρατολόγηση βαρβάρων για την πλήρωση του ανθρώπινου δυναμικού των λεγεώνων της, είναι η δραματική αυτή λειψανδρία που επέφεραν οι συχνές επιδημιολογικές εξάρσεις της πανώλης κατά τον 3ο, ιδιαίτερα, αιώνα μ.Χ¹⁸⁰.

Οι δυστυχίες, πόσο μάλλον, μια ρευστή πραγματικότητα ενός παραπαίοντα κόσμου, προκαλούν εσωτερικές ανακατατάξεις και αναβρασμό. Έγινε ήδη αναφορά στον ανεπαρκέστατο, όπως περίτρανα αποδείχθηκε, μηχανισμό άμυνας που η πρώιμη αυτοκρατορία είχε κληρονομήσει στην μέση, πλέον, αυτοκρατορία των χρόνων της αναρχίας. Ήταν, μολαταύτα, αυτή η αναρχία, που επιτάθηκε με την αποκοπή των δυτικών επαρχιών της Γαλατίας, Ισπανίας και Βρετανίας υπό τον σφετεριστή *Postumus* στα τέλη της δεκαετίας του 250 μ.Χ, το γεγονός που επέτεινε την κρίση¹⁸¹.

¹⁷⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 167. Ειδικότερα για την πόλη των Τρεβήρων και την σημαντικότητα της στο αμυντικό πλέγμα του ρωμαϊκού Ρήνου βλ. Wightman E., *Roman Trier and the Treveri*, London / Brecon 1970 και Gwatkin, William E. Jr. "Roman Trier", *The Classical Journal* 29 (1) (1993), σελ. 3–12.

¹⁷⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ.169, επίσης C. G. Starr, *A Study in Survival*, σελ. 139-145 και D. Potter, *The Roman Empire at bay*, σελ. 244-246.

¹⁷⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 165.

¹⁸⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

¹⁸¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

Η φιλοδοξία της ανατολίτικης Παλμύρας, παράλληλα, έφτασε στο απόγειο της υπό την εμβληματική Ζηνοβία κατά την παραγμένη αυτή περίοδο. Η γέννηση αυτών των αυτοκρατοριών, της Γαλατικής και της Παλμυρινής¹⁸², μπορεί να θεωρηθεί ένα προϊόν του καιρού εκείνου, αν και οι αιτίες που τις κυοφόρησαν δεν συμπίπτουν ούτε και οι φιλοδοξίες των ηγετών τους ταυτίζονταν.

Η λύση που προτάθηκε στις προκλήσεις αυτές ήταν, όπως προαναφέρθηκε, στο στρατιωτικό, τουλάχιστον επίπεδο, η αναμόρφωση του ρωμαϊκού αμυντικού δόγματος με τη δημιουργία στρατηγικών εφεδρειών· κίνηση που αντέβαινε στο αυγούστειο οικοδόμημα καθώς ελλόχευε άλλου τύπου κινδύνους, αλλά που μολαταύτα ήταν αναγκαία. Επιπρόσθετα, μια σημαντική αλλαγή συντελείται, αργά αλλά αποφασιστικά κατά τα χρόνια αυτά -ιδιαίτερα επί Γαλλιηνού- ώστε να αποτελεί κατά την αμέσως επόμενη περίοδο ήδη τελειωμένη πράξη· η αναβάθμιση, σε τακτικό επίπεδο, του ιππικού και η προτίμηση του έναντι του παραδοσιακού μοντέλου μάχης με τη χρήση του βαρέως πεζικού των λεγεώνων¹⁸³. Παρ' όλ' αυτά, η Ρώμη βρίσκεται στα τέλη της έκτης δεκαετίας του 3ου αιώνα μ.Χ, κατακερματισμένη, αδύναμη και με περιορισμένες πλέον στρατιωτικές δυνάμεις¹⁸⁴. Μια εσωτερική αναγέννηση κρίνεται απαραίτητη για την επιβίωση της, ο σπόρος έχει τεθεί, οι στρατιωτικές αποτυχίες θα θέσουν τις παλαιές σταθερές στο πεδίο της κριτικής, ενώ οι σκληροτράχηλοι στρατηγοί-αυτοκράτορες από το Ιλλυρικό θα επωμιστούν το βάρος της αλλαγής.

¹⁸² Ειδικότερα για το *Imperium Galliarum* και την αυτοκρατορία της Ζηνοβίας βλ. D. Potter, *The Roman Empire at bay*, σελ. 259-262· H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 173-176.

¹⁸³ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 180-181.

¹⁸⁴ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 181-182.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: DOMINATUS

III. RESTITUTORORBIS: Μια ταραγμένη Οικουμένη.

α. Τάξη στο χάος.

3^{ος} αιώνας μ.Χ· η ρωμαϊκή Οικουμένη απλώνεται σ' όλη την έκταση της Μεσογείου, από τις βρετανικές νήσους και τις βόρειες, ανήλιες και ομιχλώδεις εσχατιές της, έως τη καυτή άμμο της Συρίας και τις εύφορες, ζεστές χώρες της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου. Πολλοί λαοί, έθιμα και παραδόσεις σκιάζονται από τον αετό και τη λύκαινα της Ρώμης, εδώ και εκατοντάδες χρόνια.

Ένας αιώνας καθόλου στάσιμος ούτε και στατικός ο 3^{ος} μ.Χ· η Ρώμη βιώνει μια κρίση, που είναι εσωτερική δίχως να παύει να είναι και εξωτερική, με την ίδια μάλιστα ένταση. Εσωτερική, αφενός, και βαθιά, καθώς αγγίζει τους θεσμούς της και την ίδια της την πολιτική και στοιχειοθετημένη πραγματικότητα, ως ένα καλοκουρδισμένο σύνολο επαρχιών και διοικητικών συνόλων υπαγομένων σε μια - κεντρική- αυτοκρατορική αρχή. Αφετέρου δε, είναι μια κρίση οικονομική, πρόκειται για ένα ζήτημα που βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τη πολιτική ταραχή -εάν δεν αποτελεί καθαρή συνέπεια αυτής- οπωσδήποτε όμως είναι και μια κρίση στρατιωτική, που άπτεται των θεμελίων του κράτους· της ίδιας του της επιβίωσης.

Όσον αφορά την τελευταία παράμετρο η βαρβαρική, κατά κύριο λόγο γερμανική, απειλή είναι διαρκής¹⁸⁵. Οι ένοπλοι αγώνες των στρατιωτικών αυτοκρατόρων του β' μισού του 3^{ου} αιώνα μ.Χ, αναλώνονται πρωτίστως στην αναχαίτιση των εισβολών των γερμανικών φυλών, κατά μήκος του Ρήνου και του Δούναβη, προσδίδοντας εξέχουσα και επιφανή θέση στη σημαντικότητα του παράγοντα αυτού για τη ρωμαϊκή εξωτερική πολιτική. Η αντίληψη αυτή για την ιστορική πραγματικότητα του 3^{ου} αιώνα μ.Χ, ωστόσο, δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να επιτρέψει τον παραγκωνισμό και την αποσιώπηση της άλλης μεγάλης απειλής για το ρωμαϊκό κράτος, κατά την αυτή χρονική περίοδο, που δεν ήταν άλλη από τη Σασσανιδική Περσία. Η ανοδική πορεία των Σασσανιδών είχε, ήδη από τη τρίτη δεκαετία του 3^{ου} αιώνα μ.Χ αντιστρέψει την εικόνα στα ανατολική σύνορα της

¹⁸⁵ Ειδικότερα για τη πίεση που ασκήθηκε στους ρωμαϊκούς *limes* βλ. C. G. Starr, *A Study in Survival*, σελ. 139-145· C. R. Whittaker, *The frontiers of the Roman Empire*, σελ. 132-134· 152-190. Βλ. επίσης D. Potter, *The Roman Empire at bay*, σελ. 251-257.

ρωμαϊκής Οικουμένης, όπου η νωχελική Παρθία -ηττημένη από τους Σεβήρους- είχε πάψει ν' αποτελεί κίνδυνο.

Η διπλή στρατιωτική απειλή, από βορρά και ανατολή, άσκησε τρομερή πίεση στο αυγούστειο αμυντικό μοντέλο της Ρώμης, όπως ήδη έγινε φανερό. Ταυτόχρονα, η πολιτική και κατά συνέπεια οικονομική κρίση που γεννήθηκε, ενέτεινε τη τραγικότητα του ιστορικού παρόντος της Οικουμένης. Οι αποσχιστικές τάσεις, που δεν άργησαν να εκδηλωθούν συντάραξαν το κράτος, ενώ ταυτόχρονα πυροδότησαν έναν κύκλο σφετερισμών της αυτοκρατορικής αρχής -ουσιαστικά έναν φαύλο κύκλο αίματος και δολοφονιών αυτοκρατόρων- που οδήγησε το Κράτος σε αποσταθεροποίηση. Ο συνδυασμός των ανωτέρω παραγόντων ανέδειξε μια ακόμη εγγενή αδυναμία του αυγούστειου μοντέλου, στο πολιτικό αυτή τη φορά πεδίο. Η μεταβίβαση του αυτοκρατορικού τίτλου ουδέποτε συνεπαγόταν την απαρέγκλιτη τήρηση κάποιων θεσμικών κανόνων ή νομικών διατάξεων, καθώς αυτοί ήταν ανύπαρκτοι¹⁸⁶. Η εξουσιαστική διαδοχή, συχνά από πατέρα σε υιό ή μέσω υιοθεσίας, που οπωσδήποτε δεν ήταν δεδομένη αποδείχθηκε ιδιαίτερα τρωτή· εφόσον επέτρεπε την ανέλιξη στον θρόνο οποιουδήποτε στρατιωτικού -συχνότατα- ηγέτη επευφημούνταν ως αυτοκράτορας. Ο αναποτελεσματικός αυτός τρόπος κρίνεται πως αποτέλεσε έναν από τους παράγοντες που, εάν δεν ευδόκησαν, τουλάχιστον επέτρεψαν τη δημιουργία του εξουσιαστικού εκείνου κενού, που πυροδότησε τον αιματηρό κύκλο συχνών εναλλαγών της εξουσίας, μεταξύ των στρατιωτικών αυτοκρατόρων κατά το β' μισό του 3ου αιώνα μ.Χ.

Η ταπεινωτική ήττα και αιχμαλωσία του αυτοκράτορα Βαλεριανού, από τους Σασσανίδες Πέρσες του Σαπώρ, στα 260 μ.Χ, ενέτεινε την κρίση του ρωμαϊκού κόσμου. Ο υιός και συναυτοκράτορας του Γαλλιηνός ανέλαβε το πλήρες φορτίο της διοίκησης και εξουσίας επί του Κράτους ως μόνος Αύγουστος. Έγιναν ήδη αναφορές στις συνέπειες αυτής της ήττας του Βαλεριανού, που πυροδότησε και οπωσδήποτε ενέτεινε τις αποσχιστικές τάσεις, που είχαν ήδη αρχίσει να εκδηλώνονται τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση¹⁸⁷. Η απόσχιση των δυτικών επαρχιών -ουσιαστικά ολόκληρης της Γαλατίας, της Ισπανίας, της Βρετανίας- που αναγνώρισαν ως αυτοκράτορα τον σφετεριστή Ποστούμο, απογύμνωσε τον Γαλλιηνό από πολύτιμες

¹⁸⁶ Ειδικότερα για τη ρωμαϊκή πραγματικότητα γύρω από την αυτοκρατορική διαδοχή βλ. C. S. Mackay, *Αρχαία Ρώμη*, σελ. 252· W. Eck, *Η εποχή του Αυγούστου*, σελ. 158-159 και C. G. Starr, *A Study in Survival*, σελ. 89-43· 46-52.

¹⁸⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ.168.

δυνάμεις, απολύτως αναγκαίες για την ανάκτηση των ανατολικών επαρχιών¹⁸⁸. Η θέληση του Γαλλιηνού να αποκαταστήσει την διερρηγμένη ενότητα του Κράτους ήταν ισχυρή, ωστόσο οι περιορισμένες του δυνάμεις δεν επαρκούσαν για τη ταυτόχρονη άμυνα των ευρωπαϊκών του κτήσεων -που είχαν περιοριστεί στα όρια Ιταλίας, του Ιλλυρικού και των Βαλκανίων- και την αποστολή εκστρατευτικού σώματος στην Ανατολή¹⁸⁹.

Σε πολιτικό επίπεδο ο Γαλλιηνός και η ηγεμονία του, σηματοδοτεί μια στιγμή στην ιστορική πορεία της Ρώμης· σ' ένα πεδίο απόλυτης αποσύνθεσης, σ' Ανατολή και Δύση, γίνεται φανερό πως οι σπόροι της αναγέννησης έχουν τεθεί¹⁹⁰. Η εσωτερική διοικητική αναμόρφωση που είχε ξεκινήσει επί των ημερών των Σεβήρων¹⁹¹, φαίνεται πως ολοκληρώνεται με τις πρωτοβουλίες του νέου αυτοκράτορα. Είναι φανερό, από τις πηγές¹⁹², πως τα μέλη της συγκλητικής τάξης αποκλείονται εξ ολοκλήρου από τη διοίκηση στρατιωτικών σωμάτων· μάλιστα από την περίοδο αυτή εκλείπουν οι αναφορές σε *legatus legionis*, σε συγκλητικού αξιώματος δηλαδή διοικητές λεγεώνων καθώς οι πηγές κατονομάζουν μόνον *praefectus legionis*, διοικητές και πάλι λεγεώνων ανήκοντες στην ιππική τάξη¹⁹³. Παράλληλα, και σε συνάρτηση με την παραπάνω διοικητική μεταρρύθμιση, η από τους Σεβήρους πρωτοεμφανισμένη τάση της κατάτμησης των επαρχιών σε μικρότερες και επομένως πιο ευκολοκυβέρνητες, φαίνεται πως γνωρίζει νέα χρήση - και μάλιστα εντατικότερη- επί Γαλλιηνού¹⁹⁴. Η κίνηση αυτή του αυτοκράτορα απέβλεπε οπωσδήποτε στη καλύτερη γραφειοκρατική διάρθρωση του Κράτους, δίχως να αποβάλει μέρος του αρχικού σχεδιασμού των Σεβήρων που προέβλεπε την απογύμνωση των επαρχιακών διοικητών από την ισχύ που τους προσέδιδαν οι στρατιωτικές μονάδες που έδρευαν εντός των ορίων της δικαιοδοσίας τους.

¹⁸⁸ Η χαοτική κατάσταση στην οποία περιήλθε η ρωμαϊκή Ανατολή, μετά την περσική νίκη, το 260 μ.Χ., δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάδειξη νέων σφετεριστών του αυτοκρατορικού θρόνου, όπως του Μακριανού. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 172-173.

¹⁸⁹ Η ανάδειξη του Οδένανθου, ως συμμάχου του Γαλλιηνού έναντι του σφετεριστή Μακριανού, δημιούργησε μια νέα πολιτική πραγματικότητα στις ανατολικές επαρχίες όπου, αν και θεωρητικά η ενότητα του Κράτους είχε αποκατασταθεί στη πραγματικότητα οι βάσεις για την αυτοδιάθεση της Παλμύρας είχαν τεθεί όπως διαφάνηκε μετά τον θάνατο του πρώτου χάρη επί της συζύγου και διαδόχου του Ζηνοβίας. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 173-175.

¹⁹⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 178.

¹⁹¹ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

¹⁹² **Victor Aurelius 33, 34.**

¹⁹³ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 179.

¹⁹⁴ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 179.

Οι βελτιωτικές αυτές κινήσεις του Γαλλιηνού, ωστόσο, δεν απέδωσαν, εν μέσω εσωτερικών ταραχών, στο Κράτος την ανάκαμψη που υποσχέθηκαν. Αντίθετα, η πρώτη δεκαετία μετά το θάνατό του γνωρίζει την αναγέννηση της Ρώμης· υπό τη σιδηρά πειθαρχία των Ιλλυριών στρατηγών αυτοκρατόρων Κλαυδίου, Αυρηλιανού και Πρόβου¹⁹⁵. Η διατήρηση, από τον Γαλλιηνό, του πυρήνα των βαλκανικών, παραδουνάβιων, επαρχιών του ρωμαϊκού κράτους και η πίστη των ιλλυρικών και παννονικών λεγεώνων στο πρόσωπο των δύο προαναφερθέντων ανδρών, συνέβαλαν τα μέγιστα στο να επιτευχθεί το ρωμαϊκό εκείνο θαύμα, των τελών του 3ου αιώνα, που γνώρισε την ανασύσταση της χαμένης ενότητας της Ρώμης. Ωστόσο, οι εξωτερικές συνθήκες που οδήγησαν στο επίτευγμα αυτό δεν θα πρέπει να παραγνωρίζονται, δίχως να υποτιμάται η ανδρεία ή οι ηγετικές και στρατιωτικές - ιδιαίτερα- ικανότητες των τριών Ιλλυριών στρατηγών αυτοκρατόρων.

Ποιες ήταν αυτές; Κατά πόσο διέφεραν από τη εποχή του Γαλλιηνού; Οπωσδήποτε η γεωπολιτική πραγματικότητα ήταν διαφορετική, αφενός, η αντίπαλη δύναμη στο ευρωπαϊκό θέατρο, η γαλατική αυτοκρατορία που είχε ιδρύσει ο Ποστούμος με την απόσχιση των επαρχιών της Γαλατίας, της Ισπανίας και της Βρετανίας, δεν παρουσίαζε την ίδια σταθερότητα, αλλά ούτε και μαχητικότητα, παρέχοντας τη δυνατότητα στον Αυρηλιανό -που πέτυχε την τελική της προσάρτηση- να επικεντρώσει τη προσοχή και τις μετρημένες του δυνάμεις στην αντιμετώπιση της εξ Ανατολών απειλής, της Παλμύρας¹⁹⁶. Αφετέρου δε, ο παράγοντας του τοπικού, επαρχιακού πληθυσμού, αλλά και η στάση που οι στρατιωτικές δυνάμεις τήρησαν - είτε πρόκειται για πιστές στη Ρώμη είτε για εκείνες των σφετεριστών- δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται¹⁹⁷. Έτσι, γίνεται φανερό πως ενώ λίγα μόλις χρόνια πριν από την οριστική επανένωση της αυτοκρατορίας ο Γαλλιηνός βρισκόταν αντιμέτωπος με δύο ισχυρές και εσωτερικά ήρεμες -μονιασμένες, ας επιτραπεί- πολιτικές οντότητες, η παρουσία των οποίων είχε κυριολεκτικά ακρωτηριάσει το Κράτος προκαλώντας του δυσαναπλήρωτα δημοσιονομικά κενά αλλά και στερώντας του στρατιωτικές δυνάμεις ζωτικές την άμυνα των εκτεταμένων *limes* του¹⁹⁸.

Η ηγεμονία του Κλαυδίου, που υπήρξε βραχύτατη, αναλώθηκε στους πολεμικούς αγώνες εναντίον των Γότθων εισβολέων -τους οποίους ο Ιλλυριός αυτοκράτορας κατανίκησε και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο προσέλαβε το προσωνύμιο

¹⁹⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 185.

¹⁹⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ.186.

¹⁹⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

¹⁹⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

ο Γοτθικός¹⁹⁹. Οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις του Γαλλιηνού, αν και οπωσδήποτε δεν ακυρώθηκαν, διατηρήθηκαν δίχως να προσαυξηθούν ή να ολοκληρωθούν κατά το ρου των λίγων αυτών χρόνων²⁰⁰. Μολοταύτα, η σύντομη αυτή χρονική περίοδος, γνωρίζει την αλλαγή του εσωτερικού κλίματος της γαλατικής αυτοκρατορίας, όπου η σταθερότητα δίνει τη θέση της στην ανασφάλεια των επαρχιακών πληθυσμών, οι οποίοι αισθάνονταν πλέον εντονότερο την απειλή του κινδύνου των βαρβαρικών εισβολών, μια απειλή την οποία οι δίχως -φανερό, τουλάχιστον- νόημα εξεγέρσεις κατά της αυτοκρατορικής εξουσίας και οι σφετερισμοί αυτής, ενέτειναν²⁰¹. Η γενικότερη, αδιαθεσία των πολιτών του Κράτους για περαιτέρω αναταραχές και η ανάδυση ενός γενικού αιτήματος για ησυχία και ασφάλεια, ήδη κατά τους πρώτους χρόνους της έβδομης δεκαετίας του 3ου αιώνα μ.Χ., συνέβαλαν στο έργο της ανασύστασης της κατακερματισμένης Οικουμένης²⁰². Η τάση αυτή γίνεται περισσότερη εύληπτη εάν εξετάσει κανείς τη στάση του στρατού, που με τόση ευκολία ανέτρεπε, κατά το πρώτο μισό του ιδίου αιώνα, αυτοκράτορες και ανακήρυσσε σφετεριστές, εν συγκρίσει με τη ημερότερη του συμπεριφορά επί Κλαυδίου και Αυρηλιανού²⁰³.

Η φυσιογνωμία του Κλαυδίου άφησε οπωσδήποτε το στίγμα της στη Ρώμη. Το σώμα της Συγκλήτου γνώρισε το σεβασμό του, δίχως ωστόσο να ανακτήσει κανένα από τα προηγούμενα του προνόμια²⁰⁴. Άλλωστε, οι μεταρρυθμίσεις του Γαλλιηνού παρέμειναν ανέπαφες, όπως προαναφέρθηκε. Ο πόλεμος, η άμυνα έναντι των εχθρών της ρωμαϊκής Οικουμένης που επιχειρούσε να απλωθεί ξανά, δέχθηκαν το πλήρες φορτίο της ενεργητικότητας του Κλαυδίου, από κοινού με την οδοποιία, τη συντήρηση και τη κατασκευή νέων οδικών αρτηριών για την ταχύτερη και δίχως περιττούς κόπους μεταφορά των λεγεώνων του²⁰⁵. Η πειθαρχία συστήθηκε στον ρωμαϊκό στρατό για ακόμη μια φορά, ενώ η στρατολόγηση -και εγκατάσταση- ηττημένων βαρβάρων, επί του προκειμένου Γότθων, εντός της αυτοκρατορίας αποδίδονται επίσης στον Κλαύδιο²⁰⁶.

Η ολοκλήρωση του μεταρρυθμιστικού έργου του Γαλλιηνού, ο οποίος διορατικά -ή και νομοτελειακά- είχε θυσιάσει επαρχίες του ρωμαϊκού Κράτους,

¹⁹⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ.190.

²⁰⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit*, σελ. 192.

²⁰¹ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit*, σελ. 186.

²⁰² Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

²⁰³ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

²⁰⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit*, σελ.192.

²⁰⁵ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

²⁰⁶ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

διαβλέποντας την ανικανότητα του να τις υπερασπίσει, επιτυγχάνεται μόλις λίγα χρόνια αργότερα, το 273 μ.Χ, μέσα από μια σειρά νικηφόρων εκστρατειών²⁰⁷. Ο θάνατος του σφετεριστή αυτοκράτορα -και ιδρυτή- της γαλατικής αυτοκρατορίας Ποστούμου, είχε θέσει τη Γαλατία σε τροχιά παρακμής και οι δυνάμεις του τελικού του διαδόχου Τέτρικου δεν στάθηκαν επαρκείς για τη ταυτόχρονη άμυνα του υπ' αυτόν τμήματος της αυτοκρατορίας από τις επιδρομές των γερμανικών φύλων πέραν του Ρήνου και από τις δυνάμεις της Ρώμης²⁰⁸. Παράλληλα, οι δυνάμεις της Ζηνοβίας, συζύγου και πραγματικής διαδόχου του βασιλέα της Παλμύρας Οδένανθου, είχαν ηττηθεί σε δύο διαδοχικές εκστρατείες από τις ετοιμοπόλεμες ευρωπαϊκές λεγεώνες του Ιλλύριου αυτοκράτορα· άλλωστε, οι άνδρες που αποτελούσαν τα πλέον αξιόμαχα τμήματα του ρωμαϊκού στρατού κατά τον 3ο αιώνα μ.Χ, προέρχονταν από την ίδια με τον αυτοκράτορα επαρχία, το Ιλλυρικό, αλλά και τη Παννονία και τη Δακία²⁰⁹.

Η προσάρτηση των δύο έως πρότινος ανεξάρτητων, από τη Ρώμη, κρατικών οντοτήτων σε Ανατολή και Δύση, προσμετρήθηκε ως προσωπικό κατόρθωμα του Αυρηλιανού, ενόσω ζούσε, ώστε να ο πλήρης αυτοκρατορικός του τίτλος να κοσμεύεται από το επιθετικό προσδιορισμό *Restitutor Orbis*, ως αυτός δηλαδή που αποκατέστησε (τη τάξη) στο κόσμο²¹⁰. παρόλο που, όπως έγινε φανερό, η θετική αυτή εξέλιξη της έβδομης δεκαετίας του 3ου αιώνα μ.Χ, για τη Ρώμη δεν μπορεί να προσμετρηθεί -αποκλειστικά- ως αποτέλεσμα της εξέχουσας προσωπικότητας ενός και μόνο ανθρώπου αλλά αποτελεί τη συνέπεια ενός συνδυασμού ετέρων και πολυποίκιλων παραγόντων.

Η ηγεμονία του Αυρηλιανού χαρακτηρίζεται από τη διατήρηση των προηγούμενων μεταρρυθμιστικών δομών²¹¹, που ο Γαλλιηνός είχε επιφέρει στο Κράτος, αν και η στάση του προς τον αρχέγονο θεσμό της Συγκλήτου διακρινόταν από σεβασμό και τάση για συνδιαλλαγή και συνεργατικότητα· όπως θα καταδειχθεί και στη συνέχεια, εξ αφορμής της κατασκευής του νέου τείχους της Ρώμης. Ταυτόχρονα, η επαρχιακή διοίκηση εξακολούθησε να στελεχώνεται με πρόσωπα ανήκοντα στην ιππική τάξη -σε αυξανόμενο μάλιστα βαθμό- δίχως να παραβλέπεται, ωστόσο, η αξία του συγκλητικού αξιώματος· αξίζει να σημειωθεί η τιμητική απονομή του συγκλητικού τίτλου σε δύο εξέχουσες προσωπικότητες της ιππικής τάξης

²⁰⁷ Για τις νικηφόρες εκστρατείες του Αυρηλιανού βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 202-204 και D. Potter, *The Roman Empire at bay*, σελ. 268-274.

²⁰⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 204.

²⁰⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 186.

²¹⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 205.

²¹¹ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 207-8.

Μαρκελλίνο, έπαρχο της Μεσοποταμίας και τον Πλακιδιανό, έπαρχο του πραιτορίου²¹². Η δημιουργία δύο νέων διοικητικών θέσεων απευθυνόμενων κατ' αποκλειστικότητα σε άνδρες της συγκλητικής τάξης υποδηλώνει ακριβώς τη διάθεση για μια, έστω τιμητικού χαρακτήρα, επανόρθωση προς το θεσμό της Συγκλήτου. Ακολουθώντας, το παράδειγμα του Μάρκου Αυρηλίου και της τοποθέτησης συγκλητικών ανδρών, των επονομαζόμενων *iuridici*, ανά την Ιταλία ως αντιπροσώπων του αυτοκράτορα, ο Αυρηλιανός εγκαθιστά τον ηττημένο Τέτρικο - τελευταίο, σφετεριστή, αυτοκράτορα της γαλατικής αυτοκρατορίας- ως *corrector Lucaniae*²¹³. η κίνηση αυτή του αυτοκράτορα, αν και δεν αποτέλεσε μέρος ενός οργανωμένου σχεδιασμού για την αναδιάρθρωση του μηχανισμού διακυβέρνησης της Ιταλίας, οπωσδήποτε αποτέλεσε σταθμό και προλείανε το έδαφος για τη κατάτμηση της καρδιάς του Κράτους σε επτά επαρχίες, με τη διοικητιάνεια μεταρρύθμιση²¹⁴.

Το έτερο αξίωμα για τους συγκλητικούς άνδρες που εγκαινιάζεται από τον Αυρηλιανό, δεν αναφέρεται στη πολιτική. Απτόμενος της θρησκευτικής σφαίρας, ο νικηφόρος στρατηγός-αυτοκράτορας ανήγειρε στη Ρώμη έναν νέο ναό του *Sol Invictus*, του Ανίκητου Ηλίου²¹⁵ -σε παραλληλία με τη διεξαγωγή αγώνων προκειμένου να τιμηθεί η ίδια, αγαπημένη του, θεότητα- όπου εγκατέστησε ιερείς τους, προερχόμενους από τη συγκλητική τάξη, τους οποίους έχρισε *pontifices dei Solis*, ανάγοντας τους σε αρχιερείς· μόνη διάκριση των νέων ποντίφικων από τους προϋπάρχοντες απέμεινε ο τίτλος *maiores* στη τιτλοφορία των τελευταίων²¹⁶.

Η προσοχή, ωστόσο, του αυτοκράτορα αν και σίγουρα στράφηκε στο ζήτημα της θρησκείας, έμεινε προσηλωμένη περισσότερο στο στρατιωτικό, παρά στο πολιτικό πεδίο. Ο Αυρηλιανός έχει θεωρηθεί πως επιχείρησε, πρώτος στη ρωμαϊκή ιστορία, να εισαγάγει στη πολιτική την θεϊκό δικαίωμα του αυτοκράτορα στην εξουσία, θεώρημα που έχει τις ρίζες του σε χωρία του Πέτρου Πατρίκιου. Ο συλλογισμός αυτός, ωστόσο, έχει σαθρά θεμέλια, καθώς η διαμεσολάβηση δύο και πλέον αιώνων μεταξύ των ιστορηθέντων γεγονότων και του συγγραφικού χρόνου -με

²¹² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 208.

²¹³ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

²¹⁴ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

²¹⁵ *Vita Aureliani* 25, 6: *quare et illic templa fundavit donariis ingentibus positis et Romae Soli templum posuit maiore honorificentia consecratum, ut suo dicemus loco*· op. cit. 28, 5: *unc illatae illae vestes, quas in Templo Solis videmus, consertae gemmis, tunc Persici dracones et tiarae, tunc genus purpurae, quod postea nec ulla genus detulit nec Romanus orbis vidit*· op. cit. 35, 3: *Leges plurimas sanxit, et quidem salutare. sacerdotia composuit, Templum Solis fundavit et pontifices54 roboravit; decrevit etiam emolumenta sartis tectis et ministris.* **Victor Aurelius 35, 7.**

²¹⁶ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

την ενδιάμεση επιβολή και καθιέρωση του θεωρήματος της θεϊκής εκπόρευσης της αυτοκρατορικής αρχής- απογυμνώνει το επιχείρημα από τη δυναμική του²¹⁷. Η δυναμική του εξ αντιθέτων ισχυρισμού, πως ο νικηφόρος στρατηγός-αυτοκράτορας ουδέποτε επιχείρησε να θεμελιώσει μια νέα προοπτική για τη πολιτική θέση του αυτοκράτορα, ενισχύεται από πλήθος νομισμάτων και επιγραφικών τεκμηρίων, όπου -πλην ελαχίστων εξαιρέσεων- η τιτλοφορία του αυτοκράτορα δεν φαίνεται να διαφέρει από εκείνη των προκατόχων του²¹⁸. Η απολυταρχικότητα του Αυρηλιανού είναι αδιαμφισβήτητη, όπως επίσης και η διάθεση του να αναμορφώσει τη θρησκευτική πραγματικότητα της Ρώμης, θεμελιώνοντας μια νέα προοπτική για το γηραιό πλαίσιο της ειδωλολατρίας, γύρω από το προσωπικό του θεό, τον Ήλιο. Η ανάγκη για σύνδεση του προσώπου του με το θείο, επομένως, μάλλον υπήρξε ιδιαίτερα προσωπική υπόθεση, δίχως να προεκτείνεται στη δημόσια σφαίρα²¹⁹.

Ο θάνατος του Αυρηλιανού, που επήλθε ως προϊόν δολοπλοκίας από το λεπίδι των συντρόφων του, ανοίγει ένα μικρό παράθυρο στην πολιτική Ιστορία του 3ου αιώνα μ.Χ, όπου ο στρατός αδρανοποιημένος και διστακτικός εναποθέτει τις τύχες του Κράτους στα χέρια της Συγκλήτου²²⁰. Εκείνη, έπειτα από μια συντομότητα περίοδο, όπου ανακήρυξη τη αποθέωση του εκλιπόντος αυτοκράτορα, απέδωσε τον αυτοκρατορικό τίτλο στον *Marcus Claudius Tacitus*, προκαθήμενο του συγκλητικού σώματος, οποίος ωστόσο διήγαγε την όγδοη δεκαετία της ζωής του²²¹. Η διάρκειας μόλις έξι μηνών ηγεμονία του Τάκιτου έχει απασχολήσει πολύ την έρευνα, ενώ έχει με παρόμοια συχνότητα, θεωρηθεί ως ένα χρονικό κενό, ένα διάλλειμα εν μέσω στυγνής στρατοκρατίας όπου η Σύγκλητος και οι παλαιοί ρωμαϊκοί θεσμοί ανέπνευσαν ελεύθερα ως σε μια προ-σεβηριανή εποχή²²². Η ακρίβεια των παραπάνω προτάσεων και συλλογισμών, βέβαια, δεν θα μπορούσε να προσμετρηθεί στο σώμα της ρωμαϊκής πολιτικής Ιστορίας και των θεσμών της αδιαπραγμάτευτα. Μοναδικό ιστορικό έρεισμα των παραπάνω διατυπώσεων, όσον αφορά τις ιστορικές πηγές, αποτελεί η κυρίαρχα βιογραφική *Historia Augusta*, όπου με παχυλή φρασεολογία, διθυραμβικού τόνου χαιρετίζεται η διακυβέρνηση του Τάκιτου²²³. στη

²¹⁷ *Petrus Patricius frag. 10, 6 (FHG, IV, σελ. 198).*

²¹⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ.209.

²¹⁹ M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 446. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

²²⁰ Για το χρονικό της δολοφονίας του Αυρηλιανού και την προσπάθεια αιτιολόγησης της στάσης του στρατεύματος την επαύριον της δολοφονίας του Αυρηλιανού βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 211-212.

²²¹ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 212.

²²² Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 212-13.

²²³ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

πραγματικότητα η θεώρηση μπορεί να γίνει αποδεκτή κατά ένα πολύ περιορισμένο βαθμό.

Η Σύγκλητος, αρχικά, που επέλεξε έναν δικό της άνθρωπο -στο πρόσωπο του νέου, αλλά γηραιού, αυτοκράτορα- δεν αποτελεί, στα 275 μ.Χ, έναν προμαχώνα της παλαιά ρωμαϊκής αριστοκρατίας -οπωσδήποτε αντιτιθέμενης στο στρατό και την εξέχουσα επιρροή του- αλλά αντίθετα συναπαρτίζεται από δικά του στελέχη, που είτε έχουν προαχθεί αξιωματικά, είτε έχουν τιμηθεί με τη συγκλητική ιδιότητα και έχουν εισέλθει στους κόλπους της²²⁴. επομένως το κάλεσμα των στρατιωτών, την επαύριον του θανάτου του αγαπημένου τους Αυρηλιανού, δεν έγινε προς ένα χορό ξένων -προς το ήθος και την ταυτότητα τους- ανδρών, του οποίου τα συμφέροντα αντιμάχονταν, αλλά προς ένα οικείο, τουλάχιστον κατά ένα μέρος, θεσμικό σώμα, που γνώριζε τα όρια του και την ανομολόγητη αλήθεια πως η διατήρηση της εξουσίας ενός πολιτικού οργάνου δίχως τη στρατιωτική συνδρομή των ενόπλων σωμάτων ήταν αδύνατη²²⁵.

Κατά τους έξι μήνες εκείνους του υποτιθέμενου δημοκρατικού διαλλείματος, της ηγεμονίας του Τάκιτου η ρωμαϊκή Σύγκλητος δεν φαίνεται, βάση των πηγών, να ανέκτησε οποιουδήποτε είδους προνόμια ή εξουσίες· μάλιστα η κοπή του χάλκινου νομίσματος -σύμφωνα με τις ρυθμίσεις του Αυρηλιανού²²⁶ -εξακολουθεί δίχως την οποιαδήποτε ανάμειξη του συγκλητικού οργάνου. Η κύρια πολεμική στα περί συγκλητικής αναγέννησης επικεντρώνεται στην παντελή απουσία πηγών που να υποστηρίζουν πως η γαλληνική μεταρρύθμιση στη επαρχιακή διοίκηση ανατράπηκε ή έστω αναστάλθηκε η ισχύς της, δεδομένου ότι αυτή υπήρξε ο καταλύτης στην μακρά -ήδη από τους Σεβήρους- διαδικασία απομάκρυνσης των συγκλητικών από θέσεις ευθύνης στο στράτευμα²²⁷. είναι αντίθετα φανερό από τις πηγές πως οι μεταρρυθμίσεις του Γαλληνού διατηρήθηκαν, αποτελώντας τη βάση για τις μεταγενέστερες δομικές αλλαγές που επέφερε ο Διοκλητιανός²²⁸. Η λήξη της συντομότατης ηγεμονίας του Τακίτου, με τη εν ψυχρώ δολοφονία του, επέτρεψε την ανάρρηση στο θρόνο του φυσικού διαδόχου του Αυρηλιανού, του συμπολεμιστή και ομογενή του Πρόβου²²⁹.

²²⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 213.

²²⁵ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

²²⁶ Η προσωπική ανάμειξη του αυτοκράτορα στο ζήτημα του νομίσματος δικαιολογεί την αποσιώπηση των αρχικών S.C. (*Senatus Consultum*) δηλωτικών της Συγκλήτου, από τη νομισματική επιγραφή. Η πρακτική αυτή δεν διαταράσσεται επί Τάκιτου, βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid*.

²²⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

²²⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

²²⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 213-14.

Η διεκδίκηση του θρόνου από τον αδελφό του Τάκιτου, Φλωριανό -ο οποίος περιβλήθηκε την πορφύρα αυτοβούλως, δίχως να έχει ανακηρυχθεί από το στρατό ή να χριστεί από τη Σύγκλητο- δεν αποτέλεσε παρά ένα μικρό επεισόδιο· το οποίο η δολοφονία του γρήγορα ολοκλήρωσε²³⁰. Ο συντομότατος εμφύλιος πόλεμος είχε μόλις τελειώσει και η Ρώμη, ενωμένη αν και δοκιμασμένη, αναλάμβανε υπό τον αυτοκράτορα *Marcus Aurelius Probus* νέους αμυντικούς αγώνες κατά των ποικίλων βαρβαρικών επιδρομών²³¹. Κύριο μέλημα του Πρόβου, που διέτρεξε το σύνολο της ηγεμονίας του, ήταν η αναδιοργάνωση του Κράτους στο πνεύμα του Αυρηλιανού με διασφάλιση των κεκτημένων και επανίδρυση των καθημαγμένων *limes* ανά την αυτοκρατορία²³². η ιδιαίτερα κρίσιμη κατάσταση στη Γαλατία, που μόλις λίγα χρόνια νωρίτερα είχε επανενταχθεί στο ρωμαϊκό Κράτος τράβηξε αμέσως τη προσοχή του στρατηγού-αυτοκράτορα²³³. Σε πολιτικό επίπεδο, η θέληση του Πρόβου να αναγεννήσει την οικονομία στις δυτικές επαρχίες -που είχαν πληρώσει βαρύ τίμημα από τις βαρβαρικές επιδρομές, κατά τα προηγούμενα χρόνια- υποστηρίζοντας την φύτευση και καλλιέργεια νέων αμπελώνων εναρμονίζεται με τις επιγραφές των νομισμάτων του όπου τονίζεται ο πόθος των επαρχιωτών και η ευχή των κυβερνώντων για ειρήνη, ασφάλεια και ευημερία²³⁴.

Η εκκαθάριση των επαρχιών από φαινόμενα ληστείας και η εγκαθίδρυση της τάξης, υπαγόρευαν τη πολιτική του Πρόβου και στην Ανατολή, όπου οι μικρασιατικές επαρχίες της Λυκίας και της Παμφυλίας απελευθερώθηκαν από ταραχοποιά στοιχεία, ενώ δημιουργήθηκε ένα πλήθος νέων ρωμαϊκών αποικιών από βετεράνους· των οποίων οι άρρενες κάτοικοι θα είχαν εφεξής την υποχρέωση κατάταξης στον στρατό επί τη πλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας τους²³⁵. Παράλληλα, στην Αίγυπτο -της οποίας ο ίδιος είχε διατελέσει διοικητής επί Αυρηλιανού- δίχως να κριθεί απαραίτητη η προσωπική επέμβαση του Πρόβου, οι από το νότο εισβολείς απωθήθηκαν ενώ μια πολιτική απόφαση που λήφθηκε στη Βαλκανική θα αποτελέσει τη πρώτη πράξης μιας σειράς παροδικά ωφέλιμων, αλλά βλαπτικών για την υγεία του Κράτους, ενεργειών. Οι επιδρομές των Γότθων και των

²³⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 214-15.

²³¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 215.

²³² Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²³³ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²³⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 216.

²³⁵ *Vita Probi*, 16, 6: *veteranis omnia illa quae anguste adeuntur loca privata donavit, addens ut eorum filii ab anno octavo decimo, mares dumtaxat, ad militiam mitterentur, ne latrocinare umquam discerent*. Κατά μια άποψη η γέννηση των τριών νέων λεγεώνων *Isaurae* I, II, III, οφείλεται στο μέτρο αυτό. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.* σελ. 216-17.

λοιπών βαρβαρικών φυλών, αν και αντιμετωπίστηκαν από το ρωμαϊκό στρατό με επιτυχία, κατά τους χρόνους του προκατόχου του Αυρηλιανού -ο οποίος ωστόσο είχε αναγκαστεί να λάβει την πολιτική απόφαση της εγκατάλειψης της Δακίας, πέραν του Δούναβη- είχαν δημιουργήσει δυσαναπλήρωτα πληθυσμιακά κενά σε μια περιοχή ζωτική για τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας²³⁶. Η πανώλη και ο λιμός, οι επιδρομές και η φυγή των κατοίκων είχε αφήσει ανεκμετάλλευτη την αρόσιμη γη, που μεταβαλλόταν σε χέρσα, ενώ η στρατιωτική άμυνα λόγω της αριθμητικής ανεπάρκειας καθίσταντο ελλιπής²³⁷. μια βαρβαρική -σκυθική- φυλή θα έδινε τη λύση, οι Βαστάρνες οι οποίοι έχοντας εκδιωχθεί από τη πατρογονική τους εξαιτίας των γοτθικών επιδρομών, ζήτησαν άσυλο εντός της αυτοκρατορίας²³⁸.

Η παραχώρηση σ' έναν ξένο, βαρβαρικό, λαό το δικαίωμα της εγκατάστασης -σε μεγάλους αριθμούς- εντός της ρωμαϊκής επικράτειας συνιστούσε πρωτοφανή πράξη, δίχως προηγούμενο, που ωστόσο θα ακολουθηθεί με συνέπεια στο μέλλον από όλους τους διαδόχους του Πρόβου²³⁹. Το προηγούμενο της εγκατάστασης Γερμανών, κυρίως, αιχμαλώτων πολέμου σε μικρούς αριθμούς και σε διαφορετικές επαρχίες -όπως μαρτυρεί η περίπτωση των αιχμαλώτων στη Γαλατία, επί του ιδίου αυτοκράτορα²⁴⁰, αλλά και η προγενέστερη εγκατάσταση Γότθων αιχμαλώτων στις λεγεώνες επί Κλαυδίου²⁴¹- διαφέρει επί της αρχής του ότι η διασπορά των μη Ρωμαίων σ' ένα ρωμαϊκό περιβάλλον θα οδηγήσει στην ευκολότερη προσαρμογή τους και την ακόλουθη υπαγωγή των συμφερόντων τους στη Ρώμη και όχι στην όμορη βαρβαρική, συνηθέστερα γερμανική φυλή, από την οποία καλούνταν να προστατέψουν την αλλότρια και αλλογενή -προς τους ιδίους- ρωμαϊκή επικράτεια²⁴².

Η επαρχιακή διοίκηση, παρ' όλ' αυτά, δεν υποβλήθηκε σε καμία περαιτέρω μεταρρύθμιση επί Πρόβου· παρά τις περί του αντιθέτου αναφορές μια τέτοια υπόθεση δεν φαίνεται πως ευσταθεί²⁴³. Αντίθετα, η διάθεση του να αναζωογονήσει τη γεωργία και διαμέσου αυτής την οικονομική ζωή των επαρχιών, με τη φύτευση νέων

²³⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 217.

²³⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²³⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²³⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁴⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 216.

²⁴¹ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 192.

²⁴² Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 217.

²⁴³ *Vita Probi* 18, 5: *deinde cum Proculus et Bonosus apud Agrippinam in Gallia imperium arripissent omnesque sibi iam Britannias, Hispanias et braccatae Galliae provincias vindicarent, barbaris semet iuvantibus vicit*. Η αναφορά του Vopiscus πως ο Πρόβος τοποθέτησε ανθυπάτους ως διοικητές στις συγκλητικές επαρχίες και παράλληλα παρέδωσε τη διοίκηση των σημαντικότερων εκ των αυτοκρατορικών επαρχιών σε άνδρες συγκλητικής τάξης, πιθανότητα αποτελεί επινόηση του βιογράφου. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 218.

αμπελώνων και τη διεκδίκηση, μέσω εγγειοβελτιωτικών έργων της ακαλλιέργγητης και ελώδους γης, καταδεικνύει τη ζωνρότητα με την οποία ο έτερος αυτός στρατιωτικός αυτοκράτορας ενασχολήθηκε με την ευημερία του Κράτους²⁴⁴. Στο πολυσήμαντο έργο του, που δύναται να τεθεί σε θέση επιλόγου σ' εκείνο του Αυρηλιανού, ο Πρόβος είχε τον στρατό -στον οποίο στήριξε τις ελπίδες και τη δύναμή του- ως απόλυτη προτεραιότητα, τη πειθαρχία του οποίου προσπάθησε με κάθε μέσο να επιβάλλει, επανεισάγοντας τη παλαιά πρακτική της ανάθεσης πολιτικών έργων στα στρατεύματα, όπως η εκχέρσωση εδαφών, εν καιρώ ειρήνης²⁴⁵. μολοταύτα, ήταν η εκζήτηση της πειθαρχίας και της υπακοής του στρατεύματος, μέσω της επιβολής τέτοιων δημοσίων έργων, η αιτία της δολοφονίας του, στα 282 μ.Χ, από τους στρατιώτες του²⁴⁶.

Η διαδοχή του δολοφονημένου Πρόβου, υπήρξε κι αυτή προβληματική. Αρχικά, ο *Marcus Aurelius Carus* -που ενόσω ο αυτοκράτορας ήταν εν ζωή είχε ανακηρυχθεί αυτοκράτορας από το στράτευμά του- επιβλήθηκε ως αυτοκράτορας, αλλά η ηγεμονία του δεν διήρκεσε παρά ένα έτος, με τους δύο υιούς του, *Numerianus* και *Carinus*, που είχαν αρχικά ανακηρυχθεί Καίσαρες και εν συνεχεία Αύγουστοι, να τον διαδέχονται διαδοχικά²⁴⁷. Τον θάνατο του Κάρου, στη Περσία και κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες, ακολούθησε η δολοφονία του μεγαλύτερου του υιού, Νουμεριανού, το 284 μ.Χ ενώ το στράτευμα ήταν έξω από τη Νικομήδεια²⁴⁸. Η αντίδραση του στρατού ήταν άμεση, ο φερόμενος ως υπαίτιος τιμωρήθηκε άμεσα και ένας νέος στρατιωτικός άνδρας περιβλήθηκε τη πορφύρα· το όνομα του ήταν Διόκλης και επρόκειτο να γίνει ο Διοκλητιανός²⁴⁹.

²⁴⁴ *Vita Probi*, 18, 8: *Gallis omnibus et Hispanis ac Britannis hinc permisit, ut vites haberent vinumque conficerent. ipse Almam montem in Illyrico circa Sirmium militari manu fossam lecta vite conseruit.* **Victor Aurelius 37, 3.** Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 218.

²⁴⁵ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁴⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 217-218.

²⁴⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁴⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁴⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

β. Μια κοινωνία σε κρίση.

Οι εξωτερικοί κίνδυνοι και οι πολυδάπανοι πόλεμοι, σε συνδυασμό με τη υψηλή φορολογία, το μεγάλο κόστος της διατήρησης του όλο και αυξανόμενου σε έκταση και λειτουργίες στρατού και της γραφειοκρατικής υποδομής του Κράτους, είχαν οδηγήσει την οικονομία της αυτοκρατορίας σε σοβαρή δημοσιονομική κρίση. Στα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ., η Ρώμη δεν έχει πια τη λάμψη, ούτε τον πλούτο των χρόνων του Αυγούστου, οι στρατιωτικές ήττες στα χέρια των Περσών, στην Ανατολή, αλλά και των ποικίλων εισβολέων σε βορρά και δύση, της έχουν στερήσει πολύτιμες δυνάμεις και έσοδα. Παράλληλα, η διαρκής εσωτερική αναστάτωση και η ανησυχία των επαρχιωτών έχει διαιρέσει τον ίδιο τον πληθυσμό της αυτοκρατορίας σε νομιμόφρονα και μη, εφόσον η αποδοκιμασία προς το πρόσωπο του αυτοκράτορα μπορεί πολύ εύκολα να μεταφραστεί σε ανοικτή σύγκρουση με την ανακήρυξη του τοπικού διοικητή ή του στρατηγού της τοπικής λεγεώνας σε ανταπαιτητή του θρόνου.

Μια πρόσκαιρη λύση, που είχε προταθεί ήδη από τους χρόνους του Δεκίου και του Βαλεριανού, αλλά που απομακρύνθηκε του κάθε ελέγχου ή ορίου επί Γαλλιηνού, ήταν η νόθευση -με κρατική εντολή- του αργυρού νομίσματος. Του οποίου η περιεκτικότητα σε όντως πολύτιμο μέταλλο, εν προκειμένω αργύρου, είχε υποχωρήσει τόσο πολύ κατά την έκτη και έβδομη δεκαετία του 3ου αιώνα μ.Χ., ώστε η ονομαστική αξία του νομίσματος να είναι υπέρ πολλαπλάσια της πραγματικής του αγοραστικής ισχύς, λόγω της ταπεινότητας του υλικού του²⁵⁰. Η οικονομία παράπαιε και η αδυναμία εξεύρεσης νέων πηγών αργύρων ή της με οποιονδήποτε τρόπο αύξησης των προσόδων -τη δεδομένη στιγμή της απόσχισης των ανατολικών επαρχιών, υπό τη Ζηνοβία και των δυτικών υπό τους Γαλάτες αυτοκράτορες και με τη διαρκή παρουσία ετοιμοπόλεμων βαρβάρων κατά το μήκος των *limes*- επέφεραν ένα ηττοπαθές κλίμα, όπου η αγορά πάγωσε, η νομισματική οικονομία υπαναχώρησε και το εμπόριο αργοπέθαινε, περιουσίες είχαν χαθεί και το κόστος της διαβίωσης είχε εκτιναχθεί²⁵¹. Η διακυβέρνηση του Κλαυδίου, αν και έχει να παρουσιάσει πλήθος στρατιωτικών επιτυχιών, δεν κατόρθωσε να προχωρήσει σ' αναμόρφωση της οικονομίας· το νόμισμα παρέμενε ασταθές και δίχως πραγματική αξία²⁵².

²⁵⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 192.

²⁵¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 205.

²⁵² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 192.

Επί του διαδόχου του Κλαυδίου, Αυρηλιανού, μια γενική αναμόρφωση τόσο της οικονομίας επιχειρήθηκε -σε συνδυασμό με την πολεμική του προσπάθεια για επανένωση του κατακερματισμένου Κράτους²⁵³. Η αποχώρηση από τη σταθερά, για τη κοπή νομισμάτων, του *denarius* και η καταφυγή στη χρήση της υποδιαίρεσης αυτού, του *sestertius* ως σταθεράς για τον υπολογισμό της αξίας των νέων νομισμάτων προκρίθηκε ως -μόνη ανεκτή για τα δημόσια ταμεία- λύση μπροστά στο οξύ πρόβλημα της πτώχευσης του Κράτους²⁵⁴. Η διατήρηση των δίχως πραγματική αξία, "αργυρών" νομισμάτων που ήταν ήδη στη κυκλοφορία, όπως ήδη καταδείχθηκε, επίσης αποτέλεσε μια λύση ανάγκης για τον Αυρηλιανό, του οποίου το προσωπικό ενδιαφέρον για το νόμισμα πρέπει να καταφανεί²⁵⁵. Τα νέα νομίσματα, οι *antoninianus* του Αυρηλιανού, είχαν αξία μικρότερη από εκείνα του Καρακάλλα, ήταν ωστόσο κατά πολύ ανώτερα σε ποιότητα, τέχνη και περιεκτικότητα σε άργυρο από τους *antoninianus* του Γαλλιανού· παρ' όλο που και τα νέα νομίσματα δεν περιείχαν περισσότερο από 4% άργυρο²⁵⁶.

Η εισαγωγή των δύο νέων, πληθωριστικών, νομισμάτων -που πλέον, όπως προαναφέρθηκε βασίζονται στο *sestertius*- δημιούργησε μια νέα κλίμακα ισοτιμίας²⁵⁷, συνοδεύτηκε από τη κοπή χρυσών νομισμάτων, σε περιορισμένο ωστόσο αριθμό -και δίχως συνέπεια στο μέγεθος- καθώς και χάλκινων νομισμάτων, στα οποία ας τονισθεί, φιλοξενείται η αναγραφή του ονόματος του αυτοκράτορα και μόνο, δίχως τη διαμεσολάβηση ή τη συνεργασία της Συγκλήτου²⁵⁸. Η εμπιστοσύνη της αγοράς και η εμπορική ανάκαμψη, που ο αυτοκράτορας είχε θελήσει και υποσχεθεί δεν επήλθαν, τουλάχιστον άμεσα, ωστόσο δεδομένης της εμπόλεμης κατάστασης και της αδυναμίας εξεύρεσης νέων πηγών προσόδων -τουλάχιστον ως την ανάκτηση των αποκομμένων επαρχιών, ιδίως της Ανατολής- η αντίδραση του Αυρηλιανού υπήρξε ιδιαίτερα ωφέλιμη για το Κράτος²⁵⁹.

Οι νέες πρόσοδοι, μετά τις νικηφόρες εκστρατείες σε Ανατολή και Δύση, απέφεραν δημοσιονομικούς καρπούς που τέθηκαν προς όφελος των Ρωμαίων πολιτών²⁶⁰. Η διαφθορά, που ελλόχευε πίσω από την ταχύτητα άνοδο των τιμών των

²⁵³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 205.

²⁵⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 205-6.

²⁵⁵ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁵⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 192.

²⁵⁷ Εκτενέστερα για τη κλίμακα ισοτιμίας των νέων νομισμάτων του Αυρηλιανού, βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 206.

²⁵⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁵⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁶⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

σιτηρών και των υπόλοιπων τροφίμων και η δράση των *delatores* και *quadruplatores* στη πόλη της Ρώμης αντιμετωπίστηκε, ενώ με προσωπική εντολή του Αυρηλιανού κήκαν στο Φόρουμ του Τραϊανού οι καταγραφές χρεών²⁶¹. Οι παράλληλες ενέργειες στο ζήτημα της παράδοσης της τροφοδοσίας του πληθυσμού της Ρώμης υπήρξαν καταλυτικές, εφόσον η αύξηση που επέφερε στη προμήθεια σίτου από την Αίγυπτο απέδωσε επιπλέον ποσότητα ψωμιού, απ' ό,τι πρωτύτερα, στην ίδια ωστόσο τιμή, ενώ θεσμοθέτησε -σε τακτική βάση- διανομή λαδιού, ψωμιού, χοιρινού κρέατος και αλατιού, τα οποία προσφέρονταν καθημερινώς στους κατοίκους της Ρώμης· η διήγηση του *Voriscus* αναφορικά με τη δωρεάν διανομή οίνου μάλλον είναι αναληθής, ωστόσο, δεν αποκλείεται η τιμή του να μειώθηκε ως συνέπεια των έργων για την εκχέρσωση γαιών στην Ιταλία²⁶².

Η ηγεμονία του Αυρηλιανού, σηματοδοτείται επίσης από τη μεταβολή ορισμένων παραδοσιακών λειτουργιών των πολιτών -υπό τη μορφή συλλογικοτήτων- από ιδιωτικής και εθελοντικής και κρατικής και καταναγκαστικής· το παράδειγμα των συντεχνιών των φουρνάρηδων και των κρεοπωλών είναι χαρακτηριστικό²⁶³. Η ζωή των πολιτών τίθεται, σταδιακά, ολοένα και υπό στενότερη επιτήρηση, επί Αυρηλιανού, αν και ο αυτοκράτορας φαίνεται πως ενδιαφέρθηκε ειλικρινά για τη καλύτερευση της ζωής των υπηκόων του· ο εξωραϊσμός και η διάνοιξη των οχθών του Τίβερη -ενέργεια που έχει συνδεθεί με τον ανεφοδιασμό της Πόλης με σιτηρά- και η ίδρυση νέων χειμερινών λουτρών σε Ρώμη και *Lucania*, επιβεβαιώνουν τον ισχυρισμό αυτό²⁶⁴.

Η μεταρρύθμιση του νομίσματος, που ο νικηφόρος στρατηγός-αυτοκράτορας επέβαλλε παρέμεινε σε ισχύ έως και την άνοδο του Διοκλητιανού στο θρόνο και την νέα, μεγαλύτερη και ολική, δική του μεταρρύθμιση. Ο Πρόβος, τελικός διάδοχος του Αυρηλιανού, προχώρησε σε αναφυτεύσεις αμπελώνων και διεκδικήσεις καλλιεργήσιμης γης που είχε στο μεσοδιάστημα χερσωθεί, ενώ επιδίωξε να εμψυχήσει πνοή ζωής στο ακρωτηριασμένο εμπόριο και την παρακμασμένη οικονομία²⁶⁵.

²⁶¹ Victor Aurelius 35, 7· Vita Aureliani 39, 3: *idem quadruplatores ac delatores ingenti severitate persecutus est. tabulas publicas ad privatorum securitatem exuri in Foro Traiani semel iussit*. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 206.

²⁶² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 207.

²⁶³ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁶⁴ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁶⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 216-18.

γ. Νέες απειλές.

Διαρκείς οι πολεμικές αναμετρήσεις κατά τα ταραγμένα χρόνια του 3ου αιώνα μ.Χ. με εμφύλιους πολέμους, εκστρατείες στην Ανατολή και βαρβαρικές εισβολές διαδέχονται η μια την άλλη. Περαιτέρω αναφορά στις πολυάριθμες συγκρούσεις, εισβολές και αντεπιθέσεις έναντι των ποικίλων εχθρών της Ρώμης, κατά την περίοδο αυτή, δεν κρίνεται απαραίτητη· άλλωστε η πραγμάτευση τέτοιων θεμάτων αρμόζει σε μια ανάλυση στρατιωτικής Ιστορίας.

Ο ρωμαϊκός στρατός επί Γαλλιηνού, όπως έχει ήδη καταδειχθεί, εμφανίζεται ισχυρός αν και φανερά εξασθενημένος έναντι εκείνου των αρχών του 3ου αιώνα. Η απογύμνωση του από τις ισχυρές λεγεώνες του γερμανικού *limes*, οι οποίες βρίσκονται πλέον υπό την εξουσία του Ποστούμου υπηρετώντας τη γαλατική αυτοκρατορία, καθώς και του -εκλεκτού- ανατολικού βαρέως ιππικού, αιχμή του δόρατος κατά των Πάρθων και Περσών κατάφρακτων, αναγκάζει τον καλλιεργημένο αυτοκράτορα σε μια στρατηγική αναδίπλωση. Η παραίτηση του Γαλλιηνού από τις αρχικές φιλοδοξίες του για άμεση ανάκτηση των αποκομμένων μελών του Κράτους θα πρέπει να ιδωθεί, πέραν από τη πολιτικής της διάσταση, και μέσω από στρατιωτικούς όρους, όπως ήδη τονίστηκε. Θεωρείται, πως οι ήττες των Ρωμαίων και η ντροπιαστική άλωση της Αντιόχειας και πλείστων άλλων συριακών όπλων από τον Σαπώρ της Περσίας, κατά τη δεκαετία του 240 μ.Χ, ανέδειξε το στρατηγικό έλλειμμα του Κράτους στην Ανατολή -κατά παρόμοιο τρόπο που οι επακόλουθες βαρβαρικές εισβολές σχηματοποίησαν ανάλογα κενά στον αμυντικό σχεδιασμό της Βαλκανικής αλλά και των ευρωπαϊκών *limes*.

Η μαχητικότητα των έφιππων Περσών ήταν εκείνη που τσάκισε τη σιδηρά άμυνα των λεγεωνάριων στην θερμή Ανατολή· η βαρβαρική επιθετικότητα, την ίδια στιγμή, υπερφαλάγγισε τις φρουρές και τους οχυρούς σταθμούς των λεγεώνων. Το ζητούμενο, που πρώτος ο Γαλλιηνός αντιλήφθηκε, ήταν η δυνατότητα για γρήγορη αντίδραση, εκεί όπου ο κίνδυνος θα παρουσιαζόταν. Ωστόσο, τα περιορισμένα οικονομικά του Κράτους -που βρισκόταν σε εξαιρετικά δεινή θέση- και η διαρκής εμπόλεμη κατάσταση, δεν επέτρεψαν στον καλλιεργημένο αυτοκράτορα να προχωρήσει σε ριζικότερη αναμόρφωση του ρωμαϊκού αμυντικού δόγματος. Βέβαια, η ενσωμάτωση διαφόρων ιππικών *alae*, που έως τότε δεν είχαν αυτόνομη ύπαρξη,

εντός ενιαίων σωμάτων -αρχικά στη Δαλματία, σύμφωνα με τον Ζώσιμο²⁶⁶-που αποδίδεται στον Γαλλινό από τον Κεδρηνό²⁶⁷ αποτελεί μια τομή στη ρωμαϊκή στρατιωτική σκέψη, όπου η πλάστιγγα μεταξύ των δύο όπλων, του πεζικού και του ιππικού- αν και δεν έχει γείρει -σε καμία περίπτωση- υπέρ του δευτέρου, τουλάχιστον φαίνεται πως έχει μετατοπιστεί υπέρ του²⁶⁸.

Η δολοφονία του Γαλλινού εισάγει τη ρωμαϊκή Οικουμένη σε νέα περίοδο, όπου η εξουσία επανέρχεται σε άνδρες θρεμμένους από το στρατό, ακαλλιέργητους μεν αλλά αποτελεσματικούς στα πεδία των μαχών, όπως ο Κλαύδιος -ο επονομαζόμενος Γοτθικός- και ο Αυρηλιανός. Είναι σημαντικό και αξίζει να επισημανθεί, πως οι άνδρες αυτοί, οι στρατηγοί-αυτοκράτορες, δεν επιδίωξαν να ανατρέψουν τις αλλαγές που ο Γαλλινός είχε επιφέρει στο στράτευμα -πιθανότητα γιατί αναγνώρισαν τη δυναμική τους. Σε πολιτικό επίπεδο, ο διάδοχος του Γαλλινού στο θρόνο, Κλαύδιος εξακολούθησε το έργο του, με τη συγκλητική τάξη να παραμένει αποκλεισμένη από τη διοίκηση των λεγεώνων -την οποία καταλαμβάνουν άνδρες της ιππικής τάξης, προερχόμενοι συνηθέστερα από το ίδιο το στράτευμα μέσω προαγωγών. Η διατήρηση του εν τη γενέσει του ακόμη, νέου ρόλου για το ιππικό ως όπλου, λιγότερο ή περισσότερο αυτόνομο από τις λεγεώνες και τις *vexillationes* τους, από το Κλαύδιο αποτελεί μια αναγνώριση στη διορατικότητα του Γαλλινού²⁶⁹.

Γεννημένος στρατιώτης, ο Κλαύδιος έδωσε την απόλυτη προτεραιότητα στην αντιμετώπιση των άμεσων κινδύνων, την απώθηση των εισβολέων Γόθων, Αλαμανών, Ερούλων κ.α. και την καλύτερευση της αμυντικής υποδομής του ρωμαϊκού Κράτους²⁷⁰. Στο πλαίσιο αυτό, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες επιδιορθώσεις του οδικού δικτύου, που είχε επιτελούσε πρωτίστως την ανάγκη μετακίνησης των λεγεώνων από και προς τους παραμεθόριους *limes* των ευρωπαϊκών επαρχιών.

Μια καινοτομία του Κλαυδίου, που ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο στη σχέση του ρωμαϊκού Κράτους και των βαρβαρικών λαών που το απειλούν, είναι η εγκατάσταση ηττημένων βαρβάρων εντός του ρωμαϊκού εδάφους -γεγονός στο οποίο έχει ήδη γίνει

²⁶⁶ Zosimus I, 43· 40, 1-2· 52, 3-4.

²⁶⁷ Cedrenus I, σελ. 454. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 180.

²⁶⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 180-1.

²⁶⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 192.

²⁷⁰ Για τις πολεμικές αναμετρήσεις κατά την ηγεμονία του Κλαυδίου βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 187-9.

αναφορά στο προηγούμενο κεφάλαιο²⁷¹. Η στρατολόγηση βαρβάρων εντός του ρωμαϊκού στρατού και η εγκατάστασή τους ως καλλιεργητών γης σε διάφορα σημεία της Βαλκανικής γίνεται καλύτερα κατανοητή εάν αναλογιστεί κανείς τα δημογραφικά κενά που οι χρόνιες επιδημίες και ενδημικές αρρώστιες είχαν επιφέρει στους τοπικούς πληθυσμούς -δίχως προσμετρούνται τα θύματα των επιδρομών και λοιπών πολεμικών συγκρούσεων²⁷².

Τα επόμενα χρόνια και ενώ η ρωμαϊκή Οικουμένη έχει ανασυγκολληθεί χάρη στις νικηφόρες εκστρατείες του Αυρηλιανού -τελικού διαδόχου του Κλαυδίου, έπειτα από την εξαιρετικά αδύναμη διεκδίκηση του αδερφού του εκλιπόντος²⁷³- η ανάγκη για κατασκευή νέων οχυρώσεων στις έως τότε ανοχύρωτες πόλεις της αυτοκρατορίας μοιάζει επιτακτική. Η ίδια η Ρώμη, με προσωπική πρωτοβουλία και δράση του Αυρηλιανού θα λάβει έναν νέο οχυρωματικό περίβολο -πρωτοφανή για το μήκος του²⁷⁴. Γίνεται εύκολα φανερό, από τη μελέτη της εν λόγω κατασκευής, πως ο εμπνευστής του δεν υπέθετε πως θα προέκυπτε ποτέ η ανάγκη να δοθεί μια μάχη στο τείχος αυτός, εφόσον οι βάρβαροι επιδρομείς δεν διέθεταν πολιορκητικό εξοπλισμό· ο σκοπός της κατασκευής είχε αφενός προστατευτικό-απομονωτικό χαρακτήρα, όσο και συμβολικό, αφετέρου βασίζονταν στο πλεονέκτημα της ανώτερης στρατιωτικής τεχνολογία και των βλητικών μηχανών, που οι πολυάριθμοι πύργοι του φιλοξενούσαν²⁷⁵. Τα αυρηλιανά τείχη της Ρώμης, απλά στη μορφή και τη κατασκευή, εγέρθηκαν με μεγάλη ταχύτητα, δεδομένης της ορατής απειλής μιας νέας, ένοπλης, βαρβαρικής καθόδου, κυρίως με τη συνδρομή του τοπικού, αστικού πληθυσμού· γεγονός που ερμηνεύει ακριβώς αυτήν την απλότητα του σχεδιασμού ενός τοίχους οικοδομημένου από ανθρώπους άμαθους σε πολεμικά έργα²⁷⁶.

Οι νίκες του Αυρηλιανού στα πεδία των μαχών δεν μπορούσαν να θεωρηθούν δεδομένες. Η επόμενη μέρα στις επαρχίες της Ρώμης, μετά την απώθηση των εισβολέων θα πρέπει να είχε τεθεί ως ζήτημα προς επίλυση, ωστόσο δεν είναι γνωστά, παρά μόνον σε πολύ γενικές γραμμές τα όσα ο στρατηγός αυτοκράτορας έπραξε στον τομέα αυτό²⁷⁷. Η ανακατάληψη του τμήματος εκείνου του γερμανικού *limes*-του γνωστού ως *Agri Decumates*- από τον μελλοντικό αυτοκράτορα, και

²⁷¹ Για την εγκατάσταση Γότθων αιχμαλώτων πολέμου ως *coloni* στη περιοχή της Θράκης και της Μακεδονίας, βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 189-190.

²⁷² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 192.

²⁷³ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁷⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 197.

²⁷⁵ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁷⁶ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁷⁷ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 209.

συμπατριώτη του Αυρηλιανού, Πρόβο μαρτυρείται από τις πηγές²⁷⁸. Παρ' όλ' αυτά, τα εδαφικά αυτά κέρδη δεν θα μπορούσαν να λογιστούν ως μόνιμα, εφόσον η μακροπρόθεσμη διατήρηση μιας επαρχίας ή μιας γεωγραφικής έκτασης, απαιτούσαν μια μεγάλη και πολυδάπανη προσπάθεια από ρωμαϊκής πλευράς· της οποίας την πραγματική επιτυχία ή αποτυχία δύσκολα θα μπορούσα να προβλέψει κανείς²⁷⁹. Η εκ νέου κατάληψη των *Agri Decumates* από το γερμανικό φύλο των Αλαμανών δεν άργησε²⁸⁰. Παρομοίως, η ίδια προβληματική φαίνεται πως επηρέασε για την απόφαση του Αυρηλιανού να εγκαταλείψει -οριστικά- τα πέραν του Δούναβη ρωμαϊκά εδάφη, που συνιστούσαν την επαρχία της Δακίας και να μεταφέρει τον πληθυσμό και τα στρατεύματα, στην νότια όχθη του ποταμού²⁸¹.

Η κίνηση αυτή, που υπαγορεύθηκε από τους παραπάνω ήδη σχολιασμένους λόγους, όσο και από την ανάγκη πλήρωσης των δημογραφικών κενών, καθώς και των τάξεων των στρατιωτών, μειώνοντας το μήκος των *limes*, οπωσδήποτε απέδωσε περισσότερα από όσα απώλεσε στο ρωμαϊκό Κράτος²⁸². Οι δύο λεγεώνες της Δακίας πλέον θα αποτελούσαν τις λεγεώνες της νέας Δακίας, η οποία με πρωτεύουσα πλέον τη Σερδική, βρίσκονταν εμφυτευμένη σ' εδάφη των προϋπάρχουσων επαρχιών της Μοισίας, Δαρδανίας και Θράκης²⁸³.

Πέραν της Βαλκανικής, αναμορφωτικές ενέργειες πραγματοποιήθηκαν επί Αυρηλιανού και στην -προσφάτως- προσαρτημένη Ανατολή. Οι στρατιωτικές δυνάμεις των επαρχιών της Φοινίκης και της Αραβίας επαυξήθηκαν με δύο επιπλέον λεγεώνες -μια στη κάθε επαρχία- οι οποίες είχαν στελεχωθεί με βαλκάνιους στρατιώτες, από το Ιλλυρικό -όπως μαρτυρεί και ο τίτλος της μιας εκ των δύο *Illyricorum I*²⁸⁴. Ανατολικότερα, σαφές όριο μεταξύ της ρωμαϊκής και περσικής σφαίρας πολιτικής εξουσίας και επιρροής δεν είχε τεθεί· παράλληλα, η Αίγυπτος -υπό τον μελλοντικό αυτοκράτορα Πρόβο- αμύνονταν έναντι των Αφρικανών εισβολέων από τη Νουβία. Η Μεσοποταμία αποτελούσε, ανέκαθεν, τη πύλη της Μέσης -ελεγχόμενης από τη Περσία- προς την Εγγύς Ανατολή, δηλαδή τη Συρία, τη Φοινίκη και τη Παλαιστίνη -που βρισκόταν υπό τον αετό της Ρώμης. Ο διαρκής πόλεμος με τη Περσία είχε, έως τον Αυρηλιανό, λήξει αναποφάσιστα αλλά μάλλον με ρωμαϊκή

²⁷⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 209.

²⁷⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

²⁸⁰ *Vita Taciti* 3, 4: *nam limitem Transrhenanum Germani rupisse dicuntur, occupasse urbes validas, nobiles, divites et potentes*. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid*.

²⁸¹ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 209-10.

²⁸² Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

²⁸³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 210.

²⁸⁴ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

παραδοχή της ανικανότητας δημιουργίας ενός σταθερού *limes* στον Ευφράτη²⁸⁵. Η πράξη αυτή, αν και αποτελούσε μέρος των αναμορφωτικών πλάνων του Αυρηλιανού δεν ολοκληρώθηκε ποτέ.

Η όγδοη δεκαετία του 3ου αιώνα μ.Χ., ξεκινά. Ο φυσικός διάδοχος του Αυρηλιανού, ο Πρόβος τελικά καταλαμβάνει τον θρόνο και επιδίδεται σ' έναν αγώνα διατήρησης και στεγανοποίησης των κεκτημένων του προκατόχου του. Η δράση του σε πολιτικό επίπεδο, όπως και η αντίστοιχη διάσταση ενός δημογραφικού μέτρου που ο ίδιος αυτοκράτορας έλαβε, έχουν ήδη σχολιαστεί στο προηγούμενο κεφάλαιο. Το κοινωνικό και πολιτισμικό προσωπικό προφίλ του Ρωμαίου λεγεωνάριου μπορεί να μην συμπίπτει με εκείνο του 2ου αιώνα μ.Χ., πόσο μάλλον με της αυγούστειας περιόδου, ωστόσο διατηρεί τη βασική -θεμελιώδη σχέση με την *Roma aeterna*, την ιδέα της ρωμαϊκής Οικουμένης -την οποία υπερασπίζεται έναντι των βαρβάρων- και της οποίας ο ίδιος είναι μέτοχος και κοινωνός, ασχέτου φυλετικής καταγωγής -ο 3ος αιώνας γνωρίζει την επικράτηση -κατά πλειοψηφία- των Βαλκάνιων ανδρών στο στράτευμα²⁸⁶. η σταθερά αυτή όμως θα διασαλευτεί.

Οι αιτίες είναι γνωστές, πανώλη και αυξημένη θνησιμότητα σε συνδυασμό με τις διαρκείς πολεμικές συγκρούσεις, αποδεκατίζουν τον ρωμαϊκό πληθυσμό, ιδίως των ευάλωτων παραδουνάβιων επαρχιών. Η διαθεσιμότητα του βαρβαρικού, κατά κύριο λόγο γοτθικού, πληθυσμού -που στο μεταξύ έχει ηττηθεί και αιχμαλωτιστεί- φαντάζει μια κάποια λύση· οι μάχιμοι άνδρες συμπεριλαμβάνονται στη δύναμη των λεγεώνων ή άλλων βοηθητικών σωμάτων, υπό Ρωμαίους διοικητές -ενώ ένα άλλο μέρος του πληθυσμού εγκαθίσταται, όπως και επί Κλαυδίου, ως καλλιεργητές της γης, χωρίς αυτό να απαγορεύει την ταυτόχρονη στρατιωτική τους χρησιμότητα. Τα θετικά αποτελέσματα της χρησιμοποίησης Γερμανών στρατιωτών -αδιάφορων για τη ρωμαϊκή πολιτική και τις σκοπιμότητές της- έγιναν φανερά ήδη επί Πρόβου στη Βρετανία²⁸⁷. Η σημαντικότητα του παραδείγματος της Βρετανίας καταδεικνύει μια μάλλον ορθολογική χρήση ενός μη ρωμαϊκού σώματος εντός του αυτοκρατορικού πλαισίου, όπως έχει σχολιαστεί επί της πολιτικής του βάσης.

Η πρωτοφανής, ωστόσο, για τα έως τον 3ο αιώνα μ.Χ., ρωμαϊκά δεδομένα εγκατάσταση μιας συμπαγούς αλλόφυλης, βαρβαρικής, φυλετικής ομάδας εντός της αυτοκρατορίας -εν προκειμένω των Βαστάρνων επί Πρόβου- διαφέρει σε δύο

²⁸⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 210.

²⁸⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 212.

²⁸⁷ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 216.

θεμελιακά σημεία²⁸⁸. Αφενός, η δυνατότητα αφομοίωσης μιας πολυπληθούς ομάδας δεν παρουσιάζει τις ίδιες μεταβλητές όσο μιας σαφώς μικρότερης σε αριθμό και απομονωμένης από όμορους πληθυσμούς -η περίπτωση των γερμανικών μονάδων στη Βρετανία-, αφετέρου δε, η όμορη γεωγραφική ζώνη καταγωγής συνιστά μια πρώτου βαθμού συγγένεια που δύναται -υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις να οδηγήσει σε μια κοινή πορεία "Ρωμαίους" εποίκους, βαρβαρικής καταγωγής και εισβολείς πέραν του Δούναβη, εάν υπάρξει τελική σύγκλιση συμφερόντων. Η μακρά διαδικασία του εκβαρβαρισμού του ρωμαϊκού στρατού, που θα επιταχυνθεί με παρόμοιες ενέργειες στο ρου του επόμενου αιώνα, έχει μόλις ξεκινήσει²⁸⁹. Οι συνθήκες του 3ου αιώνα μ.Χ οδήγησαν τον Πρόβο, όπως και τους προκατόχους του σε τέτοιου είδους -σωτήρια προς στιγμήν- έργα, ωστόσο η πειθαρχία του στρατεύματος είχε αποκατασταθεί και οι καθημαγμένοι, λίγα χρόνια νωρίτερα *limes* έστεκαν αναδιοργανωμένοι. Παρ' όλ' αυτά, η δολοφονία του Πρόβου -282 μ.Χ-, από τους στρατιώτες του πυροδότησε μια σειρά δολοφονιών και ανακατατάξεων· έμοιαζε το παλαιό -πια- παιχνίδι των πολιτικών ανατροπών και δολοφονιών να εξακολουθεί, μόνο που οι παλαιοί φόβοι συνοδεύονταν από νέες απειλές²⁹⁰.

²⁸⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 217.

²⁸⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid*.

²⁹⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ.218-19.

IV. FLAVIUS CONSTANTINUS: Μια νέα θρησκεία σ' έναν κόσμο που αλλάζει.

α. Η άλλη Ρώμη.

Μια ακόμη αυτοκρατορική -αντικανονική- διαδοχή, αν και η δολοφονία του εν ενεργεία αυτοκράτορα είχε εξελιχθεί σε έθος ήδη από το 235 μ.Χ.²⁹¹. Ο τελικός διάδοχος του Πρόβου, μετά από δύο πολυκύμαντα χρόνια όπου αλληλοδιαδέχονται τον θρόνο ο *Carus* και οι δύο γιοί του *Numerianus* και *Carinus*, είναι ο -επίσης ιλλυρικής καταγωγής- Διόκλης. Ο νέος αυτοκράτορας, που απαρνείται το παλαιό, ταπεινό του όνομα και μεταμορφώνεται σε *Gaius Aurelius Valerius Diocletianus*, έλαβε την πορφύρα όπως ακριβώς όλοι οι προκάτοχοί -και συμπατριώτες- ωστόσο, η ηγεμονία του θα μεταμορφώσει το πολιτικό σύστημα της Ρώμης.

Το πολιτικό προηγούμενο του 3ου αιώνα μ.Χ. είχε επισημάνει μια βασική προβληματική του αυτοκρατορικού θεσμού: τη παντελή απουσία πρόβλεψης για την διαδοχή του θρόνου, που σήμαινε πως ο οποιοσδήποτε περιβαλλόταν με τη πορφύρα -συνηθέστερα από τα στρατεύματά του- μπορούσε να διεκδικήσει και να καταλάβει την απόλυτη εξουσία. Οι συχνοί, επιπλέον, πόλεμοι τόσο οι αμυντικοί, κατά των εισβολέων του Ρήνου και του Δούναβη, όσο και εκείνοι κατά των Σασσανιδών Περσών στην Ανατολή, παρείχαν την δυνατότητα στους επικεφαλής του -συμμετέχοντος- ρωμαϊκού στρατού να στραφούν, με τα ίδια αυτά στρατεύματα κατά του νόμιμου αυτοκράτορα: στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί πως ήταν -συχνά- τα ενθουσιώδη στρατεύματα, ιδίως μετά από μια νίκη, που περιέβαλλαν με τη πορφύρα τον στρατηγό του²⁹².

Η πραγματικότητα αυτή θα μπορούσε να αντιστραφεί μόνο με την προσωπική παρουσία του αυτοκράτορα στις ανά τόπους εκστρατείες, γεγονός που υποχρέωνε τον τελευταίο σε μια διαρκή κίνηση: πρόκειται για μια εξέλιξη που είχε παγιωθεί, ήδη από τα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ., λόγω των επαυξημένων κινδύνων και ταραχών τόσο κατά το μήκος των ευρωπαϊκών *limes* όσο και λόγω της αυξημένης ανησυχίας στην Ανατολή. Στο νέο αυτό πλαίσιο που αναδύεται η πόλη της Ρώμης παρουσιάζεται απομακρυσμένη από το πολιτικό γίνεσθαι του ιστορικού παρόντος, τους ζωτικούς για την άμυνα του Κράτους *limes* και τα συμφέροντα του: η ιδέα του μετακινούμενου

²⁹¹ Η χρονολογία αυτή, έτος της δολοφονίας του Αλεξάνδρου Σεβήρου, αποτελεί το συμβατικό ιστορικό ορόσημο της Κρίσης του 3ου αιώνα μ.Χ.

²⁹² Βλ. Επίσης H.M.D. Parker, *A. History of the Roman World II*, σελ. 224.

μαζί με τον ηγεμόνα κύκλου των αξιωματούχων -αντίθετα- έχει γεννηθεί²⁹³. Ο περιπλανώμενος αυτός *comitatus*, αποτελούμενος από τους συμβούλους, τους στρατιωτικούς συντρόφους και το υπόλοιπο επιτελικό προσωπικό του αυτοκράτορα θα έδρευε κανονικά στο *palatium*, το παλάτι όπου και η αυτοκρατορική αυλή, η οποία δεν θα μπορούσε -όπως ήδη έγινε φανερό- να εδρεύει στη Ρώμη, αλλά σε μια άλλη πόλη που θα βρίσκονταν σ' ασφαλώς εγγύτερη απόσταση από τους μάχιμους *limes* του Δούναβη, του Ρήνου αλλά -ει δυνατόν- και τη περσική Σασσανιδική αυτοκρατορία. Η επιλογή ως επίσημης έδρας του αυτοκράτορα της Νικομήδειας, από τον Διοκλητιανό, θα πρέπει να γίνει κατανοητή από αυτό το πρίσμα των γεωπολιτικών συμφερόντων που αυτή με την εγγύτητά της -σ' ασφαλή, ωστόσο απόσταση- τόσο προς την Ανατολή όσο και τον δανούβειο *limes*²⁹⁴.

Η ρωμαϊκή Οικουμένη μπορεί να είχε ενωθεί ξανά, μετά τις ηγεμονίες των Αυρηλιανού και Πρόβου, αλλά τα ρυθμιστικά μέτρα που εκείνοι είχαν λάβει -όπως έχουν αναλυθεί προηγουμένως- δεν θα μπορούσαν να διατηρήσουν τη τάξη επί μακρόν, ούτε και να εγγυηθούν τη σταθερότητα· η τραγική κατάληξη -δολοφονία- και των δύο αυτών αυτοκρατόρων απεδείκνυε ακριβώς την επισφαλή θέση των κρατικών θεσμών, γεγονός που μπορούσε να ανατρέξει τα έως τότε κεκτημένα επανεισάγοντας το χάος που οι στρατιωτικές ανταρσίες είχαν επιφέρει κατά τις προηγούμενες δεκαετίες²⁹⁵. Επιπροσθέτως, η πολλαπλότητα και η ένταση των εξωτερικών απειλών στα τέλη του 3ου αιώνα μ.Χ., δεν μπορούσε να καταστήσει δυνατή την πρακτική εφαρμογή της προσωπικής επέμβαση του αυτοκράτορα -ως επικεφαλής του στρατεύματος- σε κάθε σημείο του μετώπου²⁹⁶. Οι δύο αυτοί παράγοντες ώθησαν τον νέο αυτοκράτορα, Διοκλητιανό, στην απόφαση να διαμοιράσει την αυτοκρατορική εξουσία μεταξύ του ιδίου και του Μαξιμιανού, το 285 μ.Χ.²⁹⁷. Η θέση των δύο ανδρών δεν θα ήταν απολύτως εξομοιωμένη, εφόσον ο πρώτος διατήρησε -αρχικά- μόνος τον τίτλο του *Augustus*, ενώ ο δεύτερος -ένας σκληροτράχηλος άνθρωπος, επίσης Ιλλυρικής καταγωγής- αρκέστηκε σ' εκείνο του *Caesar* και ως εκ τούτου βρισκόταν υπαγόμενος στην ανώτερη θέση του Διοκλητιανού²⁹⁸. Η διαφορετική τιτλοφορία, συνεπαγόταν και διαφορετικής φύσης καθήκοντα, εφόσον η στρατιωτική κατάρτιση και ευφυΐα του Μαξιμιανού τον

²⁹³ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 225.

²⁹⁴ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 224-25.

²⁹⁵ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 224.

²⁹⁶ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 225.

²⁹⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

²⁹⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

καθιστούσε φυσικό -όπως κι έγινε στη πράξη- διοικητή των λεγεώνων της Ρώμης²⁹⁹. Η εγκάρδια σχέση μεταξύ των δύο ανδρών επισφραγίστηκε με τη τελετουργική απονομή των τίτλο *Jonius* στον Διοκλητιανό και *Herculius* στον Μαξιμιανό, όπου η πρώτη εκπορευόμενη από το λατινικό όνομα του Διός ανάγει τον αυτοκράτορα σε προστάτη του δευτέρου, που φέρει ως τίτλο παράγωγο του ονόματος του μυθικού Ηρακλή, υιού του Διός· παράλληλα η θεϊκή αυτή τιτλοφορία μεταφέρει το ευανάγνωστο στους εθνικούς Ρωμαίους μήνυμα των δύο ενεργειών -Δία και Ηρακλή, επομένως *Jonius Herculius*- όπου ο πρώτος προστάζει ενώ ο δεύτερος εκτελεί και αποκαθιστά τη τάξη³⁰⁰.

Η νέα αυτή διάρθρωση της εξουσιαστικής κορυφής απέφερε θετικά αποτελέσματα, ήδη από τα πρώτα χρόνια της εφαρμογής της. Η άμυνα των συνόρων υπήρξε αποτελεσματική, ενώ οι περιπλανώμενοι *Bagaudae* της Γαλατίας που παρενοχλούσαν την ύπαιθρο, αντιμετωπίστηκαν μ' επιτυχία, το 286 μ.Χ.· εγχείρημα το οποίο αποδίδεται εξ ολοκλήρου στο στρατηγικό νου του Μαξιμιανού³⁰¹. Ο τελευταίος μετά τη νίκη του αυτή χαιρετίζεται ως *Augustus* από τα στρατεύματά του, γεγονός το οποίο ο Διοκλητιανός αποδέχτηκε· η αναβάθμιση αυτή του Μαξιμιανού δεν φαίνεται πως επηρέασε τη πραγματική εξουσία του Διοκλητιανού, εφόσον ο ίδιος εξακολούθησε να ορίζει τη πολιτική του Κράτους³⁰². Ένα σημείο που θα πρέπει να τονιστεί είναι πως αν και οι δύο αυτοκράτορες διέθεταν τις επίσημες έδρες τους -ο Διοκλητιανός τη Νικομήδεια και ο Μαξιμιανός τα Μεδιόλανα- κανένας τους δεν απείχε από την εμπόλεμη ζώνη, αλλά οι πηγές δηλώνουν τη μετακίνησή τους -μάλιστα σ' ιδιαίτερα μακρινές από τις έδρες του περιοχές³⁰³.

Το ρωμαϊκό πολιτικό γίγνεσθαι έχει ήδη μεταβληθεί, ώστε να αναγνωρίσει την ταυτόχρονη ύπαρξη δύο αυτοκρατόρων, με ίσες -θεωρητικά- εξουσίας· ένας φιλόδοξος όμως άνθρωπος θα επιδιώξει την ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος, πυροδοτώντας την περαιτέρω εξέλιξη του³⁰⁴. Η ανατροπή της πιστής -στον αυτοκράτορα- ρωμαϊκής επαρχιακής διοίκησης στη Βρετανία, από τον Καυράσιο, το 287 μ.Χ. και η αναγκαστική -έπειτα από τη συντριπτική ήττα του ναυτικού του Μαξιμιανού³⁰⁵- αναγνώριση της ύπαρξης, ως πολιτικής οντότητας, του κράτους του

²⁹⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 225.

³⁰⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁰¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 226.

³⁰² Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁰³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 225.

³⁰⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 227-28.

³⁰⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 228.

Καυράσιου αποτέλεσαν δήλωση αποτυχίας του διοκλητιανείου συστήματος, των δύο αυτοκρατόρων³⁰⁶. Η λύση που προτάθηκε είναι γνωστή: δύο Καίσαρες θα αναλάμβαναν ως, δεύτεροι τη τάξει, συναυτοκράτορες ούτως ώστε ο κάθε Αύγουστος να διαθέτει έναν βοηθό. Η ανάληψη των νέων καθηκόντων των δύο νέων Καισάρων πραγματοποιήθηκε το 293 μ.Χ., έτος που θεωρείται γενέθλιο της Τετραρχίας, όταν ο Γαλέριος ανέλαβε νέος Καίσαρ, παρά τον Διοκλητιανό στην Νικομήδεια και ταυτόχρονα ο Κωνσταντίος, ο επονομαζόμενος Χλωρός, ανέλαβε καθήκοντα πλάι στον Μαξιμιανό στο Μιλάνο.

Η Τετραρχία, το ολοκληρωμένο αυτό μοντέλο κατάτμησης της αυτοκρατορικής εξουσίας, προέβλεπε τη δημιουργία δεσμών συγγενείας μεταξύ των μελών της, μέσω του γάμου των Καισάρων με τις κόρες των Αυγούστων, ώστε να αποφευχθεί -κατά το μέτρο του δυνατού- η μεταξύ των ιδίων εμφύλια σύρραξη³⁰⁷. Παράλληλα, η μεταβίβαση των τίτλων *Jovius* και *Herculius* των Διοκλητιανού και Μαξιμιανού, συντελέστηκε άμεσα ώστε ο Γαλέριος -ως συνεχιστής του πρώτου- έλαβε και τον τίτλο του, με τον Κωνσταντίο να λαμβάνει τον αντίστοιχο του Μαξιμιανού³⁰⁸. Με τον τρόπο αυτό το *collegium* των Τετραρχών σχηματοποιήθηκε υπό το βασικό σχήμα της -ανά πάσα στιγμή- δύο Αυγούστων και δύο Καισάρων, ανά ζεύγη των δύο, όπου οι δεύτεροι θα αναλάμβαναν το πλήρες φορτίο της διακυβέρνησης μετά την παραίτηση ή τον θάνατο των πρώτων, ενώ οι αποχωρούντες θα διατηρούν το δικαίωμα του διορισμού των νέων Καισάρων³⁰⁹. Μια ακόμη παράμετρος προστίθεται στα 305 μ.Χ. -έτος κατά το οποίο οι Διοκλητιανός και Μαξιμιανός παραιτούνται από τα αξιώματά τους-, που ορίζει ότι οι Αύγουστοι θα έχουν θητεία είκοσι ετών, εννοώντας πως με την παρέλευση του χρόνου αυτού οφείλουν να παραιτηθούν³¹⁰.

Η διαδοχή του ρωμαϊκού θρόνου με τον τρόπο αυτό είχε διασφαλιστεί για πρώτη φορά, ενώ μια άτυπη διαίρεση μεταξύ των ζωνών επιρροής και ελέγχου των Τετραρχών έχει θεσπιστεί -κυρίως μεταξύ των Αυγούστων, αλλά και μεταξύ αυτών και των Καισάρων τους³¹¹. Εκεί όπου δεν υπήρχαν ρητοί κανόνες πλέον υπάρχουν,

³⁰⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 229.

³⁰⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁰⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁰⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 229-30.

³¹⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

³¹¹ Η τετραμερής διαίρεση προέβλεπε την ανάληψη της ευθύνης και της διακυβέρνησης των Τετραρχών ανά ζεύγη -ενός Αυγούστου και ενός Καίσαρος για την Ανατολή και ενός για τη Δύση. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

ωστόσο, το ζήτημα της επιλογής της προέλευσης των προσώπων που θα διαδέχονταν τους παλαιούς Καίσαρες, επί της προαγωγής τους σε Αυγούστους, δεν είχε αποσαφηνιστεί· θα ακολουθούνταν η αρχή της κληρονομικής διαδοχής, από πατέρες σε υιούς ή θα λαμβάνονταν και νέα πρόσωπα που θα εντάσσονταν εν συνεχεία στο σχήμα³¹². Η τελική επιλογή του Διοκλητιανού για τους νέους Καίσαρες αποδεικνύει πως επιλέχθηκε ή δεύτερη πρόταση -που μοιάζει περισσότερο ως λύση ανάγκης ενώπιον του σοβαρού διλήματος επιλογής, μεταξύ Μαξέντιου και Κωνσταντίνου³¹³. Η δεύτερη Τετραρχία, βέβαια, που γεννάται μετά τις παραπάνω διευθετήσεις του εμπνευστή της, δεν επιβιώνει των καιρών αλλά θα καταρρεύσει με μεγάλη ταχύτητα οδηγώντας τη Ρώμη σ' έναν νέο κύκλο εμφυλίων πολέμων που θα οδηγήσουν στον επαναπροσδιορισμό των σταθερών του Κράτους· ενός Κράτους μεταρρυθμισμένου αλλά υπαγομένου σ' έναν αυτοκράτορα.

Η εξέλιξη αυτή θα συντελεστεί μέσα από έναν αγώνα που έμεινε γνωστός στην Ιστορία κυρίως λόγω της πνευματικής του διάστασης και τον αντίκτυπο που αυτή άφησε ως σημείο μεταλλαγή από τον κλασικό στον μεσαιωνικό και νεώτερο κόσμο. Ωστόσο, η πολιτική της διάσταση δεν θα πρέπει να παραβλέπεται, και αυτή είναι που θα σχολιαστεί. Ο φορέας της αλλαγής αυτής δεν είναι άλλος από τον Κωνσταντίνο, που αποκλήθηκε Μέγας, τον υιό του Καίσαρα και μετέπειτα Αυγούστου Κωνσταντίου. Η προβληματική -όπως προαναφέρθηκε- διαδοχή των Διοκλητιανού και Μαξιμιανού, όπου επιλέχθηκαν δύο άνθρωποι έξω από το προϋπάρχον *collegium* για να πληρώσουν τις θέσεις των Καισάρων, αντί των υιών των Κωνσταντίου και Μαξιμιανού, προξένησε την αναμενόμενη δυσaréσκεια. Ο θάνατος του Κωνσταντίου, μόλις ένα χρόνο μετά την ανάρρηση του στο αξίωμα του Αυγούστου, προκάλεσε το πρώτο ρήγμα στο σχήμα της Τετραρχίας, εφόσον ο στρατός του -παρακάμπτοντας τον νόμιμο διάδοχο του, Καίσαρα της Δύσης, Σεβήρο ανακήρυξε Αύγουστο τον υιό του Κωνσταντίνο³¹⁴. ο οποίος στο μεσοδιάστημα είχε επανέλθει στο πλευρό του πατέρα του, μετά από χρόνια απουσίας στην αυλή του Γαλερίου³¹⁵.

Ο τελικός συμβιβασμός του Κωνσταντίνου με τον Γαλέριο παρέδωσε στον Σεβήρο το αξίωμα του Αυγούστου και παράλληλα εξασφάλισε στον πρώτο την

³¹² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 238-39.

³¹³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 239.

³¹⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 240-41.

³¹⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 238.

εξουσία του Καίσαρα της Δύσης³¹⁶. Η αποκατάσταση αυτή της τετραρχικής τάξης - όπως είχε θεσπιστεί από τον Διοκλητιανό- διατήρησε τη τετραμερή διαίρεση του Κράτους, αλλά η παραγκώνιση του διαδόχου του Μαξιμιανού, του υιού του Μαξέντιου -ο οποίος δεν είχε αναλάβει καμία σημαντική εξουσιαστική θέση- προκάλεσε εξέγερση στη Ρώμη, όπου ο τελευταίος εγκαταβιούσε· σύντομα ο Σεβήρος, από τα Μεδιόλανα, κινήθηκε εναντίον του, αλλά ηττήθηκε, από το Μαξιμιανό και παραιτήθηκε των τίτλων του³¹⁷.

Η Ιταλία, όπως και η ρωμαϊκή βόρεια Αφρική, απέμειναν κτήσεις του Μαξέντιου από το 307 έως το 312 μ.Χ³¹⁸, έτος κατά το οποίο οι δυνάμεις του Κωνσταντίνου κατατρόπωσαν στη Μυλβία γέφυρα -λίγο έξω από τη Ρώμη- τις δυνάμεις του πρώτου, οδηγώντας στο θάνατο και τον ίδιο³¹⁹. Η Ρώμη υποδέχεται τον Κωνσταντίνο, ο οποίος έχει πλέον -μετά τη νίκη του επί του Μαξέντιου- αναδειχθεί απόλυτος κύριος της Δύσης· η Ανατολή, διαμοιρασμένη ακόμη ανάμεσα στους Λικίνιο και Μαξιμίνο Δάια³²⁰, δεν θα περιέλθει στον Κωνσταντίνο παρά το 324 μ.Χ. μετά τη μάχη της Χρυσούπολης³²¹. Η Οικουμένη ήταν ξανά ενωμένη -μετά από μακρούς αγώνες, εμφύλιες συρράξεις και παλινωδίες- υπό έναν και μόνο Αύγουστο, τον Κωνσταντίνο. Το διοκλητιάνειο όραμα -η Τετραρχία- είχε πτωχέψει, η δυναστεία του είχε εκλείψει -όπως και εκείνη του συναδέλφου του Μαξιμιανού- ενώ το κράτος είχε οδηγηθεί σ' ένα νέο κύκλο αιματηρών, πολυδάπανων και επουσιωδών -εν συγκρίσει με τον οικονομικό αντίκτυπό τους- εμφυλίων. Ωστόσο, οι μεταρρυθμίσεις του πρώτου δεν ακυρώθηκαν μονομιάς, ούτε και θέλησε ο τελικός διάδοχός του Κωνσταντίνος να κινηθεί ανάλογα· η διαχείριση, άλλωστε, της εξουσίας από έναν Αύγουστο ή τέσσερις δεν αποτελούσε την ουσία αλλά αντίθετα το επιστέγασμα του διοκλητιάνειου μεταρρυθμιστικού προγράμματος.

Το Κράτος, στα 325 μ.Χ., εμφανίζεται ενωμένο και δυναμικό, ωστόσο δεν είναι το ίδιο μ' εκείνο των ημερών του Αυρηλιανού, του Πρόβου ή μ' εκείνο που του οποίου ο Διοκλητιανός ανέλαβε την αρχή, στα 284 μ.Χ. Βασικός πυλώνας για το νέο αυτό Κράτος που εξακολουθούσε να ηγεμονεύει της Οικουμένης, ήταν ο αυτοκράτορας, ένα ηγεμών ανώτερος από τον λαό του -ασφαλώς- αλλά και από τον

³¹⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 241.

³¹⁷ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 243.

³¹⁸ Ειδικότερα για το ιστορικό πλαίσιο και τις στρατιωτικές εξελίξεις των ετών 307-312 μ.Χ., βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 243-252.

³¹⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 251-52.

³²⁰ Ειδικότερα για το ιστορικό πλαίσιο και τις στρατιωτικές εξελίξεις των ετών 312-324 μ.Χ., βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 253-261.

³²¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 251-52.

στρατό και τους αξιωματικούς του³²². η αρχή του αν και δεν ήταν θεϊκή, ήταν οπωσδήποτε στενά συνδεδεμένη με τον χώρο των θεών -όπως ο Διοκλητιανός κομψά υπέδειξε με την υιοθέτηση του τίτλου *Jonius*³²³. το αυγούστειο οικοδόμημα ήταν ήδη νεκρό, η Ρώμη απέκτησε *Dominus*. Τελετουργικό -πομπώδες και με ανατολίτικη χροιά- εισήχθηκε όπου οι λιγοστοί που θα μπορούσαν να έρθουν σ' επαφή με τον νέο αυτό τύπο του αυτοκρατορικού προσώπου, όφειλαν να προσπέσουν έμπροσθεν του Ηγεμόνα και να ασπαστούν την άκρη του ιματίου του -κατά την αυλική τελετή της *adoratio*³²⁴.

Παράλληλα, η ίδια η εμφάνιση του αυτοκράτορα, του Ηγεμόνα και κυρίου - πλέον- του Κράτους, άλλαξε· η πορφύρα δεν αρκούσε πια, θεωρήθηκε φτωχή και νέα ενδύματα διακοσμημένα με πολύτιμοι λίθους και με μαργαριτάρια ένδυσαν τους Αυγούστους, ενώ πολυτελέστατα -εκλεκτής ποιότητας- υποδήματα φορούσαν στα πόδια τους³²⁵. Το πιο ξεχωριστό, ωστόσο και ταυτόχρονα δηλωτικό του διαφορετικού προσανατολισμού του Κράτους ήταν η χρήση -μαρτυρούμενη από την κωνσταντίνηα περίοδο, με βεβαιότητα³²⁶- του μαργαριτοστόλιστου διαδήματος από τον Ηγεμόνα. Ταυτόχρονα, η Αυλή των Αυγούστων -αρχικά- και του Κωνσταντίνου και των διαδόχων του -εν συνεχεία- διαμορφώθηκε υπό όρους άγνωστους και ασυνήθιστους για την έως τότε ρωμαϊκή πραγματικότητα, που υπογραμμίζουν την εξ Ανατολών - κατά κύριο λόγο περσικών- εισδοχή εξουσιαστικών προτύπων³²⁷.

Νέα αξιώματα, όπως είναι αναμενόμενο δημιουργήθηκαν, προκειμένου να καλύψουν τις νέες ανάγκες και τα πόστα που η πολυσχιδής Αυλή γέννησε. Μια νέα τάξη πραγμάτων, μια δεσποτική περιβολή και επιβολή της αυτοκρατορικής εξουσίας, εδραιώνεται μέσα και γύρω από το αυτοκρατορικό *cubiculum*, που τίθεται υπό την αρχή ενός ευνούχου, του *praepositus sacri cubiculi*· ο τίτλος αυτός σκαρφάλωσε τόσο ψηλά στην ιεραρχική τάξη, ώστε να λογίζεται αναμεταξύ των ανώτατων αξιωματούχων του Κράτους³²⁸. Παράλληλα, τον προαναφερθέντα ευνούχο πλαισιώναν κατώτεροι αξιωματούχοι, που επιτελούσαν δευτερεύουσες λειτουργίες

³²² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 262.

³²³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid*.

³²⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid*.

³²⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid*.

³²⁶ Η αφορμή για την εισαγωγή αυτού του συμβόλου της αυτοκρατορικής εξουσίας -που θα παγιωθεί ταχύτατα και θ' αποτελέσει βασικό αναγνωριστικό σημείο αυτής- δόθηκε εξ αφορμής του εορτασμού των είκοσι ετών της βασιλείας του Κωνσταντίνου -*vicennalia*- το 325 μ.Χ. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid*.

³²⁷ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 262-3.

³²⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 263.

εντός της Αυλής, όπως οι τρεις *decuriones*, επικεφαλής των υπεύθυνων για τη τάξη *silentiarii*, και ο *primicerius sacri cubiculi* ο αυτοκρατορικός σταυλάρχης³²⁹.

Σε διοικητικό επίπεδο, τάσεις που ήταν πρόδηλες κατά τη προηγούμενη περίοδο, λαμβάνουν πολιτικό περιεχόμενο και θεσμική ισχύ· η διάκριση της στρατιωτικής από την πολιτική εξουσία ήταν μια από αυτές³³⁰. Ήδη στα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ., ο αυτοκράτορας Γαλλιηνός είχε μεταρρυθμίσει το σύστημα του *Principatus* στο βαθμό που αφαίρεσε -από τους συγκλητικές τάξης- επαρχιακούς διοικητές τη διοίκηση στρατιωτικών σωμάτων, την οποία και ανέλαβαν άνδρες της ιππικής τάξης· πρόκειται για τους *duces*, με τον όρο να δηλώνει τους στρατιωτικούς διοικητές³³¹. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί πως η παραπάνω μεταρρυθμιστική ενέργεια του Γαλλιηνού δεν επηρέασε παρά μόνο τις συγκλητικές επαρχίες, επιτρέποντας τη συνύπαρξη στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας στο πρόσωπο του διοικητή στις μικρότερης έκτασης αυτοκρατορικές επαρχίες³³². Η διοκλητιάνεια μεταρρύθμιση, βέβαια, προέκτεινε το μέτρο προς όλες τις κατευθύνσεις, επιβάλλοντάς το παντού πλην ελαχίστων -ιδιαίτερων- περιπτώσεων, όπου η επείγουσα ανάγκη επέβαλε το συγκερασμό των δύο εξουσιών υπό μια διοίκηση³³³.

Η παράλληλη, διαίρεση ή σμίκρυνση του μεγέθους των διοικητικών αυτών συνόλων, των επαρχιών, διασφάλισε τον Ηγεμόνα από εναντίον του κινήσεις, καθώς οι στρατιωτικές δυνάμεις που θα περιέχονταν υπό εκάστου των νέων διοικητών θα ήταν ασφαλώς μικρότερες από εκείνες της παλαιάς μια και ενιαίας επαρχίας³³⁴. Ως εκ τούτου μια απόπειρα σφετερισμού του αυτοκρατορικού θρόνου θα καθίσταντο πλέον επισφαλής³³⁵. Υπό το πρίσμα αυτό γίνεται κατανοητή η κατάτμηση των παλαιών ρωμαϊκών επαρχιών, σ' Ανατολή και Δύση, που είχε ως άμεσο αποτέλεσμα των πολλαπλασιασμό του αριθμού τους, αλλά και την υποβάθμιση της μεμονωμένης σημασίας τους³³⁶. Ας σημειωθεί εδώ πως η αλλαγή του *status* της Ιταλίας -από προνομιούχα περιοχή, καρδιά του Κράτους- με την ένταξή της στο γενικότερο επαρχιακό πολιτικό και διοικητικό πλαίσιο, συνιστά τομή στην ρωμαϊκή Ιστορία³³⁷.

³²⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³³⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 263.

³³¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³³² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³³³ Το παράδειγμα της Μαυριτανίας ή της Ισαυρίας εμπίπτει σ' αυτόν τον κανόνα, βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³³⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³³⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³³⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 263-64.

³³⁷ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 264.

Σε θεσμικό επίπεδο, θα πρέπει να επισημανθεί πως η ονομαστική -στη πραγματικότητα- εξουσία της Συγκλήτου, όσον αφορά την επιλογή των ανθρώπων που θα στελέχωναν τις διοικητικές θέσεις στις υπ' αυτήν επαρχίες, παύει και τυπικά· μόνος εντεταλμένος να ορίζει τα της επαρχιακής διοίκησης απομένει ο Ηγεμόνας³³⁸. Μόνο μια τριπλή εξαίρεση διατηρεί την παλαιά τάξη των πραγμάτων, εκείνη των επαρχιών της Ασίας, της Αχαΐας και της Αφρικής, οι επικεφαλής των οποίων -οι μόνοι που λογοδοτούν απ' ευθείας στον αυτοκράτορα και όχι στον έπαρχο του πραιτορίου- εξακολουθούν να προσφωνούνται ανθύπατοι, *proconsules*³³⁹. Για τους υπόλοιπους μια απλή υπενθύμιση της καταβολής του αξιώματός τους εισάγεται, καθώς λαμβάνουν τον τίτλο *consulares*· αντίστοιχη σχέση παρουσιάζεται και προς τους επάρχους του πραιτορίου, που τιτλοφορούνται *correctores*, ενώ ο γενικός τίτλος του *praeses*-μαζί μ' εκείνον του *perfectissimus*- αποδίδεται σ' όλους τους προερχόμενους από την ιπτική τάξη επαρχιακούς διοικητές³⁴⁰.

Η παραπάνω διάκριση, που όπως επισημάνθηκε, ίσχυε για τους τρεις μόνο διοικητές της συγκλητικής τάξης -ως προς το σώμα των επαρχιακών διοικητών- εξακολούθησε να είναι σε ισχύ και ως προς το δευτεροβάθμιο σκέλος του διοικητικού μηχανισμού των επαρχιών, που ο Διοκλητιανός εισήγαγε. Πρόκειται για ένα σύστημα ελέγχου και διοικητικής οργάνωσης δευτέρου βαθμού, που επικαλύπτει αλλά και εναρμονίζει -ως προς τη κεντρική αυτοκρατορική διοίκηση- το πλήθος εκείνο των νέων επαρχιών -που ως αποτέλεσμα της κατάτμησης που προαναφέρθηκε- γεννήθηκε. Δώδεκα νέες περιφέρειες, οι *dioceses* -ο όρος προέρχεται από την ελληνική λέξη διοίκηση- δημιουργήθηκαν, έχοντας η καθεμία επικεφαλής έναν *vicarius*, ο οποίος όντας προερχόμενος από τη συγκλητική τάξη³⁴¹ -και φέρων τον τίτλο του *perfectissimus*- ήταν ιεραρχικά κατώτερος των διοικητών των επαρχιών της Ασίας, της Αχαΐας και της Αφρικής ώστε οι τελευταίοι να μην υποχρεώνονται σε υπακοή προς αυτόν³⁴². Η πραγματικότητα αυτή, της υπαγωγής ανωτέρων -ιεραρχικά- ανδρών υπό προϊστάμενη διοικητική αρχή κατωτέρων -ως μονάδων- αξιωματούχων, που πρωτοεμφανίζεται εδώ με τους *vicarii*, θα αποτελέσει στο μέλλον μια νέα σταθερά για το ρωμαϊκό Κράτος καθώς η χρήση της θα γενικευθεί³⁴³.

³³⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 264.

³³⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁴⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁴¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁴² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁴³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

Η δευτεροβάθμια διοίκηση, όπως αναλύθηκε παραπάνω, αν και συμπεριλάμβανε την Ιταλία, η οποία είχε τεθεί σε ίση μοίρα προς τις υπόλοιπες επαρχίες -όπως τονίστηκε- εντούτοις παρουσιάζει μια ιδιομορφία, εφόσον η ιταλική *dioceses*, αν και τυπικά προεκτείνεται έως τον *limes* του Δούναβη, στη πραγματικότητα είναι διαιρεμένη διοικητικά με τις νήσους Σαρδηνία, Κορσική, Σικελία και γενικώς το νότο της χερσονήσου να αποτελούν μια διακριτή ενότητα υπαγόμενη σ' έναν ειδικό *vicarius*, που έδρευε στη Ρώμη εξ ου και ο τίτλος του *in urbe Roma*, τη στιγμή που ο *vicarius Italiae*, από την έδρα του στα Μεδιόλανα, διατηρούσε τον έλεγχο μόνο των βορείως των Απεννίνων επαρχιών³⁴⁴. Ανάλογη παρέκκλιση από την τυπική τάξη, εντός του νέου γραφειοκρατικού και διοικητικού μηχανισμού, απολάμβανε η Αίγυπτος. Εκεί παρά τη τριμερή διαίρεση της χώρας σε τρεις επαρχίες, εξακολουθούσε να διατηρείται η θέση του *praefectus* της Αιγύπτου, με διαφορετικό ωστόσο ρόλο· έπαρχος αυτός θα λειτουργούσε εφεξής ως ο ενδιαμέσος θεσμικός κρίκος μεταξύ των τριών επαρχιακών διοικητών και της προϊστάμενης αρχής του *vicarius Orientis*³⁴⁵.

Η διοκλητιάνεια Τετραχία, ωστόσο, δεν θα μπορούσε να μην προβλέψει έναν τρόπο με τον οποίο η δαιδαλώδης -πια- διοικητική πραγματικότητα των επαρχιών θα μπορούσε να εναρμονιστεί με τον αυτοκράτορα και τη δική του εξουσία, αλλά και να επιτηρηθεί· ένας τρίτος κρίκος, μια ακόμη ενδιαμέση βαθμίδα -λίγο πριν τη κορυφή- έπρεπε να προστεθεί³⁴⁶. Έγινε χρήση, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, προϋπαρχουσών τίτλων, θεσμών και προσώπων· ο διπλός διαχωρισμός του Κράτους, σε δύο Αυγούστους και δύο Καίσαρες -όπως είχε θεσπιστεί από τον Διοκλητιανό- υπέβαλε τη διπλή διαίρεση και του νέου οργάνου, οι καταλληλότεροι υποψήφιοι για το οποίο ήταν οι δύο έπαρχοι του πραιτορίου, οι έως τότε διοικητές της φρουράς των πραιτοριανών³⁴⁷.

Ήδη από τον 3ο αιώνα μ.Χ. η θέση των *praefecti praetorio* έχει αναβαθμισθεί και μεταβληθεί σταδιακά· πλέον η παρουσία τους στη Ρώμη είναι περιττή καθώς παύουν να ασκούν τη πραγματική διοίκηση της φρουράς -η οποία περιορίζεται σε ρόλο και δυναμική και απολήγει απλώς η φρουρά της πόλης της Ρώμης³⁴⁸. Αυτό που δίνεται στους δύο αυτούς άνδρες είναι, αντίθετα, η ανώτερη εξουσία επί των

³⁴⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 264-65.

³⁴⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 265.

³⁴⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁴⁷ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁴⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

επαρχιών και των *vicarii* καθώς και ηγετική θέση στη νέα οργάνωση του στρατού³⁴⁹. Ταυτόχρονα, πρέπει να σημειωθεί πως η δικαιοδοτική εξουσία δεν αποστερείται από τους έπαρχους του πραιτορίου, αν και η πραγματική της ισχύ είναι σαφώς εξασθενημένη· υπό το πρίσμα το ότι οι κατώτεροι τους *vicarii* νομοθετούν και εκδικάζουν και οι ίδιοι, ενώ οι εφέσεις προς τις αποφάσεις αυτών δεν εισακούονται από τους -κατά τη τάξη προϊσταμένους τους- *praefecti praetorio*, αλλά από τον ίδιο τον αυτοκράτορα³⁵⁰. Η σύγκλιση πολιτικών και στρατιωτικών λειτουργιών στο πρόσωπο του έπαρχου του πραιτορίου -οπωσδήποτε- αποτελεί παρατυπία, κρινόμενη επί τη βάση του γενικού κανόνα της διοικητιάνειας μεταρρύθμισης για απόλυτο διαχωρισμό των πολιτικών εξουσιών από τις στρατιωτικές³⁵¹. ωστόσο, οι εξαιρετική φύση του θεσμού των επάρχων όπως και η υποβαθμισμένη -σύμφωνα με τα παραπάνω-- πραγματική πολιτική τους λειτουργία επέτρεψαν τόσο την παράκαμψη του γενικού αυτού κανόνα, όσο και παρείχαν ένα εργαλείο ελέγχου των ανώτερων λειτουργιών του Κράτος στον αυτοκράτορα -μέσω των *vicarii* του³⁵².

Η διοικητική αυτή πραγματικότητα δεν στάθηκε ακλόνητη απέναντι στις ανακατατάξεις που ο Κωνσταντίνος επέφερε στο Κράτος, τόσο πριν όσο -κυρίως- μετά την τελική του επικράτηση. Το διοικητιάνειο σύστημα μεταμορφώθηκε αλλά δεν ακυρώθηκε επί της αρχής του· οι έπαρχοι του πραιτορίου απογυμνώθηκαν από την άσκηση στρατιωτικής εξουσίας, μεν αλλά ωστόσο απολάμβαναν εκτεταμένων δικαιοδοτικών εξουσιών -με τις αποφάσεις τους να γίνονται αποδεκτές δίχως να κρίνεται απαραίτητα η επιβεβαίωση εκ μέρους του αυτοκράτορα³⁵³. Παράλληλα, τα καθήκοντα τους εμπλουτίστηκαν με νέες αρμοδιότητες πολιτικής φύσης, όπως η επιτήρηση της προμήθειας του στρατεύματος με σιτηρά και η τροφοδοσία του, η λειτουργία του αυτοκρατορικού ταχυδρομείου, η ανέγερση νέων δημοσίων οικοδομημάτων³⁵⁴. Ιδιαίτερα, το δικαίωμα των επάρχων του πραιτορίου να επιβλέπουν τη τροφοδοσία του στρατεύματος τους κατέστησε σε θέση ισχύος έναντι των στρατιωτικών διοικητών -από τη στιγμή μάλιστα που οι πρώτοι έλεγχαν τη διαδικασία στρατολόγησης, επομένως και επάνδρωσης των στρατιωτικών σωμάτων³⁵⁵.

³⁴⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 265.*ibid*.

³⁵⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid*.

³⁵¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid*.

³⁵² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid*.

³⁵³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 266.

³⁵⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid*.

³⁵⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid*.

Η νέα αυτή διοικητική και γραφειοκρατική διάρθρωση του ρωμαϊκού Κράτους, με το ιεραρχημένο επαρχιακό σύστημα αλλά και την διαφοροποιημένη - εν συγκρίσει με το διοκλητιάνειο σύστημα- θέση των επάρχων του πραιτορίου, επέβαλε τη δημιουργία νέων αξιωμάτων προκειμένου να πληρωθούν οι ανάγκες του Κρατικού μηχανισμού και της αυτοκρατορικής αυλής. Ο Κωνσταντίνος επιβάλλει νέες ονομασίες -με βασικό συνθετικό τους την έννοια του ιερού- για τη δημόσια διοίκηση· το παλαιό αυτοκρατορικό *consilium* αποβαίνει *sacrum consistorium* ενώ οι μετέχοντες σ' αυτό αποκαλούνται πλέον *comites*³⁵⁶. Το σύνολο αυτό πλαισιώνει ένα πλήθος γραμματέων, *notarii* που λειτουργούν ταυτόχρονα -εάν χρειαστεί- και ως απεσταλμένοι του αυτοκράτορα στις επαρχίες³⁵⁷. αυτοί διατελούν υπό τον *primicerius*- καθήκοντα του οποίου συμπεριλαμβάνεται η διατήρηση του περιέχοντα τα ονόματα των ανώτερων αξιωματούχων, καταλόγου, *laterculum maius*³⁵⁸.

Οι παραπάνω λειτουργούν συμπληρωματικά -αποτελώντας παράλληλη, αλλά οπωσδήποτε προϊστάμενη αρχή- ως προς τα αυτοκρατορικά υπουργεία, *scrinia*, τα οποία από τον Κωνσταντίνο και έπειτα διατελούν υπό τον *quaestor sacri Palatii*, το αξίωμα του οποίου συστάθηκε ως συνέπεια του κενού που άφησε η απομάκρυνση του επάρχου του πραιτορίου από το αυτοκρατορικό *consistorium*³⁵⁹. του οποίου πλέον ο *quaestor sacri Palatii*, μετέχει μονίμως. Στα καθήκοντα του τελευταίου εντάσσεται η ευθύνη για την έκδοση των edίκτων του Ηγεμόνα, όπως και η διατήρηση του καταλόγου όπου διατηρούνται τα ονόματα των κατώτερων αξιωματούχων του Κράτους, *laterculum minus*³⁶⁰. Περίοπτη θέση, ωστόσο, εντός του κυβερνητικού σώματος του *consistorium* καταλάμβανε ο *magister officiorum*, νέος αξιωματούχος η θέση του οποίου δημιουργήθηκε από τον Κωνσταντίνο το 320 μ.Χ³⁶¹.

Εξέχουσα η θέση του εντός τόσο της Αυλής -της οποίας προϊσταται, λειτουργώντας ως τελετάρχης- όσο και εντός του κρατικού μηχανισμού εφόσον υπό τη δική του αρμοδιότητα ενέπιπτε η διοίκηση του σώματος των *agentes in rebus*³⁶². Διάδοχοι -κατά κάποιο τρόπο- των κατηγορημένων από τον Διοκλητιανό *frumentarii*, οι *agentes* εκτελούσαν ποικίλα καθήκοντα, μεταξύ των οποίων ήταν η επιτήρηση της μεταφοράς στρατευμάτων -διαμέσου της ιδιότητας τους ως αντιπροσώπων του

³⁵⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 266-67.

³⁵⁷ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 267.

³⁵⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*.

³⁵⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*.

³⁶⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*.

³⁶¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*.

³⁶² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 267-68.

magister- αλλά και η κατασκοπεία και συλλογή πληροφοριών προς όφελος του αυτοκράτορα³⁶³. Το σκέλος της οικονομικής διαχείρισης και του αυτοκρατορικού ταμείου, τέλος, επίσης αναμορφώθηκε. Δύο αξιωματούχοι υπό τους τίτλους *comes sacrarum largitionum* -που αφορά στον παλαιό *fiscus*- και *comes rerum privatarum* -αντίστοιχο του παλαιού *res privata*, ήτοι του προσωπικού ταμείου του αυτοκράτορα- θεσμοθετούνται επί Κωνσταντίνου· ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί πως οι προαναφερθέντες τίτλοι απαντώνται μετά την κοίμηση του αυτοκράτορα αυτού³⁶⁴. Παράλληλα, ο έπαρχος της πόλης της Ρώμης επί Κωνσταντίνου απελευθερώνεται από την κηδεμονία του *vicarius* που ο Διοκλητιανός του είχε επιβάλλει, καθώς η θέση αυτή καταργείται και οι αρμοδιότητες του μεταβαίνουν στον *vicarius in urbe*, ο οποίος είναι αντιπρόσωπος του *praefectus praetorio*³⁶⁵. Η εξέλιξη αυτή, μεταμορφώνει το αξίωμα του επάρχου της Πόλεως, του οποίου η θέση ωστόσο παραμένει εξέχουσα, καθώς το βάρος του λειτουργήματος του εναποτίθεται στο χώρο της δικαιοδοσίας· την οποία χάνει οριστικά η Σύγκλητος, ενώ ο ίδιος αποβαίνει εκπρόσωπος της Συγκλήτου, υπό τους όρους που ο έπαρχος του πραιτορίου ενέχει τη θέση του αντιπροσώπου του αυτοκράτορα³⁶⁶.

Η αυτοκρατορία μεταμορφώνεται, με συνέπεια τα παλαιά αξιώματα της περιόδου του *Principatus* -πολλά εκ των οποίων έχουν τις ρίζες τους στη ρεπουμπλικανική περίοδο- να παύει, ή να μην εμφανίζονται ελκυστικά -καθώς δεν έχουν ουσιαστικό περιεχόμενο πια- για τους άνδρες τις ανώτερης τάξης, μ' αποτέλεσμα ο αυτοκράτορας να χάνει το ενδιαφέρον του γι' αυτά και να τα παραδίδει εύκολα -ως ζητήματα προς διευθέτηση- στη Σύγκλητο³⁶⁷. στον κυκεώνα αυτό των παλαιών και νέων αξιωμάτων, ο Κωνσταντίνος αναβιώνει τον τίτλο του *patricius* και τον καθιστά προνομιακό -προσωπικό και μη κληροδοτούμενο. Ο νέος αυτός τίτλος, ωστόσο, δεν μοιράζεται τίποτε παρά το όνομα κοινό με τους πάλαι ποτέ κατόχους του³⁶⁸. Το Κράτος το 337 μ.Χ., έχει αλλάξει όψη. Διαρθρωμένο στον υπέρτατο βαθμό, διαθέτει μια λεπτομερειακή γραφειοκρατία, αλλά έχει μετατραπεί σε μια σκληρή και άτεγκτη απρόσωπη μηχανή, μεταβάλλοντας παλαιές εθελούσιες κινήσεις

³⁶³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 268.

³⁶⁴ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁶⁵ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁶⁶ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁶⁷ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 269.

³⁶⁸ Zosimus II, 40, 2. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

των πολιτών του -όπως τη χορηγία των αγώνων του Αμφιθεάτρου- σε λειτούργημα κατ' αναγκασμό, σε βαρύτατα *munera*³⁶⁹.

³⁶⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 269.

β. Διαμάχη και σταθερότητα.

Η Ρώμη στα τέλη του 3ου αιώνα μ.Χ., βρίσκεται στο κατώφλι μιας νέας περιόδου. Πολιτισμικά οι παλαιές δοξασίες, με τη πανσπερμία των θεών και των λατρευτικών παραδόσεων, αν και φαινομενικά εξακολουθούν να κυριαρχούν εν τούτοις ατονούν. Οι ανάγκες των ανθρώπων, η δύσκολη καθημερινή πραγματικότητα αλλά προπάντων η εσωτερική θέληση τους για κάτι το νέο, για μια ένωση προσωπική και ταυτόχρονα υπερβατική με το χώρο του θείου, που θα εκφεύγει της έως τότε παραδεδομένης ως μόνης αλήθειας, του ελληνορωμαϊκού -αλλά και των τοπικών- λατρευτικών παραδόσεων³⁷⁰.

Η τάση αυτή πρόσβλεπε, διαμέσου ασφαλώς και της φιλοσοφικής σκέψης, στη συνδιαλλαγή με τον Ένα θεό -ο οποίος, ωστόσο, στα πλαίσια του παγανιστικού κόσμου, δεν αποτελεί τον Ένα χριστιανικό Θεό, αλλά μάλλον την αρχική πηγή, από την οποία οι πολυσχιδείς θεοί και θεές σχηματοποιήθηκαν³⁷¹. Ο ύψιστος αυτός θεός και η δική του προσμονή, ή και αναζήτηση γίνονται έκδηλες στη ρωμαϊκή σκέψη από τα μέσα 3ου αιώνα μ.Χ., για να λάβουν έκφραση στο δημόσιο λόγο επί Αυρηλιανού, όταν το όνομα του *Sol Invictus*, του ανίκητου Ηλίου γίνεται η συνεκτική ουσία που θα συγκολλήσει, σ' ιδεολογικό επίπεδο την ρωμαϊκή Οικουμένη³⁷².

Ταυτόχρονα, με την εσωτερική αυτή κίνηση, οι ανατολικές λατρείες εισβάλλουν στη Ρώμη. Αυτές οι προσωπικές, αποκαλυπτικές λατρείες προϋπήρχαν εντός της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας - όπως ο Μιθραϊσμός³⁷³- ωστόσο, μια νεώτερη διδασκαλία από τη Περσία, ο Μανιχαϊσμός, θα ασκήσει επικίνδυνη επιρροή και θα καταδικαστεί από τον Διοκλητιανό³⁷⁴. Τα λειτουργικά βιβλία της νέας αυτής πίστης παραδόθηκαν στη φωτιά· η αντιπάθεια του μεταρρυθμιστή αυτοκράτορα προς οτιδήποτε νέο -στη θρησκευτική σφαίρα- είναι δεδομένη, καθώς για τον ίδιο η παλαιά

³⁷⁰ Ειδικότερα για τις λατρευτικές παραδόσεις και τις μεταβαλλόμενες αντιλήψεις περί θείου κατά τον 3ο αιώνα μ.Χ. βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ.129-138· C. G. Starr, *A Study in Survival*, σελ.134-139· D. Potter, *The Roman Empire at bay*, σελ.173-184· 196-213. Επίσης, ειδικότερα για τις φιλοσοφικές σχολές και τα πνευματικά ρεύματα της ελληνικής και λατινικές σκέψης βλ. P. Brown, *Power and Persuasion in Late Antiquity. Towards a Christian Empire*, Madison 1992 και A. Cameron, *Education and Literary Culture*, in *The Cambridge Ancient History*, 13, 1998. Για τις νέες λατρείες και τη δυναμική τους κατά τα τέλη του 3ου-αρχές 4ου αιώνα μ.Χ. βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 291-304· D. Potter, *op. cit.*, σελ. 301-332.

³⁷¹ Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁷² Βλ. H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁷³ Ειδικότερα για τη λατρεία του Μίθρα και τη σύνδεση της με τη λατρεία του *Sol Invictus*, βλ. R. Beck, *The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire Mysteries of the Unconquered Sun*, Oxford 2006.

³⁷⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 235.

πολυθεϊστική τάξη των πραγμάτων έπρεπε να αποκατασταθεί³⁷⁵. Ο μεγάλος διωγμός του Χριστιανισμού, που έγινε επί των ημερών του δεν μπορεί να ειπωθεί παρά ως ένα από τα μέτρα που έλαβα προκειμένου να πετύχει τον σκοπό του· η περαιτέρω πραγμάτευση του διωγμού των Χριστιανών από τον Διοκλητιανό, ωστόσο, θα αντιστοιχούσε σε μια ιδιαίτερη μελέτη των θρησκευτικών εξελίξεων του 4ου αιώνα μ.Χ.³⁷⁶. Η πολιτική Ιστορία κατέδειξε τη δυναμική του Χριστιανισμού και ο Κωνσταντίνος με την επιλογή του να τερματίσει τους διωγμούς και να εισαγάγει την αρχή της ανεκτικότητας -και στη λατρεία του Χριστού- τόσο με τις εγκυκλίους του προς τους αξιωματούχους του τμήματος της αυτοκρατορίας που τότε ήλεγχε -σε πρώτο μέρος- όσο και από κοινού με τον Λικίνιο -εν συνεχεία- με το γνωστό διάταγμα των Μεδιολάνων- διαμόρφωσε τις εξελίξεις στον τομέα αυτό³⁷⁷.

Σε κοινωνικό επίπεδο η ρωμαϊκή Οικουμένη, μετά από μια μακρά περίοδο εσωτερικών ταραχών, βαρβαρικών επιδρομών αλλά και ηγεμονιών που κατασπατάλησαν τον πλούτο της, εμφανίζεται καταβεβλημένη. Η οικονομία, στηριγμένη σ' ένα πληθωριστικό -κατ' επίφαση- αργυρό νόμισμα, δεν μπόρεσε να αναπνεύσει, παρά τις προσπάθειες του Αυρηλιανού³⁷⁸, ενώ η διοκλητιάνεια μεταρρύθμιση του νομίσματος -με την εισαγωγή ενός νέου, καθαρού, αργυρού και χρυσού νομίσματος- δεν απέτρεψε την εκ νέου εκτίναξη των τιμών στα είδη διατροφής, γεγονός που οδήγησε τον Διοκλητιανό στην έκδοση του περίφημου διατάγματος τους για τις ανώτερες τιμές· η αποτυχία του μέτρου ήταν καταφανής, ενώ ο εμπορικός κόσμος δεν έδειξε εμπιστοσύνη ούτε στο μεταρρυθμισμένο νόμισμα³⁷⁹. Η ανάγκη για λήψη νέων, εξαιρετικών μέτρων -που ωστόσο πολύ γρήγορα αποτέλεσαν τη νόρμα για το μέλλον- κρίθηκε απαραίτητα για τα συμφέροντα του Κράτους, τα οποία τείνανε να υποσκελίζουν εκείνα των κατά τόπους κοινοτήτων, πόσο μάλλον του Ρωμαίου πολίτη³⁸⁰.

Η εξαγωγή εργασίας από του πολίτες ήταν μια παραδεδομένη τακτική του ρωμαϊκού κράτους ήδη από την εποχή του *Principatus*, ωστόσο ο έκτατος και μη υποχρεωτικός της χαρακτήρας δεν υποσκέλιζε τις ατομικές ελευθερίες των πολιτών· αντίθετα, η συστηματοποίηση της υποχρεωτικής παροχής υπηρεσιών προς το Κράτος

³⁷⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 235.

³⁷⁶ Ενδεικτικά για το διοκλητιάνειο διωγμό βλ. D. Potter, *The Roman Empire at bay*, σελ. 337-340.

³⁷⁷ Ειδικότερα για τις νέες σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, επί Κωνσταντίνου, βλ. D. Potter, *op. cit.*, σελ. 402-439 και H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 253.

³⁷⁸ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 278.

³⁷⁹ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, 278-79.

³⁸⁰ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 253.

γίνεται, επί Δεσποτείας, βασικός πυλώνα τόσο για τη λειτουργία της αυτοκρατορίας, όσο για την κοινωνική οργάνωση³⁸¹. Οι συνέπειες της εξέλιξης αυτής στη ζωή των πολιτών υπήρξαν άμεσες όσο και δυσάρεστες, στο βαθμό που οι αυξημένες ανάγκες του κρατικού μηχανισμού -σημείο στο οποίο θα γίνει εκτενέστερη αναφορά- επέβαλαν σε όλες ανεξαιρέτως τις τάξεις -στις οποίες είχε υποχρεωτικά διαμοιραστεί ο πληθυσμός- δυσανάλογα βάρη³⁸².

Η τραγικότητα της -άλλοτε ευδαίμων- πραγματικότητας για τους *decuriones*, τα μέλη δηλαδή των τοπικών βουλών είναι έκδηλη. Οι πρώτοι, σύμφωνα με τις επιταγές του διοκλητιανείου, αλλά και κωνσταντίνειο -λίγο αργότερα- συστήματος, όφειλαν να καταβάλλουν μεγάλο μέρος από τις περιουσίες τους σε δημόσια -τέως εθελοντικά και νυν υποχρεωτικά- λειτουργήματα³⁸³. Η αρχή της υποχρεωτικότητας, όπως και της ισόβιας ενασχόλησης -επομένως και παροχής άμισθης υπηρεσίας προς το Κράτος- του κάθε πολίτη με το επάγγελμα του, που και αυτό πλέον έγινε -χάρη στην αυτοκρατορική πρόβλεψη- κληρονομούμενο, επεκτάθηκε σ' όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής³⁸⁴. Οι ναυτικοί, οι έμποροι, που υποχρεούνται με το νέο σύστημα σε διάφορες εξυπηρετήσεις όπως η μεταφορά του σίτου προς τη Ρώμη, οι φουρνάρηδες, οι γεωργοί ακόμη και οι *decuriones*, εμπίπτουν στη μια και αυτή διάταξη και οφείλουν απόλυτη υπακοή και εναρμόνιση προς την αυτοκρατορική αρχή³⁸⁵.

Η σύνδεση του ατόμου μ' ένα συγκεκριμένο επάγγελμα ή μ' ένα τόπο, αν και δύναται να αναδειχθεί -υπό το πρίσμα ασφαλώς μια προδρομικής μορφής- αποτελεί μια ακόμη καινοτομία του *Dominatus*³⁸⁶. Στα τέλη της ηγεμονίας του Κωνσταντίνου η διαφαινόμενη εξέλιξη έχει ήδη συντελεσθεί, εφόσον αναφέρεται ρητά πως οι υιοί τόσο των ενεργεία, όσο και των βετεράνων του στρατού όφειλαν να καταταγούν στις λεγεώνες· ο νόμος παρέχει τη πρόβλεψη πως εάν, λόγω της φυσικής τους κατάστασης, δεν μπορούν οι υιοί ν' ακολουθήσουν τη πατρική σταδιοδρομία, τότε θα εντάσσονταν στις τοπικές *curiae*, αποβαίνοντας *decuriones* και επομένως θα επωμίζονταν τις ευθύνες και τις υποχρεώσεις του αξιώματος αυτού - μ' αποτέλεσμα

³⁸¹ Βλ. H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ.286 και C. G. Starr, *A Study in Survival*, σελ. 158.

³⁸² Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 286-87.

³⁸³ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 288.

³⁸⁴ Βλ. H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 287.

³⁸⁵ Βλ. M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 441, 548.

³⁸⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

το Κράτος να διασφαλίζονταν³⁸⁷. Παράλληλα, είναι με βεβαιότητα αποδεδειγμένη η δια βίου ένωση των *coloni*, καλλιεργητών της γης, με την ίδια τη γη στην οποία ζούσαν και εργάζονταν από τα τέλη της ηγεμονίας του Κωνσταντίνου³⁸⁸. η νομοθετική ρύθμιση που επισφράγισε την τύχη των ανθρώπων αυτών επέφερε τη συνολική υποχώρηση των δικαιωμάτων τους, ως ελεύθερων αγροτών, τα οποία παρόλο που υποσκελίζονταν και καταπατούνταν και κατά το παρελθόν, εντός του νέου συστήματος γενικότερης καταπίεσης της προσωπικής ελευθερίας, έτειναν να εξαφανιστούν³⁸⁹. Η εκποίηση της περιουσίας ενός *colonus* -την οποία ελεύθερα μπορούσε ο ίδιος κατέχει- όπως και η λύση του γάμου του, θα έπρεπε να εγκριθούν από το κύριο του -τον ιδιοκτήτη της γης που καλλιεργούσε- για να πραγματοποιηθούν, ειδάλλως θεωρούνταν άκυρα³⁹⁰.

Η καλλιεργήσιμη γη, όσο και η εργασία που απαιτούνταν για να είναι παραγωγική, αποτέλεσαν βασικές ιδέες στη διοικητιάνεια όσο και τη επίγονο της, κωνσταντίνεια μεταρρύθμιση του ρωμαϊκού δημοσιονομικού μηχανισμού. Ο Διοκλητιανός, μέσα από τα αποκαϊδια του παλαιού φορολογικού συστήματος του *Principatus* -που είχε αποδεχθεί ανεπαρκέστατο, καταρχάς, και κατέρρευσε εξαιτίας ενός συνδυασμού υπερβολικών δαπανών, επιδημιών που αποδεκάτισαν τον πληθυσμό και της διαρκούς αιμορραγίας που προκαλούσαν οι συχνότατοι εμφύλιοι πόλεμοι και οι βαρβαρικές επιδρομές- εισήγαγε δύο νέους όρους ενώ έδωσε νέο περιεχόμενο σε παλαιούς³⁹¹. Η εδαφική επικράτεια της αυτοκρατορίας διαμοιράστηκε -μέσω ενός συγκεντρωτικού, αλλά περίπλοκου συστήματος- σε θεωρητικά ίσες μονάδες *iuga* και *capita*, όπου η πρώτη αντιστοιχούσε στη πραγματική αξία της περιουσίας ενός τόπου, ενώ η δεύτερη στην γη και την παραγωγή εργασία που ασκούνταν σ' αυτή τη γη -αν και γρήγορα θεωρήθηκε πως αναφέρεται, λόγω του συσχετισμού με την εργασία, και στους ανθρώπους που την ασκούσαν³⁹².

Ένα -ομολογουμένως εξεζητημένο- σύστημα από υπολογισμούς, επί τη βάση διαφόρων παραμέτρων, όπως η ποιότητα του εδάφους, το είδος της καλλιέργειας και η ύπαρξη ελαιώνων ή αμπελώνων, που καθόριζαν το ύψος του απαιτούμενου φόρου - ο οποίος μπορούσε να καταβάλλεται και σε είδος, πιθανότητα ως συνέπεια της

³⁸⁷ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 287.

³⁸⁸ Βλ. A. Cameron, *Η ύστερη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία (284 – 430 μ.Χ.)*, Αθήνα 2000, σελ. 82-83· I.E. Τζαμτζής, *Libertas*, σελ. 135-136, και M. Humbert, *Θεσμοί της Αρχαιότητας*, σελ. 471, 549 επ.

³⁸⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 289-90.

³⁹⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 290.

³⁹¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 281-82.

³⁹² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 283.

έλλειψης νομίσματος μετά από πολλές δεκαετίες βαθιάς οικονομικής κρίσης³⁹³. Η οικονομική αυτή κρίση -αποτέλεσμα μιας ποικιλίας παραγόντων, με διαφορετικά μεταξύ τους αίτια- όπως προαναφέρθηκε, κατέστησε αναγκαία την ολική αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος της Ρώμης. Ο προϋπολογισμός του Κράτους δεν ήταν ποτέ του εξαιρετικά ισορροπημένος, το αντίθετο μάλιστα. Ως εκ τούτου οι αυτοκράτορες του *Principatus* προέβαιναν σε έκτατες εισφορές, μέσω επισήμων *indictio*, που ονομαζόταν *annona*³⁹⁴. ο Διοκλητιανός παρέλαβε αυτή τη βάση, για μια έκτακτη εισφορά και τη μετέτρεψε σε πάγια³⁹⁵.

Το νέο σύστημα, η θέσπιση του οποίου αποτελεί σταθμό στην εξελικτική πορεία του ρωμαϊκού Κράτους, απέκτησε παράλληλα με τη φορολογική και πρακτική αξία, εφόσον η ίνδικτος του αυτοκράτορα, που εξήγγειλε την ανά πέντε -αρχικά- και δεκαπέντε -στη συνέχεια- επαναξιολόγηση της συνολικής περιουσίας της ρωμαϊκής Οικουμένης³⁹⁶ διευκόλυνε τη καταμέτρηση των χρόνων ηγεμονίας και γενικότερα τη τήρηση και χρονολόγηση των αρχείων³⁹⁷. Η ίνδικτος ωστόσο, που όριζε την αξία ενός αγροτεμαχίου, μέσω της μέτρησης που διεξαγόταν ανά πέντε ή δεκαπέντε χρόνια και όριζε ένα ποσό φόρου, δεν θα ανανεώνονταν μέχρι την πλήρωση του χρονικού περιθωρίου. Το γεγονός αυτό έθετε στον καλλιεργητή δυσανάλογο βάρος στη περίπτωση που η γη του, ενώ είχε καταμετρηθεί για υψηλότερη παραγωγή, στη τελευταία μέτρηση, στο μεσοδιάστημα έχασε τη παραγωγικότητα της³⁹⁸.

Η γενική ανέχεια πλήττει κατά τα τέλη του 3ου και τον 4ο αιώνα μ.Χ., μεγάλα τμήματα του πληθυσμού σε διάφορες επαρχίες του Κράτους³⁹⁹. Η συγκέντρωση των αξιωμάτων και των πηγών πλούτου στα χέρια της αυτοκρατορικής εξουσίας και αυλής, με την όλο και εντεινόμενη αδιαφορία για τους επαρχιακούς πληθυσμούς, αρκεί αυτοί να καταβάλλουν το απαιτούμενο ποσό -σε είδος ή χρήμα- στο αυτοκρατορικό ταμείο⁴⁰⁰. Όσον αφορά τη χρηματική οικονομία, έχει ήδη σχολιαστεί πως η νομισματική μεταρρύθμιση του Διοκλητιανού απέτυχε· αντίθετα, εκείνη του Κωνσταντίνου απέδωσε καρπούς, ώστε έθεσε τα θεμέλια για μια οικονομική -υγιή-

³⁹³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 283-84.

³⁹⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 283.

³⁹⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁹⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁹⁷ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

³⁹⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 284-85.

³⁹⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 280-81.

⁴⁰⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 281.

αναγέννηση του εμπορίου και της κινητικότητας του κεφαλαίου σ' ολόκληρη στην Οικουμένη⁴⁰¹.

Η επιλογή ενός χρυσού νομίσματος -κατά λίγο μόνο ελαφρύτερου του παλαιού *aureus*- του *solidus* αποδείχθηκε σοφή, καθώς κατέστησε δυνατή τη κοπή περισσότερων νομισμάτων -εφόσον εξοικονομήθηκε πολύτιμο μέταλλο, δεδομένου του μικρότερου βάρους του νέου χρυσού νομίσματος⁴⁰²- αφετέρου δε χάρη στην ήδη επί Διοκλητιανού, νέα διάρθρωση των νομισματοκοπειών του Κράτους, τα οποία περιορίζονται αριθμητικά και πλέον κόβουν τον ίδιο τύπο νομίσματος με τις τοπικές κοπές ελάσσονος σημασίας νομισμάτων- να καταργούνται⁴⁰³. Η πρακτικότητα του νέου σχεδιασμού είναι οφθαλμοφανής, όπως επίσης και η στρατηγική ανάγκη που επέβαλλε την απαρέγκλιτη τήρηση της -η τελευταία γίνεται φανερή από τη παρουσία νομισματοκοπειών σε περιοχές όπου είναι γνωστή η στάθμευση στρατευμάτων, των οποίων ο μισθός έπρεπε να καταβληθεί σε χρήμα, ενώ είναι έκδηλη η ανυπαρξία τους σε απόλεμες επαρχίες όπως η Ισπανία⁴⁰⁴.

Ο Κωνσταντίνος θα πραγματοποιήσει εκείνο που δεν είχε προλάβει να ολοκληρώσει ο Γαλέριος, δηλαδή να τροποποιήσει το διοκλητιάνειο σύστημα φορολόγησης ώστε να συμπεριλαμβάνει τους κατοίκους των πόλεων -και οι οποίοι δεν διέθεταν πραγματική περιουσία- ώστε να αυξήσει τη φορολογητέα βάση, όπως επίσης και να πλήξει το ανώτερο -επί Διοκλητιανού- καθεστώς της πόλης της Ρώμης⁴⁰⁵. Η Ιταλία είχε ήδη τεθεί υπό τον τελευταίο εντός του συστήματος τόσο των επαρχιών - όπως έχει καταδειχθεί ήδη- όσο και υπό το ίδιο φορολογικό καθεστώς με την υπόλοιπη αυτοκρατορία· πιο συγκεκριμένα είχε καταταμηθεί σε δύο ζώνες, τη βόρεια ή *Italia annonaria*, που όφειλε να καταβάλλει την *annona* και τη νότια ζώνη ή *Italia suburbicaria* η οποία είχε την υποχρέωση να τροφοδοτεί την Πόλη της Ρώμης με διάφορα είδη διαβίωσης⁴⁰⁶.

⁴⁰¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 281.

⁴⁰² Για την ισοτιμία μεταξύ του κωνσταντινείου *solidus* και του παλαιότερου διοκλητιανείου νομίσματος βλ. P. Brown, *Ο Κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας, 150-750 μ.Χ.*, Αθήνα 1998, σελ. 32 και εικ. 16, επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 279.

⁴⁰³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 280.

⁴⁰⁴ Η μη ύπαρξη νομισματοκοπείων στη Βρετανία, η οποία διέθετε ισχυρή φρουρά, ακόμη και κατά την περίοδο αυτή, ίσως θα πρέπει να ιδωθεί υπό το πρίσμα της τιμωρίας -ας επιτραπεί- της επαρχίας για την υποστήριξη που παρείχε σε επίδοξους σφετεριστές του θρόνου κατά το παρελθόν· μια ακόμη υπόθεση, υπαγορεύει την υπερτίμηση στους παράγοντες, και την μικρή εμπορική κίνηση του νησιού. Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

⁴⁰⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 285.

⁴⁰⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 284.

Ο τελικός διάδοχος του Διοκλητιανού και πρώτος εν Χριστώ αυτοκράτορας της ρωμαϊκής Οικουμένης, Κωνσταντίνος, επέβαλλε νέους φόρους προκειμένου να καλύψει τα δημοσιονομικά κενά που ο επαυξημένος αριθμητικά -αλλά και αξιωματικά- στρατός και η δαιδαλώδης δημόσια διοίκηση προκάλεσαν· ένα λεπτομερειακό σύστημα προέβλεπε το ποσό φόρου που θα κατέβαλαν οι συγκλητικοί -αρχικά της Ρώμης, κατόπιν και της Νέας Ρώμης ή Κωνσταντινούπολης- ενώ ο *auri lustralis collatio* υπήρξε ο πρώτος φόρος που επιβλήθηκε στους εμπόρους. Παρομοίως, καμία δημόσια επαγγελματική δραστηριότητα, ούτε ακόμη και αυτή των πλέον ταπεινών και κατακριτέων ομάδων, δεν απέμεινε δίχως να φορολογηθεί και να ενταχθεί εντός του νέου συγκεντρωτικού Κράτους του *Dominus*⁴⁰⁷.

⁴⁰⁷ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 285-86.

γ. Άμυνα σε βάθος.

Η αυτοκαταστροφική πορεία της Ρώμης κατά τον 3ο αιώνα μ.Χ., δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστο το στράτευμά της: οι επιδημίες και πανδημίες πανώλης, οι βαρβαρικές επιδρομές που ερήμωναν τις συνοριακές -και όχι μόνο- επαρχίες και οι απώλειες μάχιμων ανδρών στα πολυάριθμα πεδία των πολεμικών συγκρούσεων εκμηδένισαν τον άλλοτε πανίσχυρο *exercitus Romanus*⁴⁰⁸. Όταν, μετά από σαράντα περίπου χρόνια εμφυλίων συρράξεων και μεταρρυθμιστικών ενεργειών, ο Κωνσταντίνος πεθαίνει, το 337 μ.Χ., οι στρατιωτικές δυνάμεις του Κράτους διαφέρουν κατά πολύ από εκείνες των προηγούμενων αιώνων της αυτοκρατορίας.

Το αυγούστειο σύστημα, με τις επαρχιακές διοικήσεις, στις οποίες υπάγονταν οι στρατιωτικές δυνάμεις των επαρχιών και η επιθυμία μιας επί του *limes* άμυνας κατά των εχθρών είχε πλέον εγκαταλειφθεί οριστικά. Η εξέλιξη αυτή, ωστόσο, δεν συντελέστηκε εν μια νυκτί, καθώς τα ελαττώματα του προηγούμενου συστήματος ήταν ορατά ήδη από τα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ., όταν ο αυτοκράτορας Γαλλιηνός - πρώτος- διαχώρισε αμετάκλητα τη στρατιωτική από τη πολιτική διοίκηση, αποστερώντας άνδρες αμέτοχους της πολεμικής τέχνης- του δικαιώματος να διοικούν τις στρατιωτικές δυνάμεις του Κράτους⁴⁰⁹. Παράλληλα, ο ίδιος αυτοκράτορας αναγνώρισε την ανάγκη δημιουργίας μιας ευέλικτης δύναμης κρούσης, που θα μπορούσε να αναχαιτίσει την οποιαδήποτε εχθρική επιβουλή, εντός του αυτοκρατορικού εδάφους.

Η δύναμη αυτή -όπως ο Γαλλιηνός και οι διάδοχοι του κατάλαβαν διαμέσου της περσικής εμπειρίας- θα έπρεπε να έχει το πλεονέκτημα στη κίνηση, επομένως όφειλε να εκμεταλλευθεί την ενέργεια του ίππου· που είχε υποτιμηθεί από την έως τότε ρωμαϊκή στρατιωτική θεώρηση, εφόσον το ιππικό εκτελούσε μόνον δευτερεύουσες αποστολές εντός του συστήματος των λεγεώνων⁴¹⁰. Ο Αυρηλιανός εξακολούθησε στην ίδια κατεύθυνση, διατηρώντας την επαυξημένη ιππική δύναμη που ο Γαλλιηνός είχε εισάγει στο ρωμαϊκό στρατό, την οποία μάλιστα διαχώρισε σε τακτικό -αν όχι και διοικητικό- επίπεδο από το πεζικό⁴¹¹. Επιπρόσθετα, οι δύο αυτοί αυτοκράτορες του 3ου αιώνα μ.Χ., όσο και ο Διοκλητιανός είχαν κατανοήσει πως μια από τις -κύριες- αιτίες της αποσταθεροποίησης των ημερών τους ήταν προβληματική

⁴⁰⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 269.

⁴⁰⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 270.

⁴¹⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

⁴¹¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

της ανυπαρξίας στρατηγικών εφεδρειών του στρατεύματος⁴¹².

Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Διοκλητιανού περιελάμβανε καταρχάς ένα πρόγραμμα κατάτμησης των επαρχιών και αύξησης των στρατιωτικών μονάδων της μεθορίου· στην εκτέλεση αυτού του προγράμματος ο αυτοκράτορας ακολούθησε την παραδεδομένη τακτική της τοποθέτησης δύο -ποτέ περισσότερων- λεγεώνων ανά επαρχία⁴¹³. Η αριθμητική ισχύς των νέων αυτών λεγεώνων δεν θα πρέπει να υπολογίζεται με βάση τα προγενέστερα δεδομένα, αλλά μάλλον θα πρέπει να ήταν σαφώς μικρότερη -ίσως των χιλίων ανδρών εκάστη, αντί των έξι χιλιάδων του *Principatus*⁴¹⁴. Η λεπτομερειακή καταγραφή και στοιχειοθέτηση των διαθέσιμων στρατιωτικών δυνάμεων, κατά το διοκλητιάνειο σύστημα, επέτρεψε την συλλογή από τις -επαυξημένες- μεθοριακές δυνάμεις των κατάλληλων αποσπασμάτων που θα απάρτιζαν τον στρατό εκστρατείας, εάν κρινόταν απαραίτητο⁴¹⁵.

Οι παραπάνω διευθετήσεις -θα πρέπει να σημειωθεί- γίνονται καλύτερα κατανοητές υπό το φάσμα του εκτεταμένου αμυντικού σχεδιασμού της Ρώμης των τελών του 3ου-αρχών 4ου αιώνα μ.Χ., όπου νέες οχυρώσεις εγείρονται και καταβάλλεται εκ μέρους του Διοκλητιανού και των Τετραρχών, μεγάλη προσπάθεια για παγίωση και αποσαφήνιση -ή και ανακατάληψη- των ρωμαϊκών *limes* σε Δύση και Ανατολή⁴¹⁶. Οι νέες οχυρώσεις στελεχώνονταν από τις λεγεώνες, ενώ οι ιππικές δυνάμεις -στις οποίες συγκαταλέγονται οι *promoti* του Αυρηλιανού- αποχωρίζονται από τις λεγεώνες και συνιστούν δικά τους *vexillationes*⁴¹⁷. Το σχήμα αυτό παραλαμβάνει ο Κωνσταντίνος ο οποίος προχωρεί σε νέες μεταρρυθμίσεις.

Το έργο του νέου μονοκράτορα, μετά τη νίκη του και επί του Λικινίου, είναι πολυσήμαντο και αναμορφώνει σε αρκετά σημεία εκείνο του προκατόχου του -ωστόσο, δεν θα πρέπει να εστιάζεται αντιθετικά η πολιτική των δύο αυτοκρατόρων, αλλά μάλλον συνθετικά⁴¹⁸. Ένας σταθερός και μόνιμος κινητός στρατός, εκστρατείας οργανώνεται για πρώτη φορά -ο οποίος και απορροφά τα πλέον δυναμικά στοιχεία των παραμεθόριων λεγεώνων, ο ρόλος των οποίων σαφώς υποσκελίζεται. Οι *comitatensis* -μονάδες των χιλίων ανδρών- όπως τείνουν να παγιωθούν, θα πρέπει να αποτελούν την εξέλιξη των παλαιών στρατιωτικών σωμάτων που απάρτιζαν τον

⁴¹² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 270.

⁴¹³ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 271.

⁴¹⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 270.

⁴¹⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 271-2.

⁴¹⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 275.

⁴¹⁷ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 272.

⁴¹⁸ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 272-73.

προσωπικό *comitatus* του Ηγεμόνα⁴¹⁹. Οι δυνάμεις που απάρτιζαν των κωνσταντίνειο κινητό στρατό κρούσης διαχωρίζονται μεταξύ τους σε *palatinae* και *comitatensis*, με τη διαφοροποίηση αναμεταξύ τους να ισχύει στο βαθμό της τιτλοφορίας και μόνο⁴²⁰. Παράλληλα, προς τις δυνάμεις αυτές σώματα *auxilia*, τα οποία ωστόσο δεν μοιράζονται τίποτε κοινό με τις παλαιές κοόρτες, που απαρτίζονται από γερμανικής - κυρίως- καταγωγής άνδρες προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον αυτοκράτορα⁴²¹. Από την περίοδο αυτή το βαρβαρικό στοιχείο στον ρωμαϊκό στρατό αποκτά μόνιμη παρουσία, ενώ αντίθετα στον 3ο αιώνα μ.Χ., το ιλλυρικό στοιχείο είχε την απόλυτη πρωτοκαθεδρία -την οποία ακόμη δεν έχει χάσει βεβαίως.

Οι συνοριακές μονάδες της μεθορίου, είναι γεγονός πως από την εποχή του Κωνσταντίνου, χάνουν την παλαιά τους δόξα, αποβαίνοντας απλώς και μόνο τοπικές πολιτοφυλακές, στρατηγικός σκοπός των οποίων είναι η καθυστέρηση -εάν η απώθηση είναι αδύνατη- έως ότου ο κεντρικός, κινητός στρατός, που βρισκόταν στο μετόπισθεν επέμβει⁴²². Ο όρος *legiones pseudocomitatenses* πιθανότητα αναφέρεται μεθοριακές δυνάμεις που -σ' αντίθεση με τον κύριο όγκο αυτών- μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από του *magistri* συμπληρωματικά ως προς τις μονάδες του στρατού εκστρατείας, ώστε να αυξήσουν τη δύναμη κρούσης τους⁴²³. Οι *magistri peditum* και *equitum* που δημιουργούνται από τον Κωνσταντίνο, ανέλαβαν τη διοίκηση ολόκληρων στρατιωτικών μονάδων, πολλών μαζί επαρχιών⁴²⁴.

Ο αριθμός των αξιωματούχων αυτών μεταβλήθηκε στο χρόνο, ενώ ο προσδιορισμός της εξουσίας τους σε ιππικές ή πεζικές δυνάμεις, επίσης ατόνησε -κατά τον 4ο αιώνα μ.Χ. η ορολογία *magistri militum praesentales* θα παγιωθεί, ενώ ο αριθμός τους θα οριοθετηθεί σε δύο, έναν για το κάθε τμήμα του *Imperium Romanum*⁴²⁵. Η πραιτοριανή φρουρά, ήδη από το 312 μ.Χ., αποτελεί μια ανάμνηση την προστασία του κυρίου του Κράτους και της Οικουμένης έχουν αναλάβει οι *scholae palatinae*, απαρτιζόμενες από Γερμανούς ιππείς που δηλώνουν απόλυτη

⁴¹⁹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 272.

⁴²⁰ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 273.

⁴²¹ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

⁴²² Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 274.

⁴²³ Η δημιουργία των εν λόγω δυνάμεων τοποθετείται χρονικά στη βασιλεία του Μ. Κωνσταντίνου, ενώ ενδέχεται να ολοκληρώθηκε στα χρόνια των άμεσων διαδόχων του. Ενδεικτικά για το ζήτημα βλ. A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*, Oxford 1964, τ.1 σελ. 99 και H.D.M. Parker, *The Roman Legions*, Oxford 1928, σελ. 179.

⁴²⁴ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *op. cit.*, σελ. 273.

⁴²⁵ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *ibid.*

αφοσίωση στον Ηγεμόνα⁴²⁶. Το κράτος έχει μεταβληθεί, μια νέα άμυνα σε βάθος έχει θεσπιστεί και η αυτοκρατορία μετασχηματισμένη ετοιμάζεται να εισέλθει να διαβεί τον ιστορικό 4ο αιώνα μ.Χ και να δοκιμάσει τις άμυνες της.

⁴²⁶ Βλ. επίσης H.M.D. Parker, *A History of the Roman World II*, σελ. 273.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ηγεμονία· Δεσποτεία· ένα Κράτος και μια Οικουμένη, ένας κόσμος που μεταβάλλεται, που επιβιώνει και πορεύεται στο χρόνο αλλάζοντας αλλά και παραμένοντας ταυτόχρονα ένας και ρωμαϊκός.

Από την εποχή του Αυγούστου και τη γέννηση του εξουσιαστικού πλαισίου της Ηγεμονίας, έως τη κοίμηση του Κωνσταντίνου -που αποτελεί τον χρονικό επίλογο της παρούσας μελέτης- μεσολαβούν πάνω από τριακόσια χρόνια· πρόκειται για ένα διάστημα μακρό, αλλά όχι απολύτως ενιαίο. Δυναστείες αυτοκρατόρων, ποικιλία εχθρών που προκάλεσαν -άλλοτε με μεγαλύτερη και άλλοτε με μικρότερη επιτυχία- τη Ρώμη, αλλά και εσωτερικές ανακατατάξεις, στάσεις και δολοφονίες αυτοκρατόρων απασχόλησαν -και θα εξακολουθήσουν- να απασχολούν την έρευνα, πληρώνοντας σελίδες σελίδων σε εγχειρίδια στρατιωτικής και πολιτικής Ιστορίας της μεγαλύτερης αυτοκρατορίας του μεσογειακού -και όχι μόνο- κόσμου.

Η ερευνητική μας ενασχόληση με τα εν λόγω ζητήματα πραγματοποιήθηκε στο βαθμό που τα πρώτα θα συντελούσαν στη προσπάθεια για μια πλήρη -κατά το μέτρο του δυνατού- παρουσίαση των μεταβλητών που οδήγησαν στη σταδιακή μεταμόρφωση την ρωμαϊκή Οικουμένη και που κατήργησαν, αργά μα αποφασιστικά, την αυγούστεια Ηγεμονία και εγκαθίδρυσαν την διοκλητιάνεια -και κωνσταντίνεια- Δεσποτεία, άμεσος επίτοκος της οποίας ήταν η ύστερο-ρωμαϊκή / πρωτό-βυζαντινή αυτοκρατορία. Η προβολή στο χρόνο αυτής της αλληλουχίας των εξουσιαστικών μορφών, όπου τα διαφορετικά συστήματα μοιάζουν να συμπλέκονται ως κρίκοι σε μια αλυσίδα, όπου ο παλαιότερος δίνει λαβή στο νεώτερο να συνδεθεί και να γίνει φορέας της μιας και αυτής ρωμαϊκής παράδοσης, καταδεικνύει ακριβώς τη δύναμη της υπό τη Ρώμη Οικουμένης να προσαρμόζεται -και τελικώς, να επιβιώνει.

Ωστόσο, η επιβίωση αυτή δεν ήλθε χωρίς κανένα κόστος· αντίθετα αυτό ήταν μεγάλο και πληρώθηκε κυρίως κατά τον 3ο αιώνα μ.Χ, όπου μια δραματική αλληλουχία εσωτερικών και εξωτερικών ανατρεπτικών παραγόντων συνέπεσαν, με άμεσο αποτέλεσμα τον πλήρη εκτροχιασμό του καλοζυγισμένου αυγούστειου οικοδομήματος -που ωστόσο, μετά από ορισμένες μετατροπές, κατά τις αρχές του ίδιου αιώνα, είχε καταστεί περισσότερο επιρρεπές στην αποτυχία και την εκτροπή. Οι δολοφονίες των αυτοκρατόρων, που θα χαρακτηρίσουν την περίοδο αυτή -την Κρίση ή Αναρχία, όπως χαρακτηριστικά αποκαλείται- αφαίρεσαν, λίγο λίγο, κάθε ικμάδα

ζωτικότητας από ένα σύστημα που είχε θεμελιωθεί πάνω σε μια επίφαση συνταγματικότητας, από τον Αύγουστο· ενώ παράλληλα, οι ολοένα και αυξανόμενες αποκάλυπτες ωμότητες -τόσο από την αυτοκρατορική, όσο και από τις αντίπαλες πλευρές- εξάλειψαν το προσωπείο μιας σεβαστικής στα δικαιώματα των πολιτών εξουσίας, αποκαλύπτοντας έναν αυταρχισμό που δεν θα νοιώθει πλέον να υπόκειται σε κανένα φραγμό.

Η κατανόηση των εξελίξεων αυτών επιχειρήθηκε μέσω μιας ταυτόχρονης ανάλυσης των ιστοριογραφικών δεδομένων σε τρεις άξονες, της διοικητικής πραγματικότητας, της κοινωνίας και οικονομίας, καθώς και του -πανταχού παρόντος- στρατού. Στο σχήμα αυτό, κεντρική θέση κατέχει η πραγμάτευση του πολυτάραχου 3ου αιώνα μ.Χ, που γνωρίζει τον διαρκή ξεπεσμό και τη -δημιουργική- μεταβολή τόσο σε διοικητικό, όσο και σε κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο. Η αυτοκρατορία έβαινε προς την ολοκλήρωση, με τους ποικίλους λαούς της να νοιώθουν την αφομοιωτική δύναμη της εξουσίας να τους αγγίζει και τελικώς να τους καλεί να λάβουν την μια και κοινή, από το 212 μ.Χ, ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη.

Στη συνέχεια, η ζοφερή εικόνα μιας -προσφάτως ενοποιημένης Οικουμένης- βαλλόμενης υπό πλήθους εχθρών, με αποκομμένα τα μέλη της σ' Ανατολή και Δύση, αντιμάχεται με την εικόνα των μεταρρυθμιστών αυτοκρατόρων -τέκνα των επαρχιών- που αντιτάσσουν ένα επιχειρησιακό πρόγραμμα μ' έναν και μοναδικό στόχο· την επιβίωση του Κράτους και τη διάσωση του καταρρέοντος κόσμου τους. Στο νέο αυτό σχήμα δεν υπήρχε ανάγκη για τη διατήρηση καμίας πρόσοψης ή επίφασης συνταγματικότητας, υποταγής ή ανοχής στους αρχέγονους θεσμούς της Συγκλήτου. Οι απολυταρχικές τάσεις, που διαφαίνονται αρκετά νωρίτερα, με τη στάση του Σεβήρου προς τη Σύγκλητο και τις νομοθετικές διατάξεις των επάρχων του πραιτορίου, κατά τον ρου του 3ου αιώνα μ.Χ, δεν θα στοιχειοθετήσουν καμία οριοθετημένη μεταβολή του εξουσιαστικού πλέγματος της Ηγεμονίας, παρά κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του ιδίου αιώνα, υπό το γενικότερο αναμορφωτικό πλάνο του Διοκλητιανού.

Ο τελικός διάδοχος του Κωνσταντίνος θα διατηρήσει -κατά τη συντριπτική τους πλειοψηφία- τα μέτρα του προκατόχου του· με τη μεγάλη εξαίρεση να εδράζεται στη καρδιά του συστήματος του δευτέρου, τη Τετραρχία. Οι φιλοδοξίες των ισχυρών, κατεχόντων, εξουσία ανδρών είχαν οδηγήσει σε μια αναζωπύρωση των φονικότατων εμφύλιων συγκρούσεων, που το σύστημα αυτό υπόσχονταν να τερματίσει. Η ειρήνη επανέρχεται, στις αρχές πια του 4ου αιώνα μ.Χ· η Ρώμη, ωστόσο δεν είναι η ίδια.

Νέες αρχές τη διέπουν, νέα είναι η θέση και η φύση του αυτοκράτορά της και νέα είναι η διοικητική της διάρθρωση -με τις παλαιές επαρχίες να μην αποτελούν παρά σκιά του εαυτού τους και νέες διοικήσεις να έχουν θεσμοθετηθεί. Ακόμη, νέα είναι και η θρησκεία του αυτοκράτορα της, Κωνσταντίου· είναι αυτή που έως πρότινος διώκονταν απηνώς, ο Χριστιανισμός, που αποκτά έξαφνα κύρος και παύει να τελείται εν κρυπτώ, για να λάμψει εν τω φανερώ προκαλώντας ένα κοινωνικό και πολιτικό σεισμό.

Μέσα από μια πορεία τριακοσίων ετών μια νέα Ρώμη γεννιέται, μα ούτε και η παλαιά μπορεί να ειπωθεί πως πεθαίνει· ζει κι αυτή, μέσα από τους θεσμούς που κληροδότησε, από τη πορφυρά κληρονομιά της, από τις μνήμες του παλαιού της μεγαλείου και τις ελπίδες για ένα νέο παρόν που ατενίζει, οχυρωμένη πια πίσω από τους νέους -γεννημένους μέσα από τη στάχτη του 3ου αιώνα- *limestης*. Το νέο αυτό παρόν θα λήξει άδοξα για τη Δύση, το 476 μ.Χ, ενώ για την Ανατολή θα παραμείνει ζωντανό για να συνοδεύσει τους αυτοκράτορες -με τον τίτλο Βασιλείς των Ρωμαίων- για χίλια και πλέον έτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. Εκδόσεις πηγών

- ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, Α.–ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ, Μ., *Διόδωρου Σικελιώτου, Ιστορική Βιβλιοθήκη*, Αθήνα 2011.
- CARY, E., *Dionysius of Halicarnassus, Roman antiquities*, Loeb Classical Library, Cambridge 1937.
- COOLEY, A., *Res Gestae divi Augusti. Text Translation and Commentary*, Loeb Classical Library, Cambridge 2009.
- HEINEMANN, W., *Dio's Roman History: in nine volumes*, London 1914-1927.
- WHITTAKER, C. R., *Herodian. History of the Empire*, Loeb Classical Library, Cambridge 1969.

II. Πονήματα στην Ελληνική και μεταφράσεις στην ελληνική

- TZAMTZHIS, I.E., *Libertas. Ζητήματα ἐλευθερίας εἰς τὸ δίκαιο καὶ τοὺς θεσμοὺς τῆς Ρώμης*, Πεπραγμ. Ε.Δ.Δ.Ε., 2, Αθήνα / Θεσσαλονίκη / Παρίσι 2006.
- , *Ο Μεσογειακός Κόσμος, από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου ἕως την δολοφονία του Ιουλίου Καίσαρα*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2014.
- , «Οργάνωση και κατά χώρο διάταξη των ναυτικών δυνάμεων της αυτοκρατορικής Ρώμης (27 π.Χ.-235 μ.Χ.)», *ΕΘΕπ*, 2/2018, σελ. 50-55.
- , «Η διάταξη των λεγεώνων στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική επικράτεια (27 π.Χ.-235 μ.Χ.)», *ΕΘΕπ*, 4/2018, σελ. 54-58.
- BROWN, P., *Ο Κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας, 150-750 μ.Χ.*, Σταμπόγλη Ε. (μτφρ.) 1^η έκδοση πρωτοτύπου 1971, Αθήνα 1998.
- CAMERON, A., *Η ύστερη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία (284 – 430 μ.Χ.)*, Αθήνα 2000.
- ECK, W., *Η εποχή του Αυγούστου*, Αθήνα 2014.
- HUMBERT, M., *Πολιτικοί και Κοινωνικοί Θεσμοί της Αρχαιότητας*, Αθήνα 2012.
- LE ROUX, P., *Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία*, Αθήνα 2008.
- MACKAY, C. S., *Αρχαία Ρώμη. Στρατιωτική και πολιτική Ιστορία*, Αθήνα 2010.
- SARTRE, M., *Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Οι ανατολικές επαρχίες από τον Αύγουστο μέχρι τους Σεβήρους (31 π.Χ.-235 μ.Χ.)*, Αθήνα 2013.

III. Πονήματα σε άλλη γλώσσα

ANDERSON, J.G.C., «Augustan edicts from Cyrene», *JRS* 17 (1927), σελ. 33-48.

BECK, R., *The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire Mysteries of the Unconquered Sun*, Oxford 2006.

BROWN, P., *Power and Persuasion in Late Antiquity. Towards a Christian Empire*, Madison 1992.

CAMERON, A., *Education and Literary Culture*, in *The Cambridge Ancient History*, 13, Cambridge (1998), σελ. 665-707.

CARRIÉ, J.-M. – ROUSSELLE, A., *L'empire romain en mutation. Des Sévères à Constantin (192-337)*, Paris 1999.

FERRARY, J.-L., «A propos des pouvoirs d'Auguste», *Cahiers du Centre G. Glotz*, 12 (2001), σελ.101-105.

GARSNEY, P., «The *Lex Iulia* and the Appeal under the Empire», London 1966.

——, «The Criminal Jurisdiction of the Governors», *JRS*, 58 (1968), σελ. 52-59.

GWATKIN, W., E., "Roman Trier" in *The Classical Journal* 29 (1) (1933), σελ. 3-12.

JONES, A.H.M., «Imperial and Senatorial Jurisdiction in the Early Principate», *Historia*, 4 (1955), σελ.464-488.

——, *Studies in Roman Government and Law*, Oxford 1960.

——, *The Later Roman Empire 284–602. A Social, Economic and Administrative Survey*, vol. 1-3, Oxford 1964.

——, *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford 1972.

KERESTZES, P., «The Imperial Government and the Christian Church», *ANRW*, 2, 23 (1979), σελ. 247-386.

LAVAN, M., «The foundation of empire? The spread of Roman citizenship from the fourth century BCE to the third century CE», in *The Crucible of Empire. The Impact of Roman Citizenship upon Greeks, Jews and Christians, Interdisciplinary Studies in Ancient Culture and Religion*, 21, (eds.) K. Berthelot, J. Price, (2019), σελ. 21-54.

LE ROUX, P., «Les cités de l'Empire romain de la mort de Commode au Concile de Nicée», à *Pallas. L'empire Romain de 192 à 325*, (1997) σελ.31-55.

LUSNIA S., «Rome, city of: 7. Severan and third century» in *The Encyclopedia of Ancient History, First Edition*. (eds.) Bagnall R., Brodersen K., Champion C., Erskine A., and Huebner S., (2012), σελ. 5934–5940.

- MARROU, H.I., *Décadence romaine ou Antiquité tardive? IIIe-IVe siècle*, Paris 1977.
- PARKER, H.M.D., *The Roman Legions*, Oxford 1928.
- , *A History of the Roman World (A.D. 138 to 337)*, London 1969.
- POTTER, D., *The Roman Empire at bay (AD 180-395)*, New York 2007.
- REES, R., *Diocletian and the Tetrarchy*, Edinburgh 2004.
- RÉMONDON, R., *La crise de l'empire romain, de Marc-Aurèle à Anastase*, Paris 1970.
- SALMON, E., *A History of the Roman World (30 B.C to A.D. 138)*, London 1968.
- SHEPPARD, F., «The cities of Britain in the crisis of the third century», in *Revue archéologique de Picardie*, n°3-4. *Les villes de la Gaule Belgique au Haut-Empire*, (1984), σελ.239-244.
- SPEIDEL, M.A., «Maximinus and the Thracians. Herodian on the Coup of 235, and Ethnic Networks in the Roman Army of the Third Century CE», in *Mobility in Research on the Black Sea Region*, (eds.) Cojocaru V., Rubel A. Cluj-Napoca (2016), σελ. 339-365.
- STARR, C.G., *The Roman empire (27 B.C-A.D 476). A Study in Survival*. New York / Oxford 1982.
- , *The Roman Imperial Navy, 31 B.C. – A.D. 324*, 3^η έκδ., Chicago 1993.
- WHITTAKER, C. R., *Frontiers of the Roman Empire. A Social and Economic Study*, Baltimore / London 1994.
- WIGHTMAN, E., *Roman Trier and the Treveri*. London / Brecon 1970.